

Hz. Muhammed'den Sonra

İlk Müslümanların İhtilaf ve Çatışmaları (632-692)

Serdar Kaya

url: serdarkaya.com ; twitter: [@derinsular](https://twitter.com/derinsular) ; facebook: <https://www.facebook.com/serdarkayaturkce>

Bu kitapçığın en güncel versiyona aşağıdaki adresten ulaşabilirsiniz:

<http://derinsular.com/pdf/hz-muhammedden-sonra.pdf>

Atf:

Kaya, Serdar. 2014. Hz. Muhammed'den Sonra: *İlk Müslümanların İhtilaf ve Çatışmaları (632-692)*. <http://derinsular.com/pdf/hz-muhammedden-sonra.pdf>

Son güncelleme: Mayıs 2014

© 2014 [Serdar Kaya](http://serdarkaya.com). Bazı hakları saklıdır: Creative Commons [BY-NC-ND](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

İçindekiler

Önsöz.....	3
Bölüm 1: Ebu Bekir Dönemi (632-634).....	4
Bölüm 2: Birinci Fitne Dönemi'ne Gidiş.....	7
Bölüm 3: Cemel Savaşı (657).....	8
Bölüm 4: Sıffin Savaşı ve Hakem Olayı (657).....	12
Bölüm 5: Kerbela (680).....	18
Bölüm 6: Yezid Dönemi (680-683).....	21
Bölüm 7: Emevi İdaresinin Dağılması ve Toparlanması (684).....	24
Bölüm 8: Mervan Dönemi (684-685).....	26
Bölüm 9: Tevvabin Hareketi (680-685) ve Aynülverde Savaşı (685).....	28
Bölüm 10: Muhtar'ın Kerbela'nın İntikamının Alması (686).....	29
Bölüm 11: Muhtar'ın Sonu (687).....	32
Bölüm 12: İkinci Fitne Döneminde Hariciler.....	35
Bölüm 13: Abdülmelik'in Irak'ı Fethi (691).....	37
Bölüm 14: Kubbetü's-Sahra.....	39
Bölüm 15: Emevilerin Zaferi (692).....	42
Bölüm 16: Haccac'ın Kabe'ye Bugünkü Şeklini Vermesi.....	43
Sonuç.....	48

Önsöz

Bu çalışmada, ilk müslümanların Hz. Muhammed'in ölümünden sonra yaşadıkları ihtilafları, bu ihtilafları çözümü adına izledikleri (ve izlemedikleri) yolları ve ihtilafların çözümü adına başvurdukları şiddetin niteliğini ve boyutunu göstermeye çalıştım. Ancak, bu tarihi bir analiz değildi. Bir tarihçi gibi olayların derinliğine inmek yerine, tam tersi bir yol izleyerek, çalışmayı mümkün merteye kaynakların büyük ölçüde aynı doğrultuda olduğu alanlarla sınırladım. Örneğin, Kufe'de Hüseyin'e biat eden insanların sayısının 12,000 mi, 16,000 mi olduğu üzerinde hiç durmadım; "10.000'den fazla" diyerek daha güvenli bir alanda kalmayı tercih ettim. Bu derece güvenli bir tavrın mümkün olmadığı durumlarda ise, ya konuyu tamamen es geçtim, ya da bir dipnot düşerek ilgili ihtilafı belirttim. Zira, amacım, Hz. Muhammed sonrası dönemin netlik kazanmamış noktalarına ışık tutmaya çalışmak ya da tarihçilerin alanına giren tartışmalara katılmak değil, ilgili dönem hakkında (gerek bilgi eksikliği, gerek yaygın dini önkabullerle düşünme, gerekse mezhepsel bağnazlık nedeniyle) Türkçe yazında maalesef nadir rastlanan objektif bir değerlendirme sunmak ve ardından da, bu tablonun ne anlattığını ve ilgili döneme dair güncel kanıların gerçeklerle ne derece örtüştüğüne dair bir kıyasta bulunmaya imkan tanımaktı.

Tarihi olayları incelerken, öncelikle [Taberi](#) ve [Belazuri](#) gibi önde gelen ilk dönem tarihçilerin metinlerinden yola çıktım. İslam öncesi dönem ve Hz. Muhammed'in hayatta olduğu yıllar için ise, [İbn-i İshak](#)'ı dikkate aldım. İkincil kaynaklar arasında ise, öncelikle [Encyclopaedia of Islam](#)'ın birinci ve (daha çok da) ikinci volümüne başvurdum. Türkiye Diyanet Vakfı'nın [İslam Ansiklopedisi](#)'ndeki ilgili maddeleri de okuduysam da, hatalı ve subjektif metinlerle sıklıkla karşılaştığımdan ve bu yeni ansiklopedinin Encyclopedia of Islam'ın ötesinde herhangi bir ciddi katkısına rastlamadığımdan, atıfta bulunurken daha temkinli davrandım. Olayları mümkün merteye duru ve anlaşılır bir şekilde aktarabilmek için, detayları ve anekdotal bilgileri dipnotlarda sundum. Bu tercih, dipnotları pek çok okuyucu için özellikle ilginç kıldı.

Böyle bir inceleme, yaygın olarak yapılan kimi yanlışları tespit etmenin yanı sıra, ilgili döneme dair tasavvurların güncel algıları nasıl etkilemekte olduğu konusunda yol gösterici olması itibarıyla de önemli. Zira, üçüncü halife Osman bin Affan döneminde başlayan ihtilaflar, devletin bölünmesi noktasında 692 yılında bitse de, sosyal ve kültürel boyutları itibarıyla halen devam ediyor. Günümüzün İslam dünyasında (şii ve sünni olmak üzere) birbirleriyle irtibatları sınırlı olan iki müstakil kollektif hafıza mevcut. Çeşitli alt grupları ve bazı sentezleri de bulunan bu iki kollektif hafıza, hem gerçek hem de hayali öğeler içeriyor. Tarafların, kendi subjektif çerçevelerini destekleme kaygısıyla gerçekleri seçici olarak benimsemeleri (ya da zaman zaman abartmaları ve hatta çarpıtmaları) istisnadan ziyade kural durumunda. Şii söylem, yenilmişliğin ve ezilmişliğin acılarıyla ve (hem ağıtsal hem de destansı) duygusallığıyla şekillenirken, sünni söylem ise, (gerektiği yerde eleştirdiğini düşündüğü) muzaffer Emevi perspektifinin ne denli içinden konuştuğunun çok fazla farkında değil.

Bu çalışmada, gerek bu perspektiflere gerekse ilgili dönemin aktörlerine hem mesafeli hem de nötr kalmaya çalıştım. Çeşitli acımasızlık, fanatizm, bedevilik ve tecavüz gibi rahatsız edici örnekleri dahi mümkün olduğunca yargıda bulunmadan aktarmamın nedeni buydu.

Serdar Kaya
Mayıs 2014

I

İlk Üç Halife Dönemi (632-656)

Bölüm 1: Ebu Bekir Dönemi (632-634)

Hız. Muhammed'in ölümünün ardından halife seçilen [Ebu Bekir](#), iki büyük sorunla karşı karşıya kaldı. Birinci sorun, Arabistan Yarımadası'nın dört bir yanındaki müslüman toplulukların, onun halifeliğini tanımayı reddetmeleriydi. Hicaz bölgesi dışındaki müslümanların önemli bir kısmına karşılık gelen bu kimseler, zamanında bağlılıklarını Hız. Muhammed'e bildirmişlerdi. Ancak, ona olan bağlılıklarının, onun ardından ortaya çıkabilecek bir halefi de kapsayacağını (haklı olarak) düşünmüyorlardı. (Dönemin genel kabul görmüş kaidelerine göre, böylesine ucu açık bir süreklilik zaten söz konusu olamazdı.) Dolayısıyla, ilgili kimseler, kendilerini Hız. Muhammed'in halefine karşı herhangi bir yükümlülük içinde görmediler.

Ebu Bekir'in karşı karşıya kaldığı ikinci sorun ise, "yalancı peygamberler"di. Yarımadanın farklı yerlerinde peygamberlik iddiasında bulunan kimselerin takipçileri giderek artmıştı. Bu kişiler, Hız. Muhammed'in ölümünün doğurduğu otorite boşluğunu değerlendirerek Medine üzerine yürüme planları dahi yapabilecek güce ulaşmışlardı.

İrtidat?

Ebu Bekir, birinci sorunu *irtidat*, yani *dinden çıkma* olarak nitelendirdi. Ancak bu teşhis, ([Ömer](#) gibi önde gelen bazı sahabelerin de işaret ettikleri gibi) biraz problemliydi. Zira, ilgili kimseler, İslam dinini terk etmiş değillerdi. Hatta namaz kıldıklarını belirtiyor, ancak Ebu Bekir'e verilmiş herhangi bir sözleri olmadığı için zekatlarını onun memurlarına vermeyeceklerini söylüyorlardı.

İkinci sorun ise, sadece kısmen irtidat içeriyordu. Şöyle ki, (özellikle son dönemde İslam'ı kabul eden) bazı müslümanlar gerçekten de taraf değiştirerek "yalancı peygamberler"ın saflarına katılmışlardı. Ancak bu peygamberlerin takipçilerinin çoğu ömürlerinin hiçbir döneminde müslüman olmamışlardı. Dolayısıyla, dinden çıkmaları baştan söz konusu olamazdı.

Özetle, her iki sorun da, irtidat olarak nitelendirilmeye pek müsait değildi. Ancak, Ebu Bekir (muhtemelen siyasi davranmayı tercih ettiğinden) biat etmeyen kabileler konusundaki kararını değiştirmede ve bunu namaz ile zekatın birbirinden ayrı düşünölemeyeceği gibi (pek ikna edici olamayan) bir gerekçeyle yaptı. Böyle yapması, (bu konudaki dini hüküm gereği) uygulayacağı politikanın biçimini de belirliyordu: "Yalancı peygamberler"i takip edenlerle olduğu gibi, zekat vermeyenlerle de savaşılacaktı.

Ridde Savaşları

Bu sorunlar, Hız. Muhammed'in 8 Haziran 632 tarihindeki ölümünden hemen sonra başgösterdiğinden ve Medine tehdit altına girdiğinden, Ebu Bekir, göreve geldikten kısa bir süre sonra savaş hazırlıklarına başlamak zorunda kaldı. Bu çerçevede, 11 farklı birlik tesis etti. Bu birliklerin herbirini yarımadanın farklı bir bölgesine gönderdi. Hedefteki kabileler ve "yalancı

peygamberler” belliydi.

Birliklerin mücadeleleri, takriben sekiz ay sürdü. Bu süre zarfında, üç “yalancı peygamber”den [biri](#) öldürüldü, [biri](#) müslüman oldu ve [biri](#) de ordusu bozguna uğrayınca ortadan kayboldu. (Bu kişi, Ömer döneminde yeniden ortaya çıkarak müslüman oldu.)

Müslüman kabileler ise, zekatlarını Ebu Bekir’e vermeyi kabul etmeleri durumunda “bağışlandılar” ve yeni sisteme dahil edildiler. Eski tavırlarında ısrarlı olan kabileler ise, (kimi zaman [korkunç sekillerde](#)) öldürüldüler. [Ridde Savaşları](#) adı ile tarihe geçen bu savaşlar, (zekat merkezli olanlar itibariyle) İslam tarihinde müslümanların müslümanları öldürdüğü ilk savaşlar oldu.

Trajedi

Bu savaşların trajik yanlarından biri de, kimin müslüman kimin mürted (dinden çıkmış) olduğu konusunun gri bir alana çekilmiş olmasından ötürü, Medine’den yola çıkan birliklerin kimi zaman karşılarındaki insanları tereddüt ede ede öldürmek durumunda kalmış olmalarıdır:

“... müfrezelerden biri Mâlik b. Nüveyre’yi ve yanındaki on bir kişiyi yakalayıp Hâlid’in yanına getirdi. Mâlik, Resûl-i Ekrem’in vefatını öğrenince zekât olarak topladığı develeri sahiplerine iade etmiş, kabilesine kendilerinden zekât istememesi halinde Resûlullah’ın yerine geçecek Kureyşli’nin yanında yer alabileceklerini, bu malların kendi hakları olduğunu söylemişti. Mâlik’i yakalayan müslümanlar onun mürted olup olmadığı hususunda ihtilâfa düştüler, neticede mürted olduğuna inanan Hâlid b. Velîd’in emriyle öldürüldü.” (Fayda, Mustafa. [Ridde Olayları](#). [İslam Ansiklopedisi](#), Cilt: 35. Türkiye Diyanet Vakfı. 91-93.)

Bu vakanın, yukarıdaki metinde yer almayan bir diğer önemli yönü ise, [Halid bin Velid](#)’in [Malik bin Nüveyre](#)’yi öldürür öldürmez, güzelliğiyle meşhur olan karısı [Leyla binti Minhal](#)’i (iddetini de beklemeden) nikahına almış olmasıdır. Bu konu, duyulur duyulmaz tepki doğurur. Örneğin, Ömer, Halid bin Velid’in görevinden azledilmesini ve cezalandırılmasını ister. Ebu Bekir ise, bu yola gitmez ve Halid bin Velid’e kan parası ödeterek konuyu sonuca bağlamayı tercih eder.

Ridde Savaşlarının sonuçları

Ebu Bekir, sekiz ay süren ve 633 yılının Mart ayında sona eren Ridde Savaşları sonucunda Arabistan Yarımadası’nı hakimiyeti altına aldı. Bu, sonucu baştan belli olan bir süreç değildi. Zira, Ebu Bekir’in halifeliğini tanımayan müslüman kabileler, tanıyanlardan daha az olmadığı gibi, “yalancı peygamberler”in etrafındaki insanların sayısı da küçümsenebilir seviyede değildi. Örneğin, [Yemame Savaşı](#)’nda Müseyleme bin Habib’in ordusunda takriben 40.000 kişi vardı ve bu savaşta müslümanlar 700 hafız kaybetmişlerdi.

Özetle, bu sekiz aylık süreçte Ebu Bekir, İslam dinini hem ciddi bir yok olma tehlikesinden kurtarmayı başardı, hem de yarımada içindeki müslümanların siyasi birliğini tesis etti. Bu iki başarıyı temin ettikten hemen sonra ise, kuzeye, [Bizans](#) ve [Sasani](#) devletlerine yöneldi. (Ebu Bekir’in sadece iki sene üç ay süren hilafeti, 23 Ağustos 634 tarihindeki ölümüyle sona erdi.)

Bazı önemli noktalar

1. Anakronizm

Ebu Bekir’e zekat vermeyi reddeden müslüman kabilelerin bu tavrını irtidat/ridde (dinden çıkma) olarak tanımlamaktaki problem sadece yukarıdakilerden ibaret değil. Örneğin, böyle bir nitelendirme, bugün itibariyle farkına varılması biraz zor olan bir anakronizm de içeriyor. Şöyle ki,

o dönemde, İslam dinine girmek, Hz. Muhammed'e biat etmek ve onu (dini ve siyasi) rehber/lider kabul etmek anlamına geliyordu – ki, o dönemde İslam'a girmenin ya da müslüman olmanın manası da zaten büyük ölçüde buydu. İnsanlar, bu şekilde Hz. Muhammed'e bağlılıklarını bildirerek sadece ona olan inançlarını ifade etmiyor, aynı zamanda onun şahsı ile bir anlaşmaya da giriyorlardı. Peygamberin ölümü ise, (tarafardan birinin ortadan kalkması anlamına geldiğinden) bu anlaşmayı sona erdirdi. Halife kavramı ise, o gün itibariyle çok yeniydi ve dönemin müslümanlarının zihninde ciddi bir bağlayıcılığa sahip değildi. Halife seçilen kişinin peygamberin yokluğunun ortaya çıkardığı boşluğu dolduracağını (örneğin, kimi problemlere vahiy yolu ile kesin çözümler getireceğini) de kimse düşünmüyordu. Dahası, günümüz (sünni) müslümanlarının kolektif hafızalarındaki (çoğu zaman gerçeklikle ilişkisi problemlili olan) “Dört Halife Devri” ya da “Ebu Bekir” gibi muteber imgeler de henüz oluşmamıştı. Bütün bu nedenlerden ötürü de, Arabistan Yarımadasının bir köşesinde yaşayan bir müslüman kabilenin, peygamberin halefi olarak ortaya çıkan bir başka müslümana aynı seviyede bir bağlılık duymaması çok şaşırtıcı değildi. Dolayısıyla, Ridde Savaşlarının aslında sadece siyasi otorite boşluğunu doldurduğu ve zaman içinde şekillenecek olan bazı kutsal imgelerin temellerini attığı söylenebilir.

2. Kabile aidiyeti

600'lü yılların Arabistan Yarımadası'nda, kabile aidiyeti merkezi öneme sahipti. Bir başka deyişle, insanların kimlikleri (elbette) sadece dini aidiyetlerinden ibaret değildi. İslam'ın ilk asrında yaşayan müslümanlar (bugünkü müslümanların etnik ve milli aidiyetlere benzetilebilecek) kabile kimlikleri de taşıyorlardı. [Dört Halife Dönemi](#) (632-661) ve sonrasında yaşanan halife seçimlerinde/krizlerinde, adayların kabile kimlikleri hep merkezde oldu. Zira, herkesin müslüman olduğu bir ortamda, farklılıklar (ve menfaatler) kabile kimlikleri üzerinden ifade buluyordu. Dolayısıyla, 1400 sene ileriden bakarak Ebu Bekir'i ve diğer aktörleri sadece müslümanlar olarak görmek ve (sözgelimi) zekat konusunun aynı zamanda kabilelerden servet çıkışı anlamına geldiğini fark edememek, o günlerde yaşananları anlayabilmeyi zorlaştırır.

3. Dün ve bugün

Günümüz müslümanları, aralarında ihtilafa düştüklerinde, birliğin ve kardeşliğin hakim olduğu saadetli bir geçmişe özlem duyuyorlar ve bu ideali “hatırlayarak” hallerine hayıflanıyorlar. Ne var ki, İslam tarihinde (ve muhtemelen diğer tarihlerde) ihtilafın, tekfirin, muhalifleri sindirme çabasının ve hatta kan dökmenin varolmadığı bir dönem yok gibi. Bu nedenle, geçmişteki aktörleri yüceltirken de, bugünkülerini yererken de ölçülü olmak gerekli.

Sonsöz

[Frank Herbert](#)'ün [Dune serisinin](#) dördüncü kitabında şöyle bir ifade yer alır: “Çoğu insan, güzel bir geleceğin, idealize edilmiş bir geçmişe dönüş ile mümkün olabileceğine inanır; [ancak] bu geçmiş aslında hiçbir zaman varolmamıştır.”

II

Birinci Fitne Dönemi (656-661)

Bölüm 2: Birinci Fitne Dönemi'ne Gidiş

I. Halife

[Ebu Bekir](#)'in halifeliği sadece iki yıl üç ay sürdü. Bu dönemin üç temel sorunu vardı: (1) Onbinlerce takipçi bulan “yalancı peygamberler”in Medine’yi tehdit etmeye başlamaları, (2) Arabistan Yarımadası’nın farklı yerlerindeki çok sayıdaki müslüman kabilenin zekatlarını Medine’ye vermeyi reddetmesi, ve (3) bazı kabilelerin İslam’ı terk etmesi. Ebu Bekir, gayet kısa bir süre zarfında, Arabistan Yarımadası’nın tamamını başarılı bir şekilde Medine yönetimine konsolide etti. Bunu gerçekleştirir gerçekleştirmez de, ordularının yönünü kuzeye, devrin iki büyük gücü olan Bizans ve Sasani imparatorluklarına çevirdi. (İlgili dönem için bkz: [Önceki yazı](#))

Ebu Bekir, kuzeye doğru çok fazla mesafe kat edemedi hastalandı. Bunun üzerine, önde gelen bir grup müslüman ile bir araya geldi ve onlara kendisinin ardından halife olarak Ömer’i tavsiye etti. İlk başta Ömer’in sert mizacından çekinenler oldu ise de, bu tavsiye neticede kabul gördü ve Ebu Bekir’in öldüğü gün Ömer müslümanların biatlarını almaya başlarak ikinci halife oldu.

II. Halife

[Ömer](#) Dönemi’nde (634-644) müslümanlar azımsanamayacak başarılar elde ettiler. Örneğin, [Emeviler](#) döneminde (661-750) Atlas Okyanusu’ndan Asya içlerine kadar uzanacak olan büyük İslam imparatorluğunun topraklarının çoğu, bu on yıllık dönemde fethedildi. Bizans İmparatorluğu’nun topraklarının yarısından fazlası, Sasani İmparatorluğu’nun topraklarının ise tamamına yakını Ömer döneminde müslümanların kontrolü altına girdi. Bu başarılarla doğru orantılı olarak refah seviyesi de yükseldi ve bir sonraki yüzyılda başlayıp 1258 yılındaki [Moğol İstilası](#)’na kadar sürecek olan [İslam’ın altın çağının](#) temelleri atıldı.¹

644 yılında Ömer (siyasi olmayan bir nedenle) suikaste uğradı ve ölümcül bir yara aldı. Bu beklenmedik gelişmenin ardından sadece üç gün yaşayabilecekti. Bu süre zarfında, Ömer’in isteğiyle, bir sonraki halifeyi seçmekle görevli bir şura toplandı.² Bu şura, Ömer’in 3 Kasım 644 tarihindeki ölümünden sonra çalışmalarına devam etti ve 11 Kasım 644 tarihinde Osman, üçüncü halife oldu.

1 Bu gelişmeler aynı zamanda bir kehanetin de gerçekleşmesi olarak görüldü. Zira, rivayete göre, Hz. Muhammed, kendisine sadece bir avuç insanın inandığı bir dönemde, bunun yaşanacağını söylemişti.

2 İlgiyi şuraya katılanlar, aşere-i mübeşşereden o gün itibariyle hayatta olan yedi kişiydi. Ancak, burada daha da önemli olan, Ömer’in, bu yedi kişiden biri olan Said bin Zeyd’i, kendi akrabası olduğu için şuraya dahil etmemesiydi. Geriye kalan altı kişiye ek olarak, kendi oğlu Abdullah’ın ise, halife seçilmemesi şartıyla şurada yer almasını istemişti. 680 yılından itibaren yaşananlar hatırlanacak olursa, Ömer’in bu hassasiyetinin ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılabilir.

III. Halife

[Osman](#) dönemi (644-656), takriben 11 buçuk yıl sürdü. Ne var ki, nisbeten sakin geçen ilk beş-altı yılın ardından, halk arasındaki memnuniyetsizlikler ciddi karışıklıklara neden oldu. İktidara yönelik itirazların merkezinde, Osman'ın bütün önemli valiliklere kendi akrabalarını ataması ve bu şekilde devletin büyük ölçüde [Ümeyyeoğullarının](#) (Emevilerin) kontrolüne geçmesi vardı. İlgili valilerin bir dizi adaletten uzak ve tarafgir uygulamaları ile birlikte, devlet yönetiminde kabileciliğin hakim olduğu yönündeki algılar iyice güçlendi. Bu dönemde fetihler de yavaşlamış ve bunun doğal bir sonucu olarak ekonomik sıkıntılar başgöstermişti. Bütün bunlara, kaynakların dağıtılmasındaki (merkeziyetçilikten doğan) kimi adaletsizlikler de eklenince, güçlü bir muhalefet ortaya çıktı.³

Bu muhalefetin talebi, yeni bir halifeydi. Ancak, Osman buna yanaşmadı ve muhalefeti teskin etme yoluna gitti. Kendisinin bu çerçevedeki çabaları arasında, eyaletlere müfettişler göndermesi, bütün eyalet valilerini Medine'ye çağırarak toplantılar yapması, kimi yeni atamalarda bulunması, halka çeşitli açıklamalar yaparak kimi yanlış anlaşılmaları gidermesi ve bir yandan özeleştirilerde de bulunarak bazı hatalar yaptığını halka itiraf etmesi sayılabilir. Osman'ın bu çabaları, her ne kadar zaman zaman tansiyonu düşürse de, kalıcı bir istikrar ortaya çıkaramadı. İyice yükselen muhalefet dalgası, neticede isyancıları Osman'ın evini kuşatmaya kadar götürdü. Haftalar süren kuşatmanın son günlerinde halife ve beraberindekilere su götürebilmek dahi mümkün olmadı.

Kuşatma, Osman'ın 17 Haziran 656 günü akşamı (rivayete göre, Kuran okumakta iken) öldürülmesi ile sona erdi. İsyancılar, öldürdükleri halifenin evini de yağmaladılar ve hatta bir süre cenazenin kaldırılmasına dahi engel oldular.

IV. Halife

İsyancılar, Osman'ın ölümünün ardından da devam etti. [Ali](#), böyle bir ortamda (ve yine önde gelen müslümanların bir araya geldikleri bir toplantı sonucunda) halife seçildi. Ancak, takriben dört buçuk yıl sürecek olan halifeliği, ilk gününden itibaren, mevcut ihtilafların gölgesinde geçti. Dahası, bu dört buçuk sene boyunca, müslümanların birbirleriyle olan ihtilafları, savaş meydanlarına taşındı. [Birinci Fitne Dönemi](#) olarak anılan ve üç büyük savaşın sığıldığı bu dört buçuk yıllık dönemde, onbinlerce müslüman birbirini öldürdü.

Bölüm 3: Cemel Savaşı (657)

656 yılının Haziran ayında, müslümanlar arasında ciddi ihtilaflara neden olacak bir olay yaşanır: Aylar süren bir istikrarsızlık dönemi sonrasında, Medine'de isyanlar başlar ve III. Halife [Osman](#)'ın evi haftalarca [kuşatma](#) altında kalır. Bu kuşatma esnasında, halife suikasta uğrar. Şehirdeki karışıklık, suikastın ardından da bir süre devam eder. (Hatta bu karışıklıklar nedeniyle halifeyi hemen defnetmek dahi mümkün olmaz.)

[Ali](#) böyle bir ortamda halife olur. Ancak, bu halifelik hemen genel kabul görmez. Zira Medine'deki Müslümanlar kendisine biat etseler de, devletin farklı bölgelerindeki valiler bu konuda tereddütlü davranırlar. Çünkü, ilgili valilerin çoğu, III. Halife Osman'ın akrabalarıdır ve onun 12 yıllık halifeliği zarfında ([Ümeyyeoğulları](#) ailesine olan aidiyetleri dikkate alınarak) atanmışlardır. Bu valiler arasında, Suriye umumi valisi [Muaviye](#), (hem siyasi hem de askerî açıdan) özellikle güçlüdür. Bu nedenle, Muaviye'nin yeni halifeye karşı nasıl bir politika izleyeceği konusunun henüz netlik kazanmamış olması, (onun gibi Ümeyyeoğulları ailesine mensup olan) diğer valilerin

3 Daha spesifik olarak da, Osman'ın, ekonomik adaletsizlikleri dile getiren Ebu Zerr'i Rebeze'ye sürdürmesi ya da içki içtiği ve hatta sarhoş olarak namaz kıldırıldığı ortaya çıkan (anne bir kardeşi) Kufe Valisi Velid bin Ukbe'yi cezalandırmakta başlangıçta isteksiz davranması sayılabilir.

tavrında da belirleyici olur.⁴

Ümeyyeoğullarının yanı sıra, [Aişe](#) de Ali'nin hilafetine sıcak bakmamaktadır.⁵ Ümeyyeoğulları ailesinin mensupları, Medine'de isyanlar sonrasında nefret odağı haline gelince, Mekke'ye giderek Aişe'ye katılırlar. Diğer nüfuz sahibi aile fertlerinin de yarımadanın farklı yerlerinden Mekke'ye gelmeleri ile birlikte, yeni bir muhalefet oluşmaya başlar. Son olarak, Medine'den umre için Mekke'ye gelen [Zübeyr bin Avvam](#) ve [Talha bin Ubeydullah](#) da (Ali'ye biat etmiş olmalarına rağmen) bu muhalefete katılırlar.

Muhalefetin görünürdeki amacı, Osman'ın katillerinin bulunmasını temin etmek olsa da, arkaplanda Ümeyyeoğullarının iktidar mücadelesi vardır. Zira, yeni halife Ali, hem Ümeyyeoğullarından değildir, hem de Osman'ın atadığı valileri değiştirmeye başlayarak devleti Ümeyyeoğullarının elinden almaya başlamıştır.⁶

Basra seferi

Mekke'de oluşan muhalefet, bir noktada, küçük bir orduyla birlikte Basra'ya gitme kararı alır. Muhalefetin amacı, Basra halkını kendi yanına çekerek yeni bir mevzi kazanmaktır. Ancak, Aişe liderliğindeki silahlı kabile henüz Mekke'den çok fazla uzaklaşmadan, yeni halifenin kim olacağı yönünde tartışmalar yaşanır ve bu tartışma sürecinde koalisyonda çatlama doğar. Bunun üzerine, kafilenin yarımından fazlası geri döner. (Bu gelişme, Osman'ın katillerini yakalama konusunun bir iktidar mücadelesi içinde araçsallaştırıldığı yönünde bir diğer işaret olarak değerlendirilebilir. Hatta, konu ile ilgili diğer detaylar incelendiğinde, insanların o dönemde siyasi rakiplerini "Osman'ın katili" olmakla suçlamayı alışkanlık haline getirdikleri de görülebilir.)

Aişe liderliğindeki kabile Basra'ya yaklaştığında, şehrin Ali tarafından atanan yeni valisi [Osman bin Huneyf](#) kafilenin bulunduğu yere elçiler gönderir.⁷ Bu elçiler, kafilenin lideri Aişe ve beraberindekilere, şehre gelmekteki niyetlerini sorarlar. Aişe bu soruya, öldürülen halifenin katillerinin bulunmasına ve müslümanlar arasındaki ihtilafların sona erdirilmesine yardımcı olmak istedikleri gibi (gayet siyasi sayılabilecek) bir cevap verir. Zübeyr bin Avvam ve Talha bin Ubeydullah ise, buna ek olarak, Ali'ye rızaları dışında biat ettiklerini belirtirler. Bunun üzerine, Vali Osman bin Huneyf, (an itibariyle ordusuyla Basra'ya yaklaşmakta olan) Ali ile haberleşir. Ali'nin ilgili kişilerden zorla biat almadığını bildirmesi üzerine de, Vali, Aişe ve diğerlerinden Basra'yı terk etmelerini ister. Fakat, muhalifler, bu isteği reddederler ve tansiyon yükselir.

Savaşa doğru

Şehri terk etmek istemeyen muhalifler, Basra'yı ele geçirmek üzere çeşitli adımlar atmaya başlarlar

4 Muaviye, II. Halife Ömer döneminde Şam valiliğine atanır. (İkinci dereceden kuzeni olan) III. Halife Osman döneminde ise, Suriye umumi valiliğine getirilir. Yıllar içinde bölge halkı ve siyasi eliti ile kurduğu iyi ilişkiler neticesinde, Suriye'de adeta özerk bir güç haline gelir ve bu durum 661 yılında nihayet iktidarı ele geçirene kadar değişmez.

5 III. Halife Osman, hac mevsiminin hemen ardından, Zilhicce ayının 18'inde, yani kurban bayramının sona ermesinden dört gün sonra öldürülmüştür. O günlerde hac yapmak için Mekke'de bulunan Aişe, halife ile ilgili haberi Medine'ye dönüş yolunda iken alır ve bunun üzerine Mekke'ye geri döner.

6 Ümeyyeoğulları ailesinden olmayan Aişe, Zübeyr bin Avvam, Talha bin Ubeydullah ve diğerlerinin neden bu ittifakın içinde yer aldıklarını izah etmek (mevcut bilgiler ışığında zor olsa da) incelenmeyi hak eder. Aişe'nin, İfk Hadisesi'nden sonra Ali'ye hep mesafeli olduğu bilinir. Aynı şekilde, Zübeyr bin Avvam ve Talha bin Ubeydullah'ın Ali'den valilik taleplerinin karşılıksız kaldığı da malumdur. Ancak, sadece bu bilgilere dayanarak herhangi bir hükümde bulunmak pek mümkün değildir.

7 Osman bin Huneyf'ten önce bu görevde Osman'ın atadığı (Ümeyyeoğullarından) Abdullah bin Amir vardır. Abdullah bin Amir'in görevden alınca önce Mekke'ye gitmesi, sonra muhalifleri hep birlikte (Mekke'den takriben 1500 kilometre uzaktaki) Basra'ya gitmeye ikna etmesi, konunun aile ve iktidar yönü hakkındaki imaları itibariyle önemlidir.

– ki, Basra'nın (ve eşzamanlı olarak diğer önemli şehirlerin) siyasi elitleri ile bir süredir zaten irtibat ve ittifak kurma gayreti içindedirler. Basra Valisi'ne de benzeri bir teklifte bulunurlar. **Vali taraf değiştirmeyi reddedince de, adamı esir alırlar ve saçlarını, sakallarını ve hatta kaşlarını, kirpiklerini yolarak tanınmaz hale getirirler.**

Muhalifler, buna ek olarak Basra'nın devlet hazinesini ([beytülmal](#)) zaptederler. Neticede, Ali, ordusuyla Basra'ya vardığında, artık kendi kontrolünden çıkmış bir şehir ve kendisi ile muhalifler arasında bölünmüş olan bir halk ile karşı karşıya kalır.

Savaş

Ali, ordusuyla Basra yakınlarına geldiğinde attığı ilk adım kaybettiği bu şehri savaşıarak geri almak olmaz. İlk önce, Aişe, Zübeyr bin Avvam ve Talha bin Ubeydullah'a bir elçi göndererek onları kendisine biat etmeye çağırır ve bunu yapmaları durumunda, Osman'ın katillerinin peşine birlikte düşebileceklerini iletir. Muhalifler (belki karşılarında artık ciddi bir ordu bulunduğundan, belki Basra elitini -ve dolayısıyla da Basra halkını- umdukları derecede arkalarına alamamış olmaktan, ve belki de biraz fazla ileri gittiklerini fark etmiş olmanın verdiği pişmanlıktan) Ali'nin teklifine olumlu cevap verirler.⁸

Olaylar çözümlenme yoluna girmiş gibidir. Ancak, o gece beklenmedik bir olay olur ve taraflar ne olduğunu dahi anlamadan kendilerini bir savaşın içinde bulurlar. Şöyle ki, Kurra⁹ grubu içinden bazı kimseler (bir görüşe göre, Osman'ın suikastından sorumlu olduklarından) kendi başlarına hareket ederek, muhaliflerin konaklamakta oldukları çadırları ateşe verirler. Bunun üzerine, olaylar kontrolden çıkar. Her iki tarafın liderlerinin de arzuları hilafına, 9 Aralık 656 tarihinde bir savaş yaşanır. [Cemel Savaşı](#) diye anılan bu savaşı, Ali kazanır.¹⁰

Savaşta, takriben on bin kişi ölür. Ölenler arasında, Zübeyr bin Avvam ve Talha bin Ubeydullah da vardır.¹¹

Savaşın ardından

Savaşı kazanan **Ali, intikamcı davranmaz. Kendi tarafında savaşanların intikamcı davranışlarına da müsaade etmez.** Örneğin, muhaliflerden ganimet almak isteyenlere engel olur. Savaş ganimeti arasına kadınların da dahil edilecek olması, bu kararda önemlidir. Ali, ganimetten söz edenlere, Hz. Muhammed'in eşi olan ve dolayısıyla müslümanların annesi ([ümmü'l-müminin](#)) sayılan Aişe'nin de muhalifler arasında bulunduğunu hatırlatarak, bu yöndeki taleplerin önünü alır.¹²

8 Cemel Savaşı bahsinde sıklıkla vurgulanan önemli bir ayrıntı da, Hz. Muhammed'in yıllar önce Zübeyr bin Avvam'a gelecekte Ali ile karşı karşıya geleceğini ve o ihtilafta kendisinin haksız olacağını söylemiş olmasıdır. Ali'nin bu hadisi hatırlatmış olmasının, Zübeyr bin Avvam'ın savaştan vazgeçmesinde etkili olduğu söylenir. Cemel Savaşı bahsindeki benzeri bir diğer önemli anekdot ise, Aişe hakkındadır. İbn Abbas'ın rivayet ettiği bir hadise göre, Hz. Muhammed eşlerine, içlerinden birinin Hav'eb'de bir deve üzerinde seyahat etmekte iken kendisine köpeklerin havlayacağını ve ardından pek çok insanın öleceğini söylemiştir. Aişe, Basra yolculuğunda iken yola köpek havlamaları duyduğunda Hz. Muhammed'in bu sözünü hatırlar ve etrafındakilere nerede olduklarını sorar. Hav'eb'de olduklarını öğrenince de, ilgili hadiste kast edilenin kendisi olduğuna kanaat getirir ve geri dönmek ister. Ancak Zübeyr bin Avvam'ın oğlu Abdullah onu vazgeçirir.

9 Kurra kelimesi ile kast edilen, çok Kur'an okuyan, bu okumaları doğrultusunda (bir parça düz bir yöntemle) kendilerine özgü bazı hükümler çıkaran ve bu çıkarsamalarını pratiğe dökmekten çekinmeyen savaşçı ve uzlaşmaya çok meyilli olmayan bir gruptur. 657 yılından itibaren Hariciler olarak atıfta bulunulan grup, (grubun içindeki çeşitliliğe ve zaman içindeki farklı katılımlara rağmen) Kurra'nın bir devamı olarak görülür.

10 Cemel, Arapça'da deve anlamına gelir. Aişe savaşı *Asker* adlı devesi üzerinden idare ettiği için, bu savaş bu şekilde anılmıştır.

11 Savaşmaktan vazgeçen ve Medine'ye dönmek üzere bölgeyi terk eden Zübeyr bin Avvam, peşine düşen bir grup tarafından yakalanmış ve namaz kılmaktayken öldürülmüştür.

12 Ganimetin müslümanlar arasındaki savaşlarda geçerli olamayacağı fikri, bu tecrübenin ardından hakim olur.

Olayların nihayetinde, Ali, **Aişe ile barışır** ve yanına bir grup muhafız da vererek onu Mekke'ye uğurlar.

Diğer bazı detaylar

(1) Cemel Savaşı'nda Aişe'nin kardeşlerinden [Abdurrahman](#) da muhalifler arasındadır. Ancak, Aişe'nin bir diğer kardeşi [Muhammed](#) ise, Ali'nin ordusunun kumandanıdır. (Dahası, babası Ebu Bekir öldüğünde henüz üç yaşında olan Muhammed'i Ali evlat edinmiş ve büyütüştür. Muhammed, Cemel Savaşı esnasında ise, 25 yaşındadır.)¹³

(2) Hayatını kaybeden Zübeyr bin Avvam ve Talha bin Ubeydullah, ilk müslümanlardandır ve her ikisi de [aşere-i mübeşşere](#)denidir. (İslamın ilk yıllarında gerçekleşen başlıca tarihi olayları her ikisinin de ismine sıklıkla rastlamadan okumak pek mümkün değildir.)

(3) Zübeyr bin Avvam, Ali'nin kuzenidir. Talha bin Ubeydullah ise, Ebu Bekir'in kuzenidir.

Sonsöz

Cemel Savaşı'na baktığımızda, özetle şunları görüyoruz: (1) İlk müslümanlar arasında yer alan ve ilk dönem İslam tarihinde önemli yerleri olan bir grup insan, siyasi ihtilaflara düşüyor, (2) Bu insanlardan bazıları, ihtilaflarına rağmen birbirlerini muteber kimseler olarak görmeye devam ediyorlar, (3) İhtilafa düşen insanlar arasında yakın akrabalık bağları da var, (4) İhtilafa düşen bu müslümanlar, geçmişte çok daha güçsüz oldukları bir dönemde aynı düşmanın haksızlıklarına, boykotlarına ve hatta işkencelerine birlikte maruz kaldıklarından bir ortak hafızaya da sahipler, (5) İhtilafa düşen müslüman grupların biri iktidarda; diğeri ise iktidarı ele geçirmek istiyor; ancak ne din kardeşliği, ne akrabalık bağları, ne de geçmişteki kader birlikleri, aralarındaki mücadeleyi sona erdirmeye yeterli olmuyor, (6) İktidarı ele geçirmek isteyen muhalif grup, devlet hazinesini kontrolü altına almaya ve devletin valilerini, siyasi eliti ve halkı kendi yanına çekmeye çalışıyor, (7) Muhalif grup, sadece siyasi değil, silahlı mücadele de veriyor.

Bugün Türkiye'de (ve dünyanın farklı yerlerinde) müslüman (ve müslüman olmayan) grupların yaşadıkları tecrübelerle bakarak, yukarıdaki 1400 senelik tablo ile güncel ihtilaflar arasında önemli paralellikler tespit etmek mümkün. Bu paralellikler üzerinde düşünmek, hiçbir şeyi olmasa bile, bu gibi ihtilafların bizimle başlamadığını ve muhtemelen hiçbir zaman bitmeyeceğini, ve dolayısıyla da asıl önemli olanın (kimin haklı olduğundan da önce), ihtilafların doğru şekilde yönetilmesi ve tansiyonun düşürülmesi olduğunu fark etmeye yardımcı olabilir.

Ali'nin Cemel Savaşı'ndan önce ve sonra attığı uzlaşma adımları, bu noktada özellikle önemli. Türkiye özelinde bugün itibarıyla yaşanmakta olan çatışmada, herkes (belki takip ettiği lideri bir an için bir kenara koyarak) kendi vicdan muhasebesini yapmak zorunda.

Soru belli: Benim bu süreçte yaptıklarım, barışa mı hizmet ediyor, yoksa sürmekte olan ihtilafı mı körüklüyor?

Ya da, ben karşı tarafı yok etmeye mi çalışıyorum, yoksa çözüm üretmeye, bir çıkış yolu bulmaya mı?

Ya da, Ali 1400 yıl önce benim bugün davrandığım gibi davransaydı, Aişe ile barışması daha mı muhtemel olurdu, yoksa Aişe ölür müydü?

13 Savaş esnasında Ali'nin emriyle Aişe'nin devesi öldürüldüğünde, kardeşi Muhammed derhal oraya giderek onu korur. Savaştan sonra da, Aişe'yi Mekke'ye götüren muhafızlar arasında o da vardır.

Bölüm 4: Sıffin Savaşı ve Hakem Olayı (657)

[Muaviye](#), [Ebu Süfyan](#)'ın oğludur. 630 yılında Mekke'nin müslümanlarca [fethi](#) sırasında babası ile birlikte müslüman olur.¹⁴ II. Halife Ömer, 639 yılında onu Şam valiliğine atar.

[Ömer](#)'in 644 yılındaki ölümünün ardından, [Osman](#) halife olur. Devletin önemli görevlerine Ümeyyeoğulları ailesi fertlerinin getirildiği bu dönemde, (halifenin ikinci dereceden kuzeni olan) Muaviye, Suriye'nin umumi valisi olur.

Muaviye, Şam'da geçirdiği yıllar boyunca bölgenin hem halkı hem de siyasi eliti ile iyi ilişkiler kurar ve giderek güçlenir. Neticede, Suriye'de özerk bir güç haline gelir. 656 yılında başlayan [Ali](#)'nin halifeliliğiyle birlikte, bu özerklik, İslam devletini ikiye böler. Çünkü, Muaviye, Ali'ye biat etmeyi reddeder.

Savaşa doğru

Muaviye, Ali'ye biat etmemesine gerekçe olarak, [suikasta uğrayan](#) III. Halife Osman ile akrabalığını gösterir. Bu akrabalık dolayısıyla, Osman'ın katillerinin bulunmasını talep etme hakkına sahip olduğunu ifade eder. İddiasına göre, ilgili katiller Ali'nin ordusu içindedir.

Muaviye'nin bu tavrı üzerine, Ali, Suriye'ye yeni bir vali atar.¹⁵ Ancak, Muaviye, bu valiyi Suriye'ye sokmaz. Dahası, ilgili konudaki siyasetini güçlendirme adına, Osman'ın kanlı gömleğini (ve karısının kesilen parmaklarını) Şam'daki camide teşhir eder ve cinayeti işleyenlerin yakalanması yönündeki mücadelesi için Şam halkından biat alır.

Bu özerkliği sona erdirmek isteyen Ali, Suriye üzerine yürümeyi planlar. Ancak, [Aişe](#) liderliğindeki bir ordunun Medine'den Basra'ya doğru yola çıkması üzerine, önce Basra'daki sorunu çözmek zorunda kalır.

Basra'da yaşanan [Cemel Savaşı](#)'nın hemen ardından (Ocak 657), Ali, Muaviye'ye bir elçi göndererek onu tekrar kendisine biata davet eder. Muaviye'nin cevabı yine olumsuz olur. Bunun üzerine, Ali, Mayıs ayında Suriye'ye doğru yola çıkar. Mayıs ayı sonunda, iki tarafın ordusu, (Urfa'nın takriben 150 kilometre güneyindeki) [Sıffin Ovası](#)'nda¹⁶ karşı karşıya [gelir](#).

Sıffin Savaşı

Orduların büyüklüğü konusunda kesin bir bilgi yoktur. Ancak, verilen rakamlar, her iki ordunun da takriben 100 bin kişiden müteşekkil olduğu yönündedir. Taraflar arasında iki ay süresince çatışmalar yaşanır. Fakat, her iki taraf da diğerine üstünlük sağlayamaz. Bu çatışmalar esnasında, Ali tarafında 25 bin, Muaviye tarafında ise 45 bin civarında müslüman ölür.

Bu belirsizlik ve bitkinlik ortamı sürmekteyken, 28 Temmuz 657 günü beklenmedik bir gelişme

14 Ümeyyeoğulları ailesinden olan Ebu Süfyan (565-652), Ebu Cehil'in 624 yılında Bedir Savaşı'nda ölmesinden sonra, Kureys'in lideri olur ve 630 yılında Mekke'nin müslümanlarca fethedilmesine dek şehri yönetir. Ebu Süfyan ve oğlu Muaviye (602-680), Mekke'nin fethinden hemen önce müslüman olsalar da, Ümeyyeoğulları ailesinin fertleri arasındaki kabile dayanışması devam eder. 661 yılı, 630 yılında Mekke'yi kaybeden Ümeyyeoğullarının (bu sefer müslüman kimlikleri ile) iktidarı yeniden ele geçirdikleri senedir. Dahası, bu sefer bir şehrin değil, Şam merkezli bir ülkenin başındadırlar ve 750 yılında Abbasiler tarafından öldürülmelerine dek, o güne dek tarihin gördüğü en geniş imparatorluğu yönetirler.

15 Ali'nin Suriye'ye atadığı vali, Sehl bin Huneyf'tir. Bu kişi, Ali'nin (Ümeyyeoğulları ailesinin bir başka ferdi olan) Abdullah bin Amir'in yerine Basra valiliğine atadığı Osman bin Huneyf'in kardeşidir.

16 Sıffin Ovası, Suriye'nin Rakka şehri yakınlarında, Fırat nehrinin doğu kıyısındadır.

olur. Amr bin As'ın¹⁷ tavsiyesine uyan Muaviye, askerlerinin mızraklarının uçlarına Kuran sahifeleri taktırır. Sahifeleri taşıyan askerler, bu vaziyette karşı tarafı ateşkes davet ederler. Sahifeleri nazara vermekteki kasıt, yaşanmakta olan ihtilafı kutsal kitabın hakemliğinde (yani ayetlerin hükümleri doğrultusunda) çözmeyi teklif etmektir. Hakem Olayı olarak bilinen hadisenin başlangıcı bu şekilde olur.

Hakem Olayı

Ali, karşı tarafın bu hamlesini bir hile olarak görür ve beraberindekilere bu yapılamaya itibar etmemelerini söyler. Ne var ki, bu noktadan itibaren, olaylar büyük ölçüde Ali'nin ordusunun içindeki Kurra grubunun tesirinde gelişir.

Kufeli iki kabilenin üyelerinden müteşekkil olan Kurra, saldırgan ve savaşçı bir gruptur. Ali'nin ordusunun içinde 10.000'in üzerinde bir yeküne karşılık gelen bu grup, Hakem Olayının başlangıcıyla birlikte bir tehdit unsuru haline gelir. Şöyle ki, Ali ateşkes teklifini kabul etmek istemese de, Kurra grubunu oluşturan askerlerin çoğu, ateşkes ve müzakereden yana tavır alır. Hatta, Ali'ye bu doğrultuda baskı yapar ve ateşkesi kabul etmemesi durumunda kendisini öldüreceklerini ya da Muaviye'ye teslim edeceklerini söylerler. Ordusu içindeki birliğin bozulması tehlikesi ile yüz yüze gelen Ali, ateşkesi kabul etmek zorunda kalır.

Bu şartlar altında yapılacak olan, her iki tarafın kendi içinden bir hakem seçmesi ve hakemlerin bir araya gelerek ayetlerin ışığında soruna bir çözüm aramalarıdır. Muaviye, hakem olarak [Amr bin As](#)'ı seçer. Ali ise, (her ne kadar bu görev için başkalarını düşünse de) yine Kurra'nın baskısıyla [Ebu Musa El-Eş'ari](#)'yi¹⁸ hakem tayin etmek zorunda kalır.

Tarafların hakemlerini belirlemelerinin ardından, görüşmeler esnasında kararların ne şekilde alınacağını belirten bir de tahkimname yazılır. Bu noktada, Kurra, baştan aldığı pozisyonu değiştirerek yeniden itiraz eder ve halifelik için iki kişi tarafından karara bağlanabilecek bir konu olmadığını söyleyerek, (Hucurat suresinin [dokuzuncu ayeti](#) gereği) savaşa dönülmesi gerektiğini, bunun dışındaki opsiyonların Allah'inkinden farklı bir hüküm vermek olacağını ileri sürerler.¹⁹ Hz Ali'nin baştan söylediği de budur. Ancak, Ali yine de Kurra'nın bu teklifini kabul etmez. Onlara, artık çok geç olduğunu, karşı taraf ile bir anlaşmaya varmış bulunduğunu ve Nahl suresinin [91. ayeti](#) gereği sözünden geri dönemeyeceğini söyler. Kurra'nın [Hariciler](#) adlı yeni bir yapıya bürünmesi bu uzlaşmazlık üzerine olur.

Hariciler

İhtilafın çözümünün seçilen hakemlere bırakılması üzerinde bir anlaşmaya vardıldıktan sonra, taraflar savaş alanından ayrılırlar. Muaviye, Şam'a, Ali ise, Kufe'ye döner.²⁰ Ancak, Kurra'dan 12.000 civarında kişi yol üzerinde Ali'den ayrılarak önce Kufe yakınlarındaki Harura'ya, ardından da Bağdat'ın dışındaki Nehrevan'a yerleşirler. Bu şekilde her iki taraftan da ayrılan (ve her iki tarafın da aleyhine dönen) bu grup, bu konumlarına atıfla, Hariciler diye anılır.

17 Kureyş'in dahisi olan bilinen Amr bin As (592-664), 629 yılında müslüman olur. Hakkında yazılanlar, siyasi ve idari yeteneğini vurgular. 615 yılında Habeşistan'a giderek oraya hicret eden müslümanları kendisine teslim etmesi için Necaşi Ashame bin Ebcer ile görüşen odur. Müslüman olmasından sonra ise, Kudüs (634) ile Mısır'ın (640-642) fethindeki belirleyici rolleri, Mısır valiliği görevi (640-648, 658-664) ve Hakem Olayı'nın (657) mimarı olması ile bilinir.

18 Bu kişi, o gün itibarıyla aynı zamanda Kufe valisidir. Hz. Osman'ın bu göreve daha önce Said bin As ve Velid bin Ukbe'yi atamışsa da, Kurranın bu yöneticilere karşı çıkması neticesinde Kufe valisi olmuştur.

19 Kurra'nın bu tavrını, Hz. Osman'ın katilleri olmakla suçlanıyor olmaları ile açıklayanlar vardır. Bu yaklaşıma göre, Muaviye'nin halife olması halinde zor duruma düşecek olan Kurra, savaşa dönmek istemektedir.

20 Hz. Ali, devleti Medine'den değil, Kufe'den yönetmiştir.

Ali, Kufe'ye döndüğü andan itibaren zaman zaman Haricilere elçiler gönderir ve onlarla ittifak yolları arar. Hatta bir seferinde bizzat gidip konuşarak aralarındaki ihtilafı gidermeye çalışır. Ancak, bu girişimlerin hiçbiri sonuç vermez. Zira, Hariciler, Ali'nin Allah'ın hükmü ile hükmetmek yerine hakemlerin vereceği karara razı geldiği için kafir olduğuna hükmetmişlerdir. Bu nedenle de, Siffin'de yaptığının yanlış olduğunu kabul edip tövbe etmediği müddetçe kendisiyle ittifak etmelerinin mümkün olamayacağı düşüncesindedirler.

Nehrevan ve Nuhayle Savaşları

Siffin Savaşı esnasında seçilen iki hakem, 658 yılının Şubat ayında bir araya gelir. Hakemler, günlere yayılan bir dizi görüşme gerçekleştirdikten sonra, Ali'nin halifelikten uzaklaştırılması ve yeni bir halife seçmek üzere bir şura tesis edilmesi kararını alırlar. Bu şekilde Ali, halifelikten azledilmiş olur.²¹ Dahası, bu açıklamanın ardından, Muaviye, Şam'da halifeliğini ilan ederek biat almaya başlar. Böylelikle, İslam devletinin iki başlılığı formal bir nitelik de kazanır.

Bu gelişmeler üzerine, Ali, yeniden bir ordu teşkil eder. Ancak, Kufe'yi savunmasız bırakmak istemediği için önce Haricilerin üzerine yürür. 17 Temmuz 658 tarihinde, Nehrevan'a varır. Amacı, bir katliam gerçekleştirmek değildir. Bu nedenle, öncelikle Haricilere bir çağrıda bulunulmasını temin eder. Bu çağrı çerçevesinde, teslim olanların güvence altında olacakları açıklanır. Çağrı bir derece etkili olur ve Hariciler içindeki farklı gruplar mevzilerinden ayrılarak kendilerine duyurulan yere gelmeye başlarlar. Ayrılmalar sona erdikten sonra, Ali'nin ordusu taarruza geçer ve mevzilerini terk etmeyen Haricilerin (birkaç tanesi hariç) hepsi [öldürülür](#).

Nehrevan Savaşı olarak bilinen bu savaşın ardından, Ali, Muaviye üzerine yürümek ister. Ancak, ordunun bu uzun yolculuğa çıkmadan önce dinlenmesinin iyi olacağı yönündeki tavsiyeleri dikkate alarak, Kufe'ye geri döner. Ordu, şehrin yakınlarındaki Nuhayle Vadisi'nde konaklar. Burada, Ali, Nehrevan'da yapılan çağrı üzerine yanlarına gelen Harici topluluğa, kendileriyle birlikte Suriye seferine gelmelerini teklif eder. Ancak, ilgili Harici topluluk, kendisine kafir olduğu yönünde bir cevap verince, aralarında bir çatışma çıkar. Nehrevan'da çatışmaya girmedikleri için hayatta kalan Haricilerin önemli bir kısmı da bu ikinci çatışmada ölür.

Muaviye'nin mevzi kazanması

Ali, Suriye seferine hiçbir zaman çıkamaz. Nuhayle Vadisi'nde kurulan kamptan izinli olarak ayrılan askerlerinin çoğu geri dönmez. Ali, Kufe Camisi'nde bir konuşma yaparak savaş için çağrıda bulunduğunda da pek kimse gönüllü olmaz. Bunun üzerine, savaş durur.

Muaviye ise, Kufe artık eskisine nisbeten daha güçsüz bir durumda olsa da, Ali'ye saldırmaz. Bunu yapmak yerine, (daha stratejik bir yol izleyerek) Ali'ye bağlı olan diğer yerleri ele geçirmeye başlar ve Kufe'yi İslam devleti içinde yalnız bir ada haline getirmeye çalışır. Mısır'ı, Hicaz'ı, Yemen'i ele geçirir. Ali sonradan, bu yerlerin bazılarını geri alsada, özellikle kuzeyde (Mısır ve Suriye'deki) Muaviye egemenliğini sarsması mümkün olmaz. Nihayet Muaviye üzerine yürüyecek bir ordu hazırlayabildiğinde ise, Siffin Savaşı'nın üzerinden üç buçuk yıl geçmiştir. Ancak, bu ordu yola çıkmadan, Ali bir Haricinin suikastına uğrar ve (iki gün sonra) 28 Ocak 661 tarihinde hayatını kaybeder.

Emevi iktidarına gidiş

Ali'ye düzenlenen suikast, Haricilerin yaptığı daha geniş bir planın bir parçasıdır. Nehrevan ve/veya

21 Bu çerçevede, hakemler arasında geçtiği iddia edilen bir diyalog da anlatılır. Rivayete göre, Amr bin As, Ebu Musa El-Eşari'den, temsili olarak parmağındaki yüzüğü çıkarmasını ve bu şekilde Hz. Ali'yi halifelikten çıkardığını söylemesini ister. Ebu Musa'nın bunu yapması üzerine de, yüzüğü kendi parmağına takarak Muaviye'yi halife ilan eder. Böyle bir diyalogun gerçekten yaşandığı şüphelidir. (Bu olayın, hakemlerin, halka açıklama yaparken gerçekleştiği iddia edilen farklı bir versiyonu da vardır.)

Nuhayle savaşlarından sağ kurtularak Mekke'ye kaçan üç Harici, Muaviye, Amr bin As ve Ali'yi öldürmek üzere bir suikast planı yaparlar. Plan gereği, bu üç kişiden her biri, ayrı bir kişinin suikastını üzerine alır ve yola çıkar. Amaç, 28 Ocak 661 günü sabah namazı vaktinde, biri Şam'da, biri Fustat'ta²² ve biri Kufe'de olmak üzere eşzamanlı üç suikast gerçekleştirmektir. Muaviye, suikasti yaralı olarak atlatır. O gün itibariyle 69 yaşında olan Amr bin As ise, hasta olduğundan sabah namazına yardımcısını göndermiştir. Ancak, suikastçı bunu bilmediğinden (ya da fark etmediğinden) yardımcısını öldürür. Ali'nin suikastçısı [Abdurrahman bin Mülcem](#) ise, başarılı olur.

Ali, ardından halife olarak oğulları [Hasan](#) ve [Hüseyin](#)'i göstermiştir. Hüseyin'in feragati üzerine, abisi Hasan halife olarak Kufe'de biat alır. Bu gelişmeden kısa bir süre sonra, Muaviye bir ordu hazırlayarak bu iki başlılığı ortadan kaldırmak ve İslam devletinin tek halifesi olmak üzere hareket geçer. Bu orduyu karşılamak üzere Kufe'den de bir birlik yola çıkar. Ancak, Hasan, hem askerlerine güvenmediği²³ hem de daha fazla müslüman kanı dökülmesini istemediği için, bir yandan Muaviye ile bir yazışma trafiğine girer. Neticede, Hasan, ([bazı şartları](#) yerine getirmesi kaydıyla) halifeliği Muaviye'ye devreder. Bu şekilde, Hasan'ın takriben altı ay süren halifeliğinin ardından, Muaviye 29 Temmuz 661 tarihinde Kudüs'te biatları kabul ederek İslam devletinin tek halifesi olur.

Bazı detaylar, sorular

(1) Osman'ın 656 yılındaki ölümü ile başlayan ve 661 yılında Muaviye'nin iktidarı ele geçirmesi ile sona eren takriben beş yıllık dönem, [Birinci Fitne Dönemi](#) olarak adlandırılır. Bu dönemin tamamına yakını, Ali'nin halifelik yıllarına karşılık gelir. Sebepleri, birincil olarak Muaviye'nin iktidar mücadelesine, ikincil olarak da Haricilerin uzlaşmasız tavırlarına atfedilebilecek olan çatışmalarda, (en iyimser tahminlere göre dahi) onbinlerce müslüman (yine müslümanlarca) öldürülür.

(2) İlk müslümanlardan (ve İslam'ın ilk şehitleri kabul edilen Yasir ailesinin oğulları) [Ammar bin Yâsir](#), takriben 90 yaşında iken Siffin Savaşı'nda hayatını kaybeder. Onun ölümü, Muaviye ordusunda rahatsızlık doğurur. Zira, Hz. Muhammed, onun asi bir topluluk tarafından öldürüleceğini söylemiştir. Muaviye'nin bu yöndeki rahatsızlıkları gidermek üzere, Ammar bin Yasir'i kendilerinin değil, onu ilgili savaş meydanına getirenlerin öldürdüğünü söylediği rivayet edilir. Ammar bin Yasir, savaşın yaşandığı yerde gömülür. Ancak, 11 Mart 2013 tarihinde, Şiiilerin ziyaret mekanlarından biri olan türbesi bombalanır. Bu bombalamadan ötürü farklı gruplar suçlanmışsa da, Özgür Suriye Ordusu, ilgili saldırının sorumluluğunu üstlenmiştir. (Aradan 1356 sene geçtikten sonra yaşanan bu saldırı ve/veya üstlenme, müslümanlar arasındaki ilişkilerin niteliği ya da belki kimi müslümanların kendi tarihlerini algılayış şekli konusunda bize ne söylüyor?)

(3) Ebu Bekir öldüğünde üç yaşında olan oğlu [Muhammed](#)'i Ali büyütür. 658 yılında, Ali, Muhammed'i Mısır valiliğine atar. Ancak, Mısır'ı kendi kontrolü altına almak isteyen Muaviye, Amr bin As'ı Mısır'ı fethetmekle görevlendirir. Bu görev üzerine, Amr bin As, 640 yılında Bizans'tan fethettiği Mısır'ı, aradan 18 yıl geçtikten sonra bu sefer de Muhammed'in elinden alır. Muhammed, Mısır'da beş ay süreyle yürüttüğü valilik görevinin ardından, bu çatışma sonrasında

22 Kahire'nin takriben sekiz kilometre güneyinde bulunan Fustat şehri, o gün itibariyle Mısır eyaletinin başkentidir ve 658 yılında Hz. Ali'nin valisi Muhammed bin Ebi Bekir'i yenen Amr bin As, o gün itibariyle Mısır'ın Muaviye'ye bağlı olan valisidir.

23 Hasan, ordusuna hitaben yaptığı bir konuşmada uzlaşmacı sözler edince, (muhtemelen Harici tandanslı) bir grup asker onu küfürle suçlar. Bu askerler, halifenin üzerine yürüyerek onu hırpalarlar. Halife, başkalarının araya girmesiyle ilgili kişilerin elinden kurtulur. Bu olayın hemen ardından, bir Harici, halifeye saldırır ve onu yaralar. Bu olayı haber alan Muaviye, bu bilgiyi propaganda amaçlı olarak etrafa yayar. Hasan, halifeliği Muaviye'ye devretmesinin ardından, Medine'ye gider ve siyasetten uzaklaşır. Ancak, 669 yılında (yani halifeliği devrettikten sekiz sene sonra) muhtemelen Muaviye tarafından kandırılan bir yakını tarafından zehirlenerek öldürülür. (Cenazesi öncesinde ve esnasında yaşananlar da ayrıca önemlidir.)

öldürülür. Hayatını kaybettiğinde, 27 yaşındadır. Muhammed'i öldüren Muaviye bin Hudeyc adlı komutan, onun cesedini, (bir iddiaya göre, bir eşek derisine sardırarak) yaktırır. Bütün bu olanlar, Ali ve (Muhammed'in kardeşi) Aişe'yi büyük üzüntüye boğar. (Bütün bunlar gerçekten de sırf savaşanlar kendilerini müslüman olarak tanımladıkları için ihtilafın her iki tarafındakilerin de şehit ve dolayısıyla da cennetlik sayılmaları gereken çatışmalara benziyor mu? Ya da, bu çatışmaları böyle görebilmek için kişinin nasıl bir formasyon geçirmiş olması gerekir?)

(4) Muaviye, 658 yılında (hakemlerin kararlarını açıklamasından kısa bir süre sonra) halifeliğini ilan eder ve o tarihten itibaren, kontrolü altındaki bölgelerde bir halife gibi davranır ve o şekilde itibar görür. Şiiler, onun halifeliğini geçerli kabul etmezler. Sünniler ise, 658 ila 661 yılları arasındaki halifeliğini görmezden gelerek, Kudüs'te biat aldığı 661 yılını halifeliğinin başlangıcı kabul ederler. Sünniler, ayrıca, Hasan'ın halifeliğine bir itirazda bulunmalarına rağmen, raşid halifeleri dörtle sınırlandırır ve beşinci halife Hasan'ı bu gruba dahil etmez ve onun altı aylık halifelik dönemini (nedendir bilinmez) ekseriyetle gözardı ederler. Dahası, [Raşid Halifeler](#) bahsinde zaman zaman [Ömer bin Abdülaziz](#)'e beşinci raşid halife olarak atıfta bulunmalarına rağmen, Hasan yine dışarıda kalır. (Bunun nedeni ne olabilir? Ya da, aslında -farkında olarak ya da olmayarak- geçmiş belli bir subjektivitenin içinden algılıyor olabilir miyiz?)

(5) 661 yılında iktidarı ele geçiren Emeviler, babadan oğula geçen yeni bir rejim tesis ederler. Bu rejim, Abbasiler 750 yılında dönemin Emevi hanedanını topluca [katledene](#) dek sürer. Bu katliamdan kurtulan çok az sayıdaki Emevi ailesi mensubundan biri, o gün itibarıyla 20 yaşında olan [Abdurrahman](#)'dır. Abdurrahman, katliamın gerçekleştiği Şam'ı gizlice terk eder ve Afrika'yı aşarak İspanya'ya gelir ve orada asırlarca Abbasiler ile yan yana varolacak olan [Endülüs Emevi](#) halifeliğinin temellerini atar. (Endülüs Emevileri ile övünmek Türkiye'de özellikle İslami kesim içinde yaygın olsa da, ilgili medeniyetlerin arka planındaki şiddete ve aile/güç ilişkilerine ne kadar aşınayız? İlgili şiddet müslümanlar ve diğerleri arasında olduğunda bunu ilginç buluyor, galibiyetler ve hakimiyet ile gurur duyuyor, hezimetlere üzülüyoruz. Peki, aynı şiddetin müslümanlar arasında gerçekleşen kısmını neden pek umursamıyoruz? Konuyu bazı güçlü adamların iktidar mücadelesi olarak değerlendirirsek, gözlerimizin önündeki perdenin açılabilmesinin ve bu iki mücadele arasındaki farkların azalabilmesinin farkında mıyız? Yani, aslında bazı insanlar sadece insan oldukları için bazı şeyleri yapıyor olsalar da, biz onları etiketleri üzerinden algıladığımız için bu insani zaaf ve eğilimlerini göremiyor olabilir miyiz?)

(6) Bütün bunlar, [Yavuz Selim](#)'in 1517 yılında [Memlükler](#)den nasıl bir halifeliği devraldığı (ve nasıl aldığı) konusunda bize daha net bir fikir veriyor mu?

(7) Haricileri, kendileri ile aynı fikirde olmayan herkesi kafir ilan eden ve sağa sola saldıran suikastçı bedeviler olarak tanıyoruz. Bu gibi doğruluk içeren nitelendirmelerin çoğu zaman aslında birer indirgemeye karşılık geldiğinin farkında mıyız? Örneğin, Haricilerin, çok Kuran okumanın yanı sıra, sürekli ibadetle meşgul olduklarını, uzun secdelerde bulduklarını ve kendilerini gören kimselerin dizlerinin, dirseklerinin ve alınlarının namaz kılmaktan nasır tuttuğunu naklettiklerini biliyor muyuz? Hariciler, bunların yanı sıra, doğru sözlülükleri, günahlar konusundaki hassasiyetleri, yazdıkları edebi metinlerdeki incelikleri ve duygu yüklü şiirleri ile de meşhurlar. Bütün bunlardan hareketle, onların bir perspektiften fanatizm olarak değerlendirilen eylemlerini, başka bir perspektiften bakınca, güçlülere boyun eğmeme ve/veya inançları uğruna canını feda etmekten çekinmeme olarak görmek mümkün olabilir mi? (Ya da, bizim kendi milli ya da dini perspektifimiz gereği kahramanlık olarak nitelendirdiğimiz bazı şeylerin, başkalarının gözünde tipik fanatizm örnekleri olması mümkün mü?)

(8) Harici isyanları, Muaviye'nin halifeliği döneminde de sürer. Türkiye Diyanet Vakfı'nın İslam

Ansiklopedisi'nden bir örnek: “Ziyad bin Ebih'in ... ölümünden (53/673) iki yıl sonra Basra valiliğine getirilen oğlu Ubeydullah sertlik hususunda babasını geride bıraktı. Ubeydullah, Hariciler'i en küçük davranışlarını bahane ederek hapse attırır veya kadın erkek ayırımı yapmadan el ve ayaklarını kestirerek sokağa bıraktırırdı.” (Hariciler'in aksine, [Ziyad](#) ve [Ubeydullah](#)'ın pek bilinmiyor olmasının nedeni ne olabilir?)

III

İkinci Fitne Dönemi (680-692)

Bölüm 5: Kербela (680)

29 Temmuz 661 tarihinde Muaviye'nin halife olması ile birlikte, İslam dünyası içindeki iki başlılık sona erer. [Ali](#)'nin anısını hedef alan [Emevi](#) siyaseti zaman zaman nüksetse²⁴ de, genel manada istikrar bozulmaz. Fetihler yeniden başlar.

Ancak, 676 yılına gelindiğinde, yeni bir gelişme yaşanır: [Muaviye](#), kendisinden sonraki halife olarak oğlu [Yezid](#)'i gösterir. Halifeliğin bir hanedana dönüşmekte olduğunu ima eden bu uygulama, o gün itibariyle bir ilktir.²⁵ Dahası, Yezid, günahkâr bir insan olarak tanınmaktadır. Dolayısıyla, kendisi halifelik için uygun bir seçim olarak görülmez ve böyle bir ön atama, tepki doğurur.

Konunun bir diğer önemli boyutu ise, halifeliğin [Ehl-i Beyt](#)'in hakkı olduğu düşüncesinin de hâlâ canlı olmasıdır. Ali'nin oğlu [Hasan](#)'ın 669 yılındaki ölümünden beri, onun küçük kardeşi [Hüseyin](#), Ehl-i Beyt tarafının yeni lideridir.²⁶ Gerçi, Hasan'ın ölümünün ardından Hüseyin, Muaviye'ye karşı herhangi bir siyasi mücadeleye girmedeki gibi, kendi tabanından gelen bu yöndeki kimi tekliflere de sıcak bakmamıştır. Ancak, Muaviye'nin 676 yılındaki bu tasarrufu ile birlikte şartlar değişir ve yeni bir gerginlik ortaya çıkar. Hüseyin, ([Abdullah bin Zübeyr](#) ve [Abdullah bin Ömer](#) ile birlikte²⁷) Şam iktidarına karşı çıkar. Bu muhalefet üzerine, Muaviye, Şam'dan Medine'ye gelerek bu üçlüyü ikna etmeyi denese de, başarılı olamaz.²⁸

24 Muaviye döneminde (661-680) kimi cuma hutbelerinde Hz. Ali'ye hakaret edilmesi gibi uygulamalar, bu siyasetin niteliği hakkında bir fikir verebilir. Bu çerçevede, Hucr bin Adi'nin başına gelenler de ayrıca önemlidir. Hz. Ali'nin hayatta olduğu dönemde kendisinin yakınlarından biri olan ve hem Cemel hem de Sıffin savaşlarında ordu komutanlığı görevlerinde bulunan Hucr bin Adi, camilerde Hz. Ali'ye hakaret edilmesine karşı çıkar. Bunun üzerine, Muaviye, hem kendisini hem de onunla birlikte hareket eden kişileri yakalatıp hapsedirir ve bir süre sonra da öldürtür. Ancak, Hucr bin Adi'nin 671 yılındaki ölümüne dair kimi dramatik detaylar, ilk dönem İslam tarihinin bir parçası haline gelir. Şöyle ki, Hucr bin Adi, idam edilmeden önce, adet olduğu üzere iki rekat namaz kılar. Sonrasında da, öldürüldükten sonra, yıkanmadan, kanlı elbiseleriyle gömülmeyi vasiyet eder. Bu şekilde, kendisini idam edenlerin zalim, kendisinin ise şehit olacağını ima eder. (Şii müslümanlarca büyük saygı gören Hucr bin Adi'nin Şam yakınlarındaki türbesinin 2 Mayıs 2013 tarihinde yıkılması ve cesedinin mezarından çıkarılarak kaçırılması, bu noktada ayrıca önemlidir.)

25 Her ne kadar Ebu Bekir de kendisinden sonra gelecek halife olan Hz. Ömer'i bizzat seçmişse de, bu seçim, babadan oğula yapılan bir otorite intikali değildi. Hz. Ömer ise, kendisinden sonraki halifenin seçimi için bir şura teşkil etmişti. Her ne kadar bu seçim sistemleri de itirazsız kalmamış ise de, babadan oğula geçen halifelik, 676 yılı itibariyle (Ehl-i Beyt dışında) bir ilkti.

26 Hz. Ali, kendisinden sonra büyük oğlu Hasan'ı işaret eder ve diğer çocuklarından ona tabi olmalarını ister. 669 yılında Hasan'ın ölümünün ardından, küçük kardeşi Hüseyin, Ehl-i Beyt'in yeni lideri olur.

27 Abdullah bin Zübeyr, Zübeyr bin Avvam'ın, Abdullah bin Ömer ise, Hz. Ömer'in oğludur.

28 Bu çerçevede sıklıkla atıfta bulunulan bir diğer konu ise, Hasan ile Muaviye arasında 661 yılında yapıldığı öne sürülen bir anlaşmadır. Bu anlaşmaya göre, daha fazla kan dökülmesini istemediği için halifeliği Muaviye'ye bırakmaya razı gelen beşinci halife Hasan, bunu yaparken bir şart öne sürmüştür. Şöyle ki, şayet Muaviye kendisinden önce ölürse, halifeliği yeniden kendisi alacaktır. Yok eğer Muaviye'nin ölümü sırasında kendisi hayatta değil ise, o zaman kardeşi Hüseyin halife olacaktır.

Muaviye'den sonraki beş ay

Aradan takriben dört sene geçer. 29 Nisan 680 tarihinde, Muaviye ölür. Onun ölümünün hemen ardından, oğlu Yezid, önceden planlandığı üzere, halifeliğini ilan ederek biat almaya başlar. Yezid, aynı gün, bir de Medine'deki valisi (ve aynı zamanda kuzeni) Velid bin Utbe'ye haber göndererek Hüseyin, Abdullah bin Zübeyr ve Abdullah bin Ömer'den kendisi adına biat istemesini emreder.

Vali Velid, Hüseyin ve Abdullah bin Zübeyr'i makamına çağırır. Abdullah bin Zübeyr, konunun ne olduğunu tahmin ettiğinden gitmeye çekinir. Hüseyin ise, (güvenlik amacıyla) yanına bir grup yakınını alarak gider ve onlar dışarıda bekler vaziyette iken Velid ile görüşür. Velid, ondan Yezid adına biat ister. Hüseyin, biat etmemesi durumunda hayatının tehlikeye gireceğinin farkındadır. Bu nedenle, Velid'e, kendisinin konumundaki bir insanın gece vakti tek başına biat vermesinin çok mana ifade etmeyeceğini, biatı halk önünde yapacağını söyler. Amacı, zaman kazanmaktır.²⁹ Bu şekilde Velid'in makamından ayrılan Hüseyin, çok geçmeden (akrabaları ve diğer bazı yakınları ile birlikte) gizlice Medine'den ayrılır.³⁰ **Ölümüyle sonuçlanacak olan beş aylık süreç, bu şekilde başlamış olur.** (4 Mayıs)³¹

Hüseyin ve beraberindekiler, güneye, Mekke'ye giderler. (Abdullah bin Zübeyr ise, onlardan bir gece önce yola çıkmıştır.) Oraya varmalarından (9 Mayıs) kısa bir süre sonra, Kufelilerin ileri gelenlerinden bazı kimseler, Hüseyin'e biat etme yönündeki isteklerini iletirler. Bunun üzerine, Hüseyin, amcasının oğlu [Müslim bin Akil](#)'i Kufe'ye gönderir.

Müslim, 9 Temmuz'da Kufe'ye varır ve 10.000'in üzerinde Kufeliden (Hüseyin adına) biat alır. Bu gelişme (doğal olarak) Yezid'in hoşuna gitmez ve Yezid, Kufe valisi Numan bin Beşir'den Müslim'e engel olmasını ister. İlgili vali, sert bir tavır almakta isteksiz davranınca da, onu azleder ve yerine acımasızlığı ile meşhur Basra Valisi [Ubeydullah bin Ziyad](#)'ı atar – ki olayların kızışması da, yeni vali Ubeydullah'ın Kufe'ye gelmesinden sonra olur.³²

Ubeydullah, ilk olarak, şehrin ileri gelenleri ile görüşerek Hüseyin yanlısı direnişi büyük ölçüde kırar. Ardından da, Müslim'i yakalatıp öldürtür.³³

Kuzeni Müslim (9, 10 veya 11 Eylül'de) öldürüldüğünde, Hüseyin, [Kufe](#)'nin takriben 1.500 kilometre güneybatısında olan Mekke'dedir. Dolayısıyla, bu gelişmeden haberdar olamaz. Dahası, Kufe halkının halen kendi yanında olduğunu zannetmektedir. Müslim'in öldürülmesinden kısa bir süre önce Mekke'den Kufe'ye doğru yola çıkar.³⁴ Kufe'de yaşananları ise, ancak Kufe'nin takiben

29 Bu aşamada Mervan bin Hakem'in Velid'i (muhtemelen Hüseyin'in önünde) uyararak Hüseyin'in biat etmeden gitmesine müsaade etmesi gerektiğini söylemiş ve biat etmeden gitmek istemesi durumunda onu öldürmesini tavsiye etmiş olması da önemlidir. Velid, Mervan'ın bu tavsiyesine karşı çıkar. Ancak, Hüseyin'e karşı yumuşak davranması, Yezid tarafından valilikten alınmasına neden olur. (Zaman zaman Medine valiliği olarak atıfda bulunulsa da, söz konusu valilik aslında merkezi Medine'de olan Haremeyn valiliğidir.)

30 Hüseyin'in (baba bir, anne ayrı) kardeşi Muhammed bin Hanefiyye'nin Hüseyin ile birlikte gitmeyi reddetmiş, çocuklarını da onunla göndermemiş ve Yezid'e biat etmiş olması, bu noktada önemlidir. Muhammed bin Hanefiyye'nin, 692 yılına dek süren ihtilaflardaki tavırları da ayrıca dikkate değerdir.

31 Abdullah bin Zübeyr, öldürüleceği korkusuyla Velid'in yanına gitmez ve o da (muhtemelen Hüseyin'nden bir gece önce) Mekke yoluna çıkar. Abdullah bin Ömer ise, o esnada Medine'de değil, Mekke'dedir. Birkaç gün sonra Medine'ye döndüğünde, Yezid'e karşı diğerleri kadar sert bir tavır almaz. Bütün vilayetlerin Yezid'e biat etmesi durumunda son olarak kendisinin de biat vereceğini söyler ve neticede öyle de yapar.

32 Ubeydullah bin Ziyad, Ebu Süfyan'ın Sümeyye adlı kadından olan Ziyad adlı gayrimeşru oğlunun oğludur. Ubeydullah'ın acımasızlığı konusunda, bkz.: *Fitne ve İnsan* başlıklı önceki yazımın son paragrafı (Numan bin Beşir ise, Ansar liderlerinden Beşir bin Sa'd'ın oğludur. Daha sonra Emevilerden ayrılacak ve Abdullah bin Zübeyr tarafından hayatını kaybedecektir.)

33 Şiiler, Müslim bin Akil'i, Kerbela'nın ilk şehidi kabul ederler.

34 Bazı yakınları, Hüseyin'in bütün aile fertlerini yanına alarak Kufe'ye gitme kararını bir parça temkinsizce bulur ve onu bu konuda uyarır. Ancak, Hüseyin'in kararı yine de gitme yönünde olur. (Hüseyin'in bu kararında, dedesi

30 kilometre güneyindeki [Kadisiye](#) yakınlarında iken öğrenir.

Katliam

Kufe halkının önemli bir kısmının taraf değiştirdiğini ve de kuzeni Müslim bin Akil'in yeni vali Ubeydullah tarafından öldürtüldüğünü öğrenen Hüseyin için Kufe'nin artık bir önemi kalmamıştır. Ancak, Müslim'in kardeş ve çocukları yine de yola devam etmek isteyince, Hüseyin onları yalnız bırakmaz. Fakat yola devam etmeden önce, isteyenlerin geri dönebileceğini söyler. Bunun üzerine, kafiledeliklerin sayısı 80 civarına iner. Önemli bir kısmı Hüseyin'in akrabalarından oluşan bu kişiler, Kufe'ye yaklaştıklarında, şehre girmelerine izin verilmez ve Kufe'nin takriben 80 kilometre kuzeyindeki (ve Bağdat'ın takriben 100 kilometre güneybatısındaki) Kerbela'ya yönlendirilirler.³⁵

2 Ekim 680 tarihinde Kerbela'ya varan kabile, kuşatma altında tutulur. 7 Ekim gününden itibaren, kafilenin Fırat nehri ile irtibatı da engellenir. Üç gün süren susuzluğun ardından, Vali Ubeydullah'ın emriyle, [Ömer bin Sa'd](#)³⁶ komutasındaki takriben 4.000 kişilik ordu, saldırıya geçer. Saldırı neticesinde, Hüseyin ve beraberindekiler öldürülür. Öldürülenlerin önemli bir kısmı, Hz. Muhammed'in torunları ve yeğenleridir.

Katliamı gerçekleştirenler, Hüseyin de dahil olmak üzere, kafiledelikleri gelen kimselerin başlarını keser³⁷ ve bu başları (sağ kalan ve esir alınan az sayıdaki kişiyle³⁸ birlikte) Şam'daki yeni halife Yezid'e gönderirler.³⁹ Askerler, ölümlerin bedenlerini ortada bıraktıklarından, onları daha sonra civardaki köylüler toprağa verir. İlgili mezarlık, bugün itibarıyla Kerbela'daki [İmam Hüseyin Camii](#)⁴⁰ bünyesi ve [civarındadır](#).

Bazı notlar

(1) [Kerbela Savaşı](#) olarak bilinen olay, özetle budur. Ancak bu yaşananlara savaş demek pek doğru sayılmaz. Her şeyden önce, Hüseyin'in tarafında bir ordu değil, kadın ve çocukların da bulunduğu bir kabile vardır. Bu kafilenin, Şam'daki halifeye bağlı olan Kufe valiliğinin güçlerince katledildiğini, çünkü önemli bir kısmı peygamberin akrabaları olan bu kimselerin gerek İslam dünyasının özellikle belli bölgelerinde gördükleri saygınlık, gerekse Emevi ailesine olan muhalefetleri nedeniyle siyasi iktidar için tehdit teşkil ettiğini söylemek daha doğru bir nitelendirme sayılabilir. (Eğer olaylar farklı gelişse ve -sözgelimi- Hüseyin, Kufe'de kendisine biat eden

---

Hız. Muhammed'in rüyasında ona o yönde telkinde bulunmuş olmasının etkili olduğu da söylenir.)

35 Vali Ubeydullah bin Ziyad'ın emriyle Hüseyin ve beraberindekileri Kufe'ye sokmayan birliğin başında Hür bin Yezid vardır. Karşılaştıkları andan itibaren Hüseyin'e hürmetkar davranan bu kişi, daha sonra taraf değiştirecek ve Kerbela'da Hüseyin ile birlikte savaşırken hayatını kaybedecektir.

36 Ömer bin Sa'd, aşere-i mübeşşereden Sa'd bin Ebi Vakkas'ın oğludur.

37 Hüseyin Kerbela'da çok sayıda yara almış olsa da, onu öldüren ve başını kesen kişi Sinan bin Enes'tir.

38 Sadece birkaç kişi sağ kalır. Sağ kalanlar arasında, Hüseyin'in o gün 12 yaşında olduğu tahmin edilen ve daha sonra dördüncü imam kabul edilecek olan oğlu Zeynel Abidin, Hüseyin'in kızkardeşi Zeyneb bin Ali, Hüseyin'in kızları Sakine ve Sukeyne, Hasan'ın küçük yaşta olan oğulları Hasan ve Amr, ve diğer bazı kadın ve çocuklar zikredilir. Hayatını kaybedenler arasında ise, Hüseyin'in oğulları Ali ve Abdullah, Hz. Ali'nin oğulları Abbas, Cafer, Abdullah ve Osman, Hasan'ın oğulları (ve dolayısıyla Hz. Ali'nin torunları ve Hüseyin'in yeğenleri) Ebu Bekir, Abdullah ve Kasım, Hz. Ali'nin abisi Cafer'in torunları Avn ve Muhammed, Hz. Ali'nin diğer abisi Akil'in oğulları Cafer, Abdurrahman ve Abdullah, ve torunları Abdullah ve Muhammed vardır. (Akil'in bu üç oğlu aynı zamanda, Müslim bin Akil'in kardeşidir; Akil'in torunu Abdullah ise, Müslim bin Akil'in oğludur.)

39 Hüseyin'in kesilen başı ilk olarak Kufe'de Ubeydullah'a getirilir. Ubeydullah, kesilmiş başı elindeki sopa ile dürtükler ve saygısız tavırlarıyla etrafındakilerin dahi tepsini çeker. Hüseyin'in başı Şam'a götürüldüğünde ise, Yezid'in tavrı farklı olur. Yezid, (her ne kadar ilgili süreçte tersi yönde emirler göndermiş olsa da) Ubeydullah'ın yerinde kendisinin bulunmuş olması durumunda Hüseyin'i öldürmeyeceğini ifade eder. Yezid'in, (her ne kadar siyasi bir tavra atfedilebilecek olsa da) Hüseyin'in sağ kalan yakınlarına hürmetkar davranması, yemeklerini Hüseyin'in oğlu Zeynel Abidin ile birlikte yemesi, ve Yezid'in karıları ile Kerbela'dan sağ kurtulan kadınların birlikte Kerbela'da hayatını kaybedenler için gözyaşı dökmeleri, ayrıca dikkate değer olan hadiselerdir.

40 Şii inancında merkezi bir yeri olan ve 680 yılından beri ziyaret edilen ilgili mekânın farklı dönemlerde farklı müslüman siyasi liderler (ve halifeler) tarafından tahrip ya da ihya edilmesine rastlamak zor değildir.

10.000'den fazla insanla Şam üzerine yürüseydi, o zaman belki yaşananın [Siffin Savaşı](#)'ndaki türden bir çatışma olduğu söylenebilirdi.)

(2) Hüseyin'in (taşıdığı sorumluluk gereği) amacının kazanmak değil, doğru bildiği şekilde hareket etmek olduğu ve bu nedenle 4.000 kişilik bir orduya karşı savaşmasının ölümüyle sonuçlanacağına aldırış etmediği düşüncesi, şii kültüründe önemli izler bırakır. (Pek çok yönü itibariyle siyasi iktidara karşı daha uysal olan sünni yaklaşım incelenirken, bu siyasi arkaplanın ve spesifik olarak da Hüseyin'e atfedilen bu tavrın atlanmaması gerekir.)

(3) Kerbela katliamı, hicri takvimde 10 Muharrem 61 tarihine karşılık gelir. [Aşure Günü](#) olarak da adlandırılan bu gün, şiiler için bir matem günüdür. Aynı günü [Nuh Tufanı](#) ile ilişkilendirerek bir [tatlı festivali](#) olarak kutlamanın nasıl bir tarihi arkaplanın ürünü olduğu sorusu da ayrıca dikkate değerdir.⁴¹

Bölüm 6: Yezid Dönemi (680-683)

Hüseyin'in Kerbela'daki ölümünün ardından, [Abdullah bin Zübeyr](#) muhalefetin yeni lideri olarak öne çıkar ve gizlice Mekkelilerden biat almaya başlar. Bu durumu haber alan [Yezid](#), bu iki başlılığı sona erdirmeye adına Mekke üzerine bir ordu göndermeye karar verir ve 680 yazından beri Haremeyn valiliği görevinde bulunan Amr bin Said'i bu işle görevlendirir.

Vali Amr bin Said, konuyu Haremeyn eyaleti komutanı Amr bin Zübeyr'e açar ve ona ordunun başına kimi geçirmenin doğru olacağını sorar.⁴² Amr bin Zübeyr, bu soruya cevaben, valiye, Abdullah bin Zübeyr'den kendisi kadar nefret eden bir başkasını bulamayacağını söyler. Burada ilginç olan nokta, Amr ile Abdullah'ın (baba bir, anne ayrı) kardeş olmalarıdır. Amr, kardeşi Abdullah'a hep kin duyagelmiştir. Dahası, (annesi Eme bint Halid üzerinden) Amr'ın Emevi aidiyeti de vardır. Bu aidiyetin de etkisiyle, ilgili ihtilaflarda hep Emevilerle birlikte hareket etmiş, hatta kardeşi Abdullah bin Zübeyr'den yana tavır alan bazı Medinelileri fena halde kırbaçlatmıştır.⁴³

Neticede, Amr bin Zübeyr, Mekke'deki kardeşi Abdullah bin Zübeyr üzerine gönderilen ordunun başına geçer. Ancak, ordu Mekke'de büyük bir bozguna uğrar. Amr'ın beraberindekiler ya ölür ya da etrafa dağılırlar. Amr, yapayalnız kalır. Yakalanmasının ardından, tıpkı Medine'de başkalarına reva gördüğü şekilde kırbaçlanır. Abdullah bin Zübeyr, kendisine ve yakınlarına acımayan kardeşine acımamıştır. Amr bin Zübeyr, bu ağır işkence sonrasında atıldığı zindanda ölür. Cesedi, teşhir edilir.

Medine muhalefeti

Yezid'e yönelik bir diğer ciddi muhalefet ise, Medine'dedir. Mekke ile doğrudan bağlantılı olmayan bu muhalefet, Yezid'in 681 yılının sonlarına doğru Haremeyn valiliğine kuzeni Osman bin Muhammed'i atmasıyla yeni bir boyut kazanır.⁴⁴ Şöyle ki, Medine'nin ileri gelenleri, yeni vali

41 Sünni geleneğe göre, 10 Muharrem gününün önemi sadece Nuh Tufanı ile sınırlı değildir. Örneğin, (rivayetlere göre) Hz. Musa Kızıldeniz'i o gün yarmış, Hz. İsa o gün doğmuş, Hz. Yunus kendisini yutan balığın karnından o gün çıkmış, Hz. İbrahim Nemrut tarafından o gün ateşe atılmıştır. Bu rivayetler karşısında, "Dini anlatılarda önemli bir yeri olan olayların çoğu 10 Muharrem günü mü yaşandı, yoksa bu gibi iddialar 10 Muharrem'in gerçek tarihi manasını ikinci plana atma ya da şii geleneğe bir alternatif oluşturma amacıyla mi ortaya atıldı?" diye sormamak zordur.

42 Eyalet komutanlığından kasıt, o dönemde her eyaletin sahip olduğu, *şurta* adı verilen güvenlik güçlerinin başında olmaktır.

43 Amr bin Zübeyr'in kırbaçlattığı bu kişiler arasında, Abdullah bin Zübeyr'in akrabaları da vardır.

44 Mekke ve Medine'yi içine alan Haremeyn valiliği, Amr bin Said ile Velid bin Utbe arasında birkaç kez el değiştirir. İlk olarak, Muaviye (muhtemelen 676 yılında) Mervan bin Hakem yerine, Velid bin Utbe'yi Haremeyn

Osman'ı genç ve tecrübesiz bulurlar ve bu doğrultudaki şikayetlerini Yezid'e iletirler. Bunun üzerine, Yezid, onları Şam'a davet eder. Bu şekilde, misafirleri ile uzlaşma yolları arar. Ayrıca, çeşitli hediyelerle onların gönüllerini yumuşatmaya çalışır. Ancak, Şam'a giden heyette yer alanlar, orada şahit olduklarının ardından, Yezid'e karşı daha da tepkili hale gelirler.⁴⁵ Zira, Yezid, sarayında, onların tahmin ettiklerinden çok farklı bir hayat sürmektedir. Örneğin, namaz konusunda gevşek davranmakta, içki içmekte, kadınların şarkı söylediği eğlence meclisleri teşkil etmekte ve zaman zaman da köpekleriyle ve evcil maymunuyla oynamaktadır. Yezid'in bu hallerine şahit olan Medineliler, onun halife vasfı taşıyabilmekten çok uzak olduğuna kanaat getirirler.⁴⁶ Heyet mensuplarının Medine'ye geri dönünce bu kanaatlerini başkalarıyla da paylaşmaları, muhalefeti körükler. Yezid'in, ilgili kalkışmayı teskin ya da sindirme adına Medineliler ile yeniden kurduğu bir dizi irtibat da sonuç vermez. Neticede, Medineliler, Yezid'in valisi Osman bin Muhammed'i azledip, yerine Abdullah bin Hanzala'yı getirerek ona biat ederler. Attıkları bu adım, aynı zamanda, Şam'ın otoritesini artık tanımadıklarının açık bir ilanıdır.

Harre Savaşı (Ağustos 683)

Medine'yi kontrolü altına alan muhalefet, Emevi ailesine mensup 1000 civarındaki kişiyi, Mervan bin Hakem'in evine toplar ve evi kuşatma altına alır. Zor durumda kalan Emevi ailesi mensupları, Şam'dan yardım isterler. Bunun üzerine, Şam yönetimi, kontrolünden çıkan Medine ve Mekke'ye göndermek üzere yeni bir ordu hazırlamaya başlar. Sefere katılacak her askere düzenli maaşın yanı sıra 100 dinar peşin ödeme yapılacağı duyurulunca, binlerce kişi gönüllü olur. Ordunun başına, Müslim bin Ukbe geçer.⁴⁷

Saldırı haberini alan Medineliler ise, şehirlerini savunma amacıyla, 56 sene evvel [Hendek Savaşı](#) öncesinde şehrin korunmasız cephelerine kazılan (ve aradan geçen yıllar boyunca muhtemelen özelliklerini kısmen kaybeden) hendekleri derinleştirirler. Hendekler, okçularla korunma altına alınır. Medineliler, ayrıca, kuşatma altında tuttıkları Emevi ailesi mensuplarını (muhtemelen savaş esnasında içeriden bir saldırıya maruz kalmamak için) serbest bırakarak şehrin dışına çıkarırlar. Bunu yaparken onlardan iki konuda yemin alırlar: Emeviler, yolda Şam ordusu ile karşılaşacak

---

valiliğine atar. (Velid bin Utbe, Muaviye'nin yeğeni, Mervan bin Hakem ise daha uzak akrabasıdır.) Ardından, 680 yılının ortalarında, Velid, Hüseyin'den yeni halife Yezid için biat alma konusunda yeterince sert bir tavır sergilemeyince, Yezid onu görevden alarak, yerine Amr bin Said'i vali atar. Yezid, 681 yılının Ağustos ayında Amr bin Said'i yeniden görevden alır ve yerine yeniden Velid bin Utbe'yi atar. Bundan birkaç ay sonra ise, yine bir değişikliğe gider ve bu sefer de bir diğer kuzeni Osman bin Muhammed vali olur. (Amr 681 yılında yeniden görevden alındıktan sonra yeniden vali olan Velid'in onun 300'e yakın adamını hapsedmesi, Amr'ın dikkatli bir planla adamlarının hapisten kaçmalarını temin etmesi ve sonrasında da 680'den bu yana yaşananların kendi açısından ve birinci elden izahını yapma adına Şam'a giderek Yezid ile görüşmesi gibi konuların detayları, bu çerçevede ayrıca önemlidir.)

- 45 Ziyaretin ardından, özellikle Abdullah bin Hanzala ve Münzir bin Zübeyr tepkilerini ifade ederler. Abdullah bin Hanzala, Uhud'da hayatını kaybeden ve Hz. Muhammed'in cenazesini meleklerin yıkadığını söylediği Hanzala bin Ebi Amir'in oğludur. Münzir bin Zübeyr ise, Abdullah bin Zübeyr'in (anne baba bir) kardeşidir.
- 46 Yezid'in kısa hayatı (gayet kabaca) şöyle özetlenebilir: Muaviye'nin babası ilk Emevi halifesi Muaviye, annesi ise, Kelb kabilesinden Meysun bint Bahdel'dir. Yemen kökenli olan Kelb kabilesi, İslam'dan önce Suriye'ye taşınmıştır ve o dönemde bölgenin en büyük kabilesidir. Bu nedenle, ilgili evlilik, Meysun ile evlenmesi, Muaviye'nin bölgedeki siyasi gücünü artırır. Yezid, bu evliliğin ardından, üçüncü halife Hz. Osman döneminde, 647 ya da 648 yılında doğar. Ancak, Şam'da değil, Şam'ın takriben 200 kilometre kuzeydoğusunda bulunan Tedmur adlı yerleşim biriminde büyür. Kelb kabilesi mensuplarının yaşadığı bu çöl ortamında, avcılığa, içkiye ve eğlenceye merak sarar. 22 yaşına geldiğinde, babası Muaviye onu İstanbul seferine çıkan ordunun komutanlığı ile görevlendirir. 676 yılında, Muaviye, kendisinden sonraki halife olarak Yezid'i gösterir. Böyle bir veliaht tayini, halifeliği saltanata dönüştürme adına bir iltir. 680 yılında Muaviye ölünce, 33 yaşındaki Yezid, Şam'da yeni halife olarak biatları kabul etmeye başlar. Ancak, hiçbir zaman İslam devletinin tamamında mukteditr olamaz. Takriben üç sene sekiz ay süren bu kısmi halifeliğinin ardından, 11 Kasım 683 tarihinde, 36 yaşında ölür.
- 47 Ordu komutanlığı konusunda başka isimler de değerlendirilir. Ancak, Ubeydullah bin Ziyad, takriben üç sene önceki Kerbela katliamının ardından yeniden müslümanlar arasındaki bir çatışmada başrol oynamak istemez. Amr bin Said de benzeri çekincelerle böyle bir görevden kaçınır.

olurlarsa, onlara şehrin savunmasına dair herhangi bir bilgi vermeyecekler ve onlara katılarak Medine muhalefetine karşı savaşmayacaklardır.

Bu şekilde salınan Emevilerin önemli bir kısmı, (kendi ailelerinin kontrolündeki) Şam'a gider. Ancak, Mervan bin Hakem öncülüğündeki çoğunluk, Vadilkura adlı yerde Şam ordusu ile karşılaşınca, verdiği sözü tutmayarak onlara katılır.⁴⁸

Şam ordusu Medine'ye vardığında, şehrin kuzeydoğusundaki Harretü'l-Vakim adlı yerde mevzilenir.⁴⁹ Müslim bin Ukbe, (Yezid'den aldığı talimatlar doğrultusunda) Medinelilere teslim olmaları için üç gün mühlet verir. Bu süre zarfında, onlara kimi cazip ekonomik taviz ve tekliflerde de bulunur. Ancak, Medineliler anlaşmaya ya da teslim olmaya yanaşmazlar. Bu nedenle de, bu üç günlük mühlet sona erdiğinde, savaş başlar.

Derin hendekler etrafında gerçekleşen çatışmalarda (hendek savaşının niteliği nedeniyle) ölenlerden de çok sayıda yaralananlar olur. Bu çatışmalarda, Şam ordusu hendekleri aşmayı başaramaz. Ancak, bir noktada, Mervan bin Hakem, Medineli Hariseoğulları ile gerçekleştirdiği bir dizi gizli görüşme sonrasında, onlarla anlaşmayı başarır. Hariseoğulları, Emevileri gizlice şehre alır. Onların şehre girmeleriyle birlikte, Hendeklerde savaşan Medineliler önlü arkalı kuşatılmış olurlar. Bu olay, 27 Ağustos 683 günü yaşanır ve Şam ordusu bu şekilde Medine'yi ele geçirir.

Zaferin ardından, Şam ordusu (yine Yezid'in baştan verdiği talimatlar doğrultusunda) üç gün boyunca şehri yağmalar. Askerler, Medinelileri öldürür ve mallarını ganimet edinirler. (Medinelilerin biat ettikleri liderleri Abdullah bin Hanzala, sekiz oğlu ile birlikte öldürülür.) Bu süreçte kimi tecavüzler de yaşansa da, bunların (gayrimüslimlere karşı verilen savaşlarda gerçekleşen türden) sistematik ve meşruiyet addedilen tecavüzler olduğunu söylemek zordur. Zira, Yezid'in ya da Müslim bin Ukbe'nin katliam ve yağmanın yanı sıra tecavüzlere de izin verdiğine dair ortada ciddi bir delil yoktur.

Üç günlük yağma ve katliam sürecinin ardından, sağ kalanlara Yezid'e biat etmeleri teklif edilir. Ancak, talep edilen biat, o güne dek alışlagelenden farklı olarak, biat edeni Yezid'e adeta köle kılan bir içeriğe sahiptir. Bu biat talebini reddedenler de öldürülür. Dahası, istenilen şekilde biat etmek yerine, halifenin Allah'ın kitabı ve Peygamber'in sünneti üzere olması şartını içeren alışıldık biatı verebileceklerini söyleyen kimseler de öldürülürler. Üç günlük yağma ve sonrasındaki süreci bir şekilde atlatarak kaçabilenler, Yezid'e biat etmeyen bir diğer muhalif şehir olan Mekke'ye sığınır.⁵⁰

Mekke Kuşatması (Eylül-Kasım 683)

Medine'de kazanılan zaferin ardından, ordu, Mekke'ye doğru yoluna devam eder. Amaç, Abdullah

-
- 48 Üçüncü halife Hz. Osman'ın kuzeni olan Mervan, Muaviye döneminde Haremeyn (Mekke ve Medine) valiliği yapar. Yezid ve II. Muaviye'nin ardından 684-685 yıllarında halife olacaktır. (Mervan, Ebu Süfyan'ın ailesinden sonra iktidara gelecek olan ilk Emevi halifedir.) Kendisinden sonra yerine geçecek olan ve yirmi sene iktidarda kalacak olan oğlu Abdümelik bin Mervan, Yezid'den bir yaş büyüktür ve Harre Savaşı'nın yaşandığı gün 37 yaşındadır. Abdümelik, saldırı öncesinde, Şam ordusunun komutanı Müslim bin Ukbe'ye bir dizi tavsiyede bulunur. Müslim bin Ukbe, bu tavsiyeleri son derece zekice bulur ve daha sonra babası Mervan'a oğlundan övgüyle söz eder.
- 49 Arabistan yarımadasının kimi bölgelerinde, civardaki yanardağların soğumuş lavlarından oluşmuş olan ve yanmış gibi görünen siyah taşlar bulunur. Çöl üzerinde, siyah taşlardan oluşan bu zeminlere (sıcak anlamına gelen) *harre* adı verilir. Şam ordusunun Medine'nin kuzeydoğusunda mevzilendiği yer olan Harretü'l-Vakim de, böyle bir yerdir ve adını bu coğrafi oluşumdan alır.
- 50 Hüseyin'in oğlu Zeynel Abidin, olaylar boyunca çekimser kalır. Müslim bin Ukbe, (Yezid'in sefer öncesinde verdiği özel emir gereği) Zeynel Abidin'e dokunmaz. (Bu çerçevede, Mervan ile Zeynel Abidin'in arkadaşlığına ve bu kriz süresince birbirlerine yardım etmelerine dair detaylar da ayrıca ilginçtir.)

bin Zübeyr'in kontrolündeki Mekke'yi de ele geçirmek ve bu şekilde Yezid'e yönelik muhalefetin gücünü tamamen kırmaktır.

Medine'den Mekke'ye yolculuk esnasında, yaşlı bir adam olan ordu komutanı Müslim bin Ukbe ölür. Yol üzerinde, Müslim'in yerine, [Husayn bin Nümeyr](#) geçer. Ordu, 23 Eylül'de Mekke'ye varır ve şehri kuşatma altına alır. Ancak, Mekkelilerin yaptıkları başarılı savunma nedeniyle Şam ordusunun şehri teslim alması mümkün olmaz. [Kuşatma](#) ve saldırılar haftalarca sürer. Çatışmalar esnasında, 31 Ekim'de Kabe'nin güney duvarı hasar görür, ipek örtüsü ve ahşap tavanı yanar. İlgili hasara, Şam ordusunun kullandığı mancınıklarla atılan taşların neden olduğu iddia edilmiş olsa da, Mekkelilerin tarafında kaza eseri bir yangının çıktığı yönünde muteber rivayetler de mevcuttur. Abdullah bin Zübeyr'in Kabe'nin bu hasar sonrasında Kabe'yi yıkıp yeniden inşa ettiği düşünülecek olursa, Mekkeliler tarafında bir yangın çıkmış olsa bile, asıl tahribata mancınıklarla atılan taşların neden olmuş olması daha makul gibidir.

Kabe'nin hasar görmesinden 11 gün sonra, 11 Kasım'da Yezid ölür. Ölüm haberinin Mekke'ye ulaşmasından kısa bir süre sonra, 26 Kasım 683 tarihinde Şam ordusu kuşatmayı sona erdirerek geri döner. Bu noktadan sonra, Abdullah bin Zübeyr'in Mekke ve Kufe merkezli hakimiyeti genişleyerek bir süre daha devam edecektir.

Bölüm 7: Emevi İdaresinin Dağılması ve Toparlanması (684)

[Yezid](#), 11 Kasım 683 tarihinde Şam'da ölür. Haberinin Mekke'ye ulaşması zaman aldığından, Suriye ordusu ile Mekkeliler arasındaki çatışmalar bir süre daha devam eder.

Yezid'in ölüm haberi, önce Mekkelilere ulaşır. Mekkeliler, Suriye ordusuna “*Zaliminiz öldü*” diye seslenirler, ve ardından da, onun gittiği yere [cehenneme] gitmek isteyenlerin savaşmaya devam edebileceklerini söylerler. Bu haber üzerine, Suriye ordusu komutanı [Husayn bin Nümeyr](#), Mekkeliler arasından (eskiden beri tanıdığı ve sözüne itimat ettiği) Sabit bin Kays bin Munka'nın bu bilgiyi teyit etmesini ister. Sabit, haberi teyit eder. Bunun üzerine, Husayn çatışmaları durdurur ve [Abdullah bin Zübeyr](#) ile görüşmek üzere Mekkelilerin tarafına geçer.

Bu esnada, bu ikili arasında enteresan bir diyalog da yaşanır... Şöyle ki, atlarının dışkısına güvercinlerin üşüşüğünü gören Husayn, hemen atını durdurur. Abdullah bin Zübeyr, ona ne yaptığını sorunca da, (hayvanlar dahil hiçbir canlıya zarar verilmemesi gereken) Harem bölgesinde bulduklarını, bu nedenle de atının güvercinleri ezmesini istemediğini söyler. Abdullah bin Zübeyr, bu cevaba şaşırır ve Husayn'a, hem Harem bölgesindeki güvercinlere zarar vermekten çekindiğini, hem de haftalardır Harem'de müslüman öldürdüğünü söyler. Husayn ise, cevaben, savaşmak istemediğini belirtir ve sadece Suriye'ye dönmeden önce umre yapmalarına müsaade etmesini ister. Abdullah bin Zübeyr, bu isteği kabul eder.

Yaptıkları görüşmede, Husayn, Abdullah bin Zübeyr'e, Yezid'in ölümüyle birlikte artık halifelik için en uygun kişi haline geldiğini ve kendileriyle birlikte Suriye'ye gelmesi durumunda ona biat edeceklerini de söyler. Abdullah, bu teklifi (muhtemelen tehlikeli bulunduğu için) kabul etmez ve eğer istiyorlarsa, kendisine Mekke'de de biat edebileceklerini belirtir. Husayn ise, (belki hile yaptığından, belki Şam'daki yöneticilerin tepkisinden çekindiğinden) bunu yapmaya yanaşmaz.

Neticede, Şam ordusundakiler, umre yapıp geri dönerler. Abdullah bin Zübeyr ise, Mekke'de kalır ve o ana dek nisbeten gizlice yaydığı halifeliğini artık ilan eder. Şam haricindeki yerlerde, müslümanlar zaten ekseriyetle ondan yanadır ve birbirleri ardından ona biat ederler. Arabistan

Yarımadası, Irak ve Mısır, artık Mekke merkezli yeni hilafetten yana gibidir. Dahası, çok geçmeden, İslam dünyasının geri kalanı da bu yeni merkeze konsolide olacak gibi görünmektedir. Zira, Yezid sonrasında bir lidere sahip olmayan Emeviler, artık Şam'da dahi hakimiyet kurmakta zorlanmaktadır. (Bölgenin en etkili kabilesinin lideri Dahhak bin Kays, *de facto* olarak Abdullah bin Zübeyr adına Şam'ı yönetmektedir.) Filistin ve Kuzey Suriye'de bile Abdullah bin Zübeyr'i destekleyenler çoğunluktadır. Yeni bir dönem başlamış gibidir.⁵¹

Yezid'den sonra Suriye

Abdullah bin Zübeyr'in avantajlı duruma geçmesinde, Yezid'in ölümünün ardından Şam'da ciddi bir otorite boşluğu doğmuş olmasının payı önemlidir. Şöyle ki, Yezid'den sonra, oğlu Muaviye halife olur. Ancak, [II. Muaviye](#), hem yaşça küçük, hem de tecrübesizdir.⁵² Dahası, sağlığı da iyi değildir. Halifeliği takriben iki ay sürer.⁵³ II. Muaviye, halifelik döneminin tamamına yakını sarayda ve hasta vaziyette geçirir.⁵⁴ Bu süre zarfında, devlet işleriyle Dahhak bin Kays ilgilenir.⁵⁵

II. Muaviye, (muhtemelen) 29 Şubat 684 tarihinde ölür.⁵⁶ Arkasından veliaht da bırakmamıştır.⁵⁷ Kardeşi [Halid](#) ise, halifelik yapabilecek yaşta ya da donanımda değildir. Halid'in yaşı da kesin bilinmemektedir. Abisi Yezid öldüğünde, Halid'in yaşının 15 ila 22 arasında olduğu tahmin edilir. Halid hiçbir zaman halife olamaz. Ancak, ölene dek, (takriben 20 sene) Suriye'nin Humus şehrinde valilik yapar. Onu asıl ünlü kılan ise, simya alanında yaptığı çalışmalar ve yazdığı eserler olur. Hatta, onun bu çalışmalarının, altın ve gümüş üretmenin formülünü bulup büyük bir zenginlik elde etme ve bu şekilde halifeliği Abdümelik bin Mervan'dan geri alma amacına yönelik olduğunu düşünenler de olur. Bu şartlar altında, Emeviler için her şey bitmiş gibidir. Onyıllardır Emevilere hizmet etmiş olan Dahhak bin Kays dahi, Abdullah bin Zübeyr'e biat etmenin doğru olacağı fikrindedir.

Yezid'in ölümünün ardından Mekke'den Suriye'ye geri dönen ordunun başındaki Husayn bin Nümeyr de aynı kanaattedir. Zira, Abdullah bin Zübeyr'in, kendilerinden biat almaması durumunda Suriye üzerine yürümesi ihtimalinden çekinmektedir. [Mervan bin Hakem](#) ve Amr bin Said de ona hak verirler ve Abdullah bin Zübeyr'e biat etmek üzere Mekke yolculuğuna hazırlanırlar.

Tam o esnada, basit ama önemli bir gelişme yaşanır. Dört sene önce Kerbela'da Hüseyin'i öldürten, Yezid'in birkaç ay önceki ölümünün ardından II. Muaviye'nin halifeliğini tanımayıp Basra'da kendisi için halife olarak biat alan, ancak sonradan bir isyanla karşı karşıya kalınca Basra'nın eyalet hazinesinin bir kısmını kardeşlerine dağıtıp, geri kalanını da kendi yanına alıp şehirden kaçarak Suriye'ye gelen [Ubeydullah bin Ziyad](#), yeni bir adım atar. Abdullah bin Zübeyr'e biat etmek üzere Mekke'ye gitmeye hazırlanan Mervan'a, kendisinin artık Kureyş'in lideri pozisyonunda olduğunu, dolayısıyla insanların onu dinleyeceğini hatırlatır, ve buradan hareketle de Şam'da kalıp halifelik için biat almasını tavsiye eder. Ubeydullah, bir hareket planı da sunar: Mervan, Emevilerin yoğun

51 Abdullah bin Zübeyr, Ümeyyeoğulları ailesinden olup da Mekke ve Medine'de yaşayanları (muhtemelen ikinci bir Harre tecrübesi yaşamak istemediği için) Suriye'ye tehcir eder. Bu kişiler, Şam'ın takriben 200 kilometre kuzeydoğusundaki Tedmur'a yerleşirler.

52 II. Muaviye'nin yaşı için farklı kaynaklar 17 ila 23 arasında değişen farklı rakamlar verirler.

53 II. Muaviye'nin halifeliği için farklı kaynaklar 20 gün ila dört ay arasında değişen farklı süreler verirler.

54 II. Muaviye'nin hastalığının tam olarak ne olduğu belli değildir.

55 Dahhak bin Kays, Muaviye döneminden itibaren hep Emevilerin tarafında yer almış, Siffin Savaşı'nda Muaviye'nin ordusunda komutanlık yapmış, sonraki dönemde de çeşitli askerî ve idari görevler almış biridir.

56 II. Muaviye, Şam'daki Babü's-sağir kabristanına, babası Yezid'in yanına defnedilir.

57 Kimi rivayetlere göre, II. Muaviye, bir veliaht tayin ederek bundan ötürü doğabilecek çatışmaların vebalini almak istememiştir. Onun, kısa hilafeti döneminde veliaht konusunu düşünmemiş ya da uygun bir aday tespit edememiş olması da mümkündür. O güne dek, taht için (idarecilik tecrübesi de bulunan) Yezid'in kuzeni Velid bin Utbe üzerinde de durulmuştur. Ancak, Velid, II. Muaviye ile (belki de aynı gün) vebadan ölür. (O günlerde bir veba salgını yaşandığı için, II. Muaviye'nin de vebadan ölmüş olması ihtimal dahilindedir.)

olarak bulunduğu [Tedmur](#)‘da halktan biat alacaktır. Ardından, onyıllarca Emevilere hizmetine rağmen bugün Abdullah bin Zübeyr‘den yana davranmaya başlayan Dahhak bin Kays‘ın üzerine yürüyerek önce Şam‘a, sonra da Suriye‘ye hâkim olacak, ve adım adım Emevi hakimiyetini yeniden kuracaktır.

Mervan, ikna olur ve Ubeydullah‘ın bu dediklerini bir bir yapar. Dahası, planın her adımı başarıyla yürür. [Ebu Süfyan](#)‘ın çocuklarının elinde yok olmak üzere olan Emevi iktidarı, bu sefer onun kuzenleri sayesinde küllerinden yeniden doğar.⁵⁸ Emeviler, sadece sekiz sene içinde, yeniden (ve bu sefer rakipsiz olarak) İslam dünyasının hakimi olurlar.

Ubeydullah bin Ziyad, İslam tarihini bir kez daha alt üst edecek bir iş yapmıştır.

Bölüm 8: Mervan Dönemi (684-685)

[Mervan](#)‘ın babası [Hakem bin Ebi As](#), 630 yılında, [Mekke‘nin fethi](#)nden hemen sonra (muhtemelen gönülsüzce) müslüman olur.⁵⁹ Mervan, o sırada henüz çocuk yaştadır. Fethin ardından Medine‘ye taşınırlar. Ancak babası Hakem, Medine‘de iken Hz. Muhammed‘e olan düşmanlığının sürmekte olduğunu ima eden bir dizi şüpheli davranış sergiler. Hz. Muhammed‘in kapısını dinler, yürüyüşünü taklit etmek suretiyle onunla alay eder ve müslümanların bazı sırlarını Mekkeli putperestlere aktarır. Bunun üzerine, Hz. Muhammed, Hakem ve ailesini [Taif](#)‘e sürer.

632 yılında Hz. Muhammed‘in ölümünden sonra, ilk iki halife, bizzat peygamber tarafından sürülmüş olan birini Medine‘ye geri kabul edemeyeceklerini söyleyerek Hakem ve ailesini Taif‘te tutarlar. Ancak, 644 yılında halife olan Osman, Emevi ailesinin diğer mensupları ile birlikte Hakem‘in konumunu da güçlendirir ve aile üzerindeki sürgün kararını kaldırır. Artık yirmili yaşlarına gelmiş olan Mervan, bu dönemde babası ile birlikte Medine‘ye gelir. Halife ile birlikte çalışmaya başlar. Kuran hakkında bilgilidir. Bu sayede, Kuran‘ı kitaplaştırması esnasında Osman‘a yardımcı olur. Yine Osman döneminde katıldığı seferler sonrasında aldığı ganimetlerle hatırı sayılır bir servet edinir ve Medine‘nin sayılı zenginlerinden biri olur.⁶⁰

656 yılında, Osman öldürülünce, Mervan, onun kanının hesabını soran (kendisinin de mensubu olduğu) Emevi ailesi birlikte hareket eder.⁶¹ Ali‘ye biat etmez. Hatta, Cemel‘de ona karşı savaşır. Yine Cemel‘de, (aşere-i mübeşşereden) [Talha bin Ubeydullah](#)‘ı bizzat öldürür.⁶² Ancak, Cemel Savaşı‘ndaki yenilginin ardından Ali‘ye biat eder.

58 Ümeyye, Ebu Süfyan‘ın dedesi, ve dolayısıyla da, Yezid‘in dedesinin dedesidir. (Ümeyyeoğulları ve Emeviler ifadeleri, bizzat ona atıfta bulunur.) Mervan ise, Ümeyye‘nin diğer oğlundan olan torununun oğludur. Bu iki aile, aynı dedenin çocuklarıdır. (Ümeyye‘nin dedesi Abdimenaf ise, Hz. Muhammed‘in dedesi Abdülmuttalib‘in dedesidir. Yani bütün bunlar, aslında bir bakıma Kureyş içindeki farklı aileler arasındaki mücadelenin hikâyesi.)

59 Hakem bin Ebi As, üçüncü halife Hz. Osman‘ın amcasıdır. Bir başka deyişle, Mervan ile Osman, amca çocuklarıdır.

60 Mervan‘ın etnik aidiyeti hakkındaki ilginç bir detay ise, babaannesi Mariye‘nin Ermeni bir esirin kızı olmasıdır. Bu noktada, enteresan bir anekdottan da söz edilebilir. Muaviye‘nin ölümünün ardından Vali Velid bin Utbe, Hüseyin‘i makamına çağırıp ondan yeni halifeye biat etmesini istediğinde, Mervan da oradadır. Hüseyin, kendi konumundaki bir insanın gece vakti tek başına vereceği biatın çok anlamlı olmayacağını, ertesi gün halkın içinde biat edeceğini söylediğinde, Mervan onun bu tavrını şüpheli bulur. Bunun üzerine, Vali Velid‘e, Hüseyin‘i Yezid‘e biat etmeden salıvermemesi, hatta biat etmemesi durumunda onu öldürmesini söyler. Mervan‘ın bu tavrına öfkelenen Hüseyin, ona “*Ey mavi gözlü kadının oğlu!*” diye hitap eder. Bu hitap, Mervan‘ın Ermeni kimliğine bir atf olarak yorumlanmaya da müsaittir ve dönemin Arapların Ermenilere olumsuz bakışları dikkate alınacak olursa, bir tür dışlayıcılık ya da ayrımcılık olarak da yorumlanmaya müsaittir.

61 Mervan, 656 yılında Hz. Osman‘ın evi muhaliflerce kuşatma altına alındığında, onu savunanlar arasında yer alır ve bu süreçte yaralanır.

62 Mervan, Talha‘yı, Hz. Osman‘ın katilleri (ya da en azından ölümünün sorumluları) arasında sayar.

661 yılında Muaviye'nin iktidarı ele geçirmesinin ardından, Mervan siyaseten de güçlenir. Muaviye onu önce Bahreyn, 662 yılından itibaren de Haremeyn valiliği ile görevlendirir.⁶³ 680 yılında Muaviye'nin ölümünün ardından, Mervan bu kez de Hüseyin'e karşı Yezid'in yanındadır.⁶⁴ 683'te Yezid'in ölümü ise, hem Emeviler hem de Mervan için yeni bir dönemin başlangıcı olur.

Mervan'ın halifeliği

Otuzlu yaşlarında ölen Yezid'in ardından, Şam'da ciddi bir yönetim krizi yaşanır. Şöyle ki, Yezid'in oğulları, genç ve tecrübesizdir. Dolayısıyla da, bu zor dönemde Abdullah bin Zübeyr ile mücadele edebilmeleri zordur. Neredeyse bütün eyaletlerde Abdullah bin Zübeyr'e olan desteğin güçlü olmasının da etkisiyle, Emevi hâkimiyeti yok olma noktasına gelir.

Bu şartlar altında, pek çok diğerleri gibi Mervan da, artık müslümanların yeni lideri olarak öne çıkan Abdullah bin Zübeyr'e biat etmeye karar verir ve yola çıkar. Ancak, yol üzerinde, Suriye'ye gitmekte olan Ubeydullah bin Ziyad ile karşılaşır. Ubeydullah, onu Suriye'ye dönüp halifelik mücadelesi vermeye ikna eder. Ubeydullah'ın argümanları ikna edicidir: Mervan artık 60 yaşına gelmiştir. İdari tecrübesi, bilgisi ve yeteneği itibarıyla Kureyş'in en muteber kişisi durumundadır. İnsanlar çok genç yaşta bir veliahta biat etmekte tereddüt edecek olsalar da, bu durum kendisi için geçerli olmayacaktır. Dolayısıyla da, Ebu Süfyan'ın oğullarından alınıp ona verilecek bir liderliğin [Emevilere](#) bir çıkış yolu sunabilmesi muhtemeldir.

Bu düşünce, Şam'ın takriben 80 kilometre güneybatısındaki Cabiye şehrinde bir araya gelen Suriye ileri gelenlerince de kabul görür ve 684 yılının Haziran ayında, Mervan'ın halifeliği üzerinde uzlaşma sağlanır. Yezid'in küçük oğlu (ve Şubat ayında ölen halife II. Muaviye'nin kardeşi) [Halid bin Yezid](#) ise, Mervan'a veliaht tayin edilir.⁶⁵

Halife olarak biat alan Mervan, konumunu öncelikle Şam'da sağlamlaştırmak ister. Bu amaçla da, yıllarca Emevilerle birlikte hareket etmiş olmasına rağmen artık Abdullah bin Zübeyr'i destekleyen (ve bu nedenle Cabiye'deki toplantıya katılmayan) Dahhak bin Kays üzerine yürür.⁶⁶ Şam yakınlarındaki [Merc-i Rahit](#)'te yaşanan savaş, birkaç hafta sürer ve Ağustos ayının ortalarında, Mervan'ın zaferi ile sonuçlanır.

Mervan, bu zaferin ardından, Abdullah bin Zübeyr'e bağlı olan Mısır eyaleti üzerine yürür. İkinci bir zafer kazandıktan sonra, oğlu Abdülaziz'i Mısır'a vali atayıp Şam'a geri döner.⁶⁷

Mervan'ın ölümü

Mervan, bir yandan da, hilafeti kendi çocuklarına devretmenin yollarını aramış, bu amaçla, halifeliği devraldıktan kısa bir süre sonra Yezid'in dul kalan karısı Fahite ile evlenmiştir. Bu, siyasi bir evliliktir. Zira, Mervan, yaşı küçük olduğu için Cabiye toplantısında şimdilik halife değil veliaht olması daha doğru bulunan Halid'in annesi ile evlenmek suretiyle, onu kendisine göre daha ikincil bir konuma düşürmüştür. Ardından da, kendi oğulları Abdülmelik ve Abdülaziz'i veliaht atar.

63 Mervan'ın Haremeyn valiliği, önce 662 ila 669, daha sonra da 674 ila 676 yılları arasında olur.

64 Mervan, Yezid'e, Medine ve Mekke'deki muhaliflerine karşı da şiddet kullanmasını önerir. Dolayısıyla, Harre Savaşı ve Mekke Kuşatması'na yol açan süreçte de etkilidir. (Bütün bunlar yaşanırken, Mervan'ın Hüseyin'in oğlu Zeynel Abidin ile ilişkisinin hep iyi kalmış olması ayrıca dikkate değerdir.)

65 İkinci veliaht ise, Amr bin Said'dir.

66 Dahhak bin Kays, bölgedeki iki büyük kabileden biri olan (Hicaz ve batı Arabistan kökenli) Kays'ın lideridir. Muaviye, (Yemen kökenli olan) diğer kabile Kelb ile evlilik bağı kurduğundan, Kelb ile rekabet halinde olan Kays mensuplarının Abdullah bin Zübeyr'e yönelmelerinin kolaylaşmış olduğu söylenebilir.

67 Mervan, Irak ve Medine üzerine de birer ordu gönderse de, başarı elde edemez.

Mervan, bununla da yetinmeyip, Halid hakkında olumsuz bir intiba uyarmaya çalışır. Halid hakkında ileri geri konuşmayı ve onu Şam eşrafı önünde küçük düşürmeyi ve alay konusu etmeyi alışkanlık edinir. Halid'in bu duruma içerleyen annesi Fahite, bir gece, uyumakta olan Mervan'ı yastık ile boğar. (Nisan/Mayıs 685)

Mervan, takriben 10 ay süren halifeliğinin ardından, bu şekilde hayatını kaybeder. Veliht tayin ettiği oğlu [Abdülmelik](#) ise, 20 sene iktidarda kalacak ve iktidarının yedinci senesinde, Abdullah bin Zübeyr'i yenerek Emevi iktidarını zafere taşıyacaktır.

Bölüm 9: Tevvabin Hareketi (680-685) ve Aynülverde Savaşı (685)

[Mervan](#)'ın takriben 10 ay süren halifeliği zarfında meydana gelen dikkate değer olaylardan biri de, Kufe merkezli Tevvabin hareketinin gerçekleştirdiği Şam (ve daha spesifik olarak da Ubeydullah bin Ziyad) karşıtı mücadeledir. Tevvabin hareketinin kökeni, 680 yılındaki [Kerbela hadisesine](#) dayanır. Şöyle ki, Hüseyin'i Mekke'den Kufe'ye davet eden bir grup Kufeli, Hüseyin'in ölüm haberini alınca büyük bir pişmanlık duymuştur. Zira, Hüseyin'in şehre yaklaşırken yolunun kesilmesinden Kerbela'da katletildiği ana dek yaşadıkları esnasında onu yalnız bırakmış ve bu şekilde katline ortak olmuşlardır. Çok büyük bir günah işlediklerini düşünen bu Kufeli grup, geri kalan ömürlerinde Hüseyin'in mücadelesine sahip çıkmaları ve belki bu uğurda ölmeleri durumunda bu günahlarının bir ihtimal affolacağını düşünürler. Pişmanlık içeren bu tavırları nedeniyle, (tövbe edenler manasında) *Tevvabin* olarak anılırlar.⁶⁸

Kerbela'nın ardından şekillenmeye başlayan Tevvabin hareketi, Yezid'in ölümüne kadar (yani 680 ila 683 arasında) gizli faaliyet gösterir.⁶⁹ 684 yılında Kufe'nin Emevi kontrolünden çıkmasının ardından, hareketin lideri Süleyman bin Surad bir intikam hazırlığına girişir.⁷⁰ İntikamdan kasıt, başta Ubeydullah bin Ziyad olmak üzere Hüseyin'in ve yakınlarının katledilmelerinde sorumluluğu olan herkesi cezalandırmaktır. Bu amaç doğrultusunda, sefer hazırlıkları başlar. Civar şehirlere de davet gönderilir. Basra ve Medain'deki Ehl-i Beyt yanlıları da, desteklerini bildirirler ve katılım sözü verirler.

Nihayet, Süleyman bin Surad, farklı bölgelerden sefere katılacak herkesle 15 Kasım 684 tarihinde Kufe yakınlarındaki Nuhayle'de buluşma kararı alır. Büyük günden önceki gece Kufe Camisi'nde yatsı namazını kılan katılımcılar, "Hüseyin için intikam" nidalarıyla yola çıkarlar. Ancak, Süleyman, Nuhayle'ye vardığında, sadece 4.000 kişinin sözünü tutarak buluşma yerine geldiğini görür. Söz verenlerin takriben dörtte üçü randevu yerine gelmemiştir.⁷¹ Bunun üzerine, Süleyman,

68 Tevvabin, başlangıçta, ekseriyetle Kufe'nin 60 yaş üzeri erkeklerinden oluşan takriben 100 kişilik bir gruptur. Hareketin önde gelenleri arasında beş kişinin adı geçer: Süleyman bin Surad, Müseyyeb bin Necebe, Abdullah bin Sa'd, Abdullah bin Val ve Rifaa bin Şeddad. Bu beş kişi, Kerbela'dan kısa bir sonra Süleyman bin Surad'ın evinde toplanmaya başlar ve bir süre sonra onu kendilerine lider seçerler.

69 Süleyman bin Surad, 592 yılında, Mekke yakınlarındaki Merruzahran'da doğar. Asıl adı Yesar'dır. Müslüman olmasının ardından, Hz. Muhammed ona Süleyman ismini verir. Süleyman, Hz. Ali taraftarıdır. Hz. Ali'nin ölümünün ardından, Hasan'a da biat eder. Muaviye'ye ise karşıdır. Hatta, Hasan'ın halifeliği Muaviye'ye bırakmasını kabullenmek istemez. 670 yılında Hasan'ın ölümünden sonra, Hüseyin'e halifeliğe talip olması durumunda ona destek olacağını bildiren Ehl-i Beyt yanlıları arasındadır. Süleyman, 680 yılında Muaviye'nin ölümünden sonra ise, Mekke'de bulunan Hüseyin'e mektup yazarak onu Kufe'ye davet eden grup içindedir. Ne var ki, Hüseyin, Kufe'ye yaklaştığında Süleyman ve diğer Hüseyin yanlıları onun yanına gitmezler ve yanında bulunan akarabalarıyla birlikte onun Kerbela'da katledilmesine neden olurlar.

70 Kufeliler, Vali Ubeydullah bin Ziyad'ın şehirde olmadığı bir zamanda, vekili Amr bin Hureys'e karşı ayaklanırlar. Kufe yönetimini ele geçirmelerinin ardından, bağlılıklarını bildirdikleri Abdullah bin Zübeyr, Kufe'ye Abdullah bin Yezid'i vali tayin eder.

71 Bu noktada, ilk önce Hüseyin'in Kufe eşrafı içindeki katilleri üzerine gitmeyi önerenler olur. Ancak, Süleyman bin Surad, katliamı gerçekleştirenlerin çoğu Kufe'de olsa da, buna onay vermek istemez. Çünkü, böyle bir saldırı

üç gün daha Nuhayle’de bekler. Bu esnada, adamlarını Kufe’ye göndererek, söz verip de gelmeyenlerin yeniden çağrılmasını sağlar. Bu şekilde, 1.000 kişinin daha Nuhayle’ye gelmesini sağlar.

Ordu, 19 Kasım’da Nuhayle’den ayrılır. İlk olarak (takriben 90 kilometre kuzeydeki) Kerbela’ya gidilecek ve [şehitlik](#) ziyaret edilecektir. Ancak, yol üzerinde 1.000 kişinin daha kafileden ayrıldığı fark edilir. 20 Kasım sabahı Kerbela’ya varan kafiledelikler, günün tamamını orada geçirirler. Gün boyu, şehitlikte gözyaşı dökülür, tövbeler edilir... Yeniden yola çıkıldıktan sonra ise, önce (Deyr-i Zor’un hemen güneyindeki) Karkisiye’ye, ardından da, (bugün itibarıyla Urfa’nın Suriye sınırındaki Ceylanpınar ilçesine karşılık gelen) Aynülverde’ye varırlar.

Aynülverde Savaşı (685)

İki tarafın öncü kuvvetleri arasındaki ilk çatışmalarda, Tevvabin ordusu, üstünlük gösterir. Arkadan gelen asıl Emevi ordusunda ise, 12.000 kişi vardır. İki taraf karşı karşıya geldiğinde, Emevi komutan Husayn bin Nümejr, Kufelileri Şam halifesi Mervan’a biat etmeye davet eder. Cevaben, Süleyman bin Surad ise, Ubeydullah bin Ziyad’ın (öldürülmek üzere) kendilerine teslim edilmesini ister. Bu istekler, her iki taraf için de pek kabul edilebilir türden değildir.

Çatışmalar, 4 Ocak 685 günü başlar. Tevvabin ordusunun, Emevilere üstünlük sağlaması üzerine, Ubeydullah, savaşın ikinci gününe yetiyecek şekilde 8.000 kişilik bir destek gönderir. İkinci gün boyunca da savaş devam eder. (Sadece namaz vakitlerinde ara verilir.) Gün sonunda, her iki taraf da zarar görmüş olsa da, durum eşit gibidir. Üçüncü gün, Emevi ordusuna bu sefer 10.000 kişilik ikinci bir takviye ulaşır. Tevvabin ordusu, kendisinden bu denli büyük bir ordu ile baş edemez. Dört bir yandan saldırı altında kalan Kufeliler, büyük bir yenilgiye uğrarlar. İçlerinden sadece birkaçı sağ kurtulur.⁷² Tevvabin hareketi bu şekilde sona erer.

Bölüm 10: Muhtar’ın Kerbela’nın İntikamının Alması (686)

[Muhtar bin Ebi Ubeyd](#), Taifli Sakif kabilesine mensuptur. 622 doğumludur. [Birinci Fitne Dönemi](#)’nde (656-661) 30’lu yaşlarındadır ve ekseriyetle Ali taraftarı bir yaklaşım içindedir. Muaviye döneminde ise, [Hucre bin Adi](#) aleyhinde şahitlik yapmadığı için hapse atılır.⁷³ 680 yılında Hüseyin’in öldürülmesinden sonra ise, Abdullah bin Zübeyr’e biat eder. Hatta, 683 yılındaki birinci [Mekke kuşatması](#)nda onunla birlikte Şam ordusuna karşı şehri savunur.

Muhtar, Yezid’in ölümünden takriben beş ay sonra, Abdullah bin Zübeyr’den ayrılarak [Kufe](#)’ye gider. Kufe’de, Muhtar’ın hayatında yeni bir dönem başlar. Zira, Muhtar, burada Şam’a (ve daha spesifik olarak da, başta Ubeydullah bin Ziyad olmak üzere Hüseyin’in katillerine) karşı Ehl-i Beyt yanlısı bir mücadele başlatır. Aynı anda [Tevvabin Hareketi](#) de Kufe’de hazırlık içerisindedir. Ancak, Muhtar onlara katılmaz. Hareketin liderinin bu işin altından kalkamayacağını ve başarısızlığa mahkûm olduğunu söyler. Onlardan müstakil hareket ederek, Muhammed bin

---

sonrasında, herkes, arkadaşını, kardeşini ya da babasını ordu içindeki bir başkasının öldürdüğünü düşünecektir. Daha sonra da, Kufe valisi Abdullah bin Yezid, Süleyman’a bir mektup gönderir ve biraz daha beklemesini, daha sonra Ubeydullah bin Ziyad’a karşı birlikte savaşmayı teklif eder. Ancak, Süleyman beklemek istemez ve yoluna devam eder.

72 Hareketin ileri gelenlerinden ise, Rifaa bin Şeddad haricinde tamamı hayatını kaybeder.

73 Muhtar’ın Ehl-i Beyt yanlısı tavrına dair bir diğer önemli ayrıntı ise, 680 yılında Hüseyin’i temsilen Kufe’ye gelen Müslim bin Akil’in Ubeydullah tarafından öldürülmesine tepki göstermesidir. Muhtar, bu tepkisi nedeniyle Kufe Valisi Ubeydullah bin Ziyad tarafından hapsedilir. Muhtar, dönemin Harameyn valisi olan eniştesi Abdullah bin Ömer sayesinde hapisten kurtulur. (Vali Abdullah bin Ömer, konuyu Yezid’e yazarak ondan ricacı olur. Onun ricası üzerine Yezid, Ubeydullah’a bir mektup gönderir. Muhtar, bu şekilde serbest kalır.)

Hanefiyye adına taraftar toplamaya başlar.

Muhammed bin Hanefiyye

Muhammed bin Hanefiyye, Ali'nin, Hanefioğullarına mensup olan karısı Havle binti Cafer'den olan oğludur. Ancak, Muhammed bin Ali değil, (annesinin kabilesine atfen) [Muhammed bin Hanefiyye](#) şeklinde anılagelir.

637 doğumludur. Babası ile birlikte Cemel ve Sıffin savaşlarına katılır. Ancak, savaştan ve çetin siyasi mücadeleden çok hoşlanmaz. Zira, hem temkinli ve soğukkanlı bir yapısı vardır, hem de ihtilafların kan dökerek çözümlenmesine mesafelidir.

Muaviye'nin ölümünün ardından, (baba bir kardeşi) Hüseyin ile birlikte hareket etmez. Hatta, onun aile fertleriyle birlikte Mekke'ye gitmesini doğru bulmaz ve kendi çocuklarını onunla birlikte göndermez. Medine'de kalır. Dahası, Yezid'e biat eder. Hüseyin'in Kerbela'da ölümünden sonra, Ehl-i Beyt'in önde gelen isimlerinden biri olur.

[Harre Savaşı](#)'ndan önce, Medine'yi terk ederek Mekke'ye gider. Yezid'in ölümünün ardından Mekke'de halifeliğini ilan eden Abdullah bin Zübeyr, Muhammed'i kendisine biata davet eder, ancak o bu davete olumlu cevap vermez. Halifeliğin bir mana ifade etmesi için, müslümanların çoğunun ilgili lider etrafında toplanmış olmasının şart olduğunu düşünmektedir. Mekke kuşatması sona erince, Medine'ye geri döner. O Medine'deyken, Kufe'de Muhtar onun adına hareket etmeye ve onun mehdi olduğunu söyleyerek taraftar toplamaya başlar. (Muhtar'ın faaliyetlerinin Muhammed bin Hanefiyye'nin ne derece bilgisi dahilinde ve yönlendirmesi doğrultusunda olduğu belli değildir.)

Muhtar'ın Kufe'yi fethi

Muhtar, Kufe'deki çalışmalarının ardından, etrafında önemli bir kısmı mevaliden oluşan hatırı sayılır bir kitle oluşturur.⁷⁴ Hatta, Tevvabin Hareketi'nin lideri Süleyman bin Surad'ı eleştirerek o çevredeki insanların küçük bir kısmını kendi yanına çekince, dönemin Kufe valisi onu hapseder. Muhtar, Tevvabin'in [Aynülverde Savaşı](#)'nda bozguna uğradığı 4 Ocak 685 tarihine dek hapiste kalır.

Muhtar'ın hapisten çıktıktan sonraki en büyük başarılarından biri, dönemin en yetenekli kumandanlarından biri olan İbrahim bin Malik El-Eşter'i kendi yanına çekmesi olur.⁷⁵ Bu şekilde giderek Kufe'de zemin kazanan Muhtar, nihayet 18 Ekim 685 tarihinde harekete geçer ve önce

74 Arap olmayan, ancak Arap müslümanların himayesinde bulunan müslümanlara *mevali* denir. Mevali, mevla kelimesinin çoğuludur ve (bu bağlamda) köleler anlamına gelir. Kufe'deki mevali, daha çok Farslı olan (ve dolayısıyla da Farsça konuşan) kimselerden oluşur. Bu kimseler, 636 yılında gerçekleşen ve müslümanların Sasani Devleti'ne karşı ilk büyük zaferleri olan Kadisiye Savaşı'ndan sonra müslüman olurlar. Ancak, Arap yöneticiler ve halk, mevaliyi kendileri ile eşit görmez ve sınıflı bir toplum yapısı ortaya çıkarırlar. Hatta, müslüman oldukları halde kimi dönemlerde mevaliden cizye dahi alınır. Emevilerin müslümanların değil Arapların iktidarı olduğu yönünde bir algı doğuran bu gibi ayrımcılıklar, zaman içinde, geniş bir tabana sahip olan bir muhalefet ortaya çıkarır. Bu muhalefet, 750 yılında Abbasilerin Emevi iktidarını yıkmalarına yardımcı olan faktörlerden biri olur.

75 İbrahim bin Malik El-Eşter, Dördüncü Halife Ali'nin kumandanlarından olan, yine onun iktidarı döneminde Mısır valiliğine atanan ve bu görevdeyken (muhtemelen Muaviye tarafından) zehirletilen Malik bin Haris'in oğludur. İbrahim, gayet zeki bir insan ve yetenekli bir kumandan olarak tanınmaktadır. Bu nedenle, Muhtar, onu kendi saflarına dahil etmek ister ve ona bu yönde bir çağrıda bulunur. Ancak, İbrahim bu teklife sıcak bakmaz. Bir süre sonra, Muhtar, ona Muhammed bin Hanefiyye'den geldiğini söylediği bir mektup iletir. Mektup, İbrahim'den Muhtar'a tabi olmasını istemektedir. İbrahim, Muhammed'e olan saygısı gereği "Hayır" diyemez. Ancak, mektubun gerçekten Muhammed bin Hanefiyye'den geldiğinden de emin değildir. Zira, kendisi daha önce Muhammed ile bizzat yazışmışsa da, onun kendisine "Mehdi" olarak atıfta bulunduğuna ilk kez bu mektupta şahit olmuştur. Bu şüphesini, ilgili mektubu getirenlere iletir. Orada bulunanların çoğunun mektubu Muhammed bin Hanefiyye'nin yazdığına şahit olduklarını söylemesi üzerine, İbrahim, Muhtar'a tabi olur.

Kufe'yi, ardından da, Basra dışındaki bütün doğu eyaletlerini ele geçirir. İlgili bölgenin tamamını, (sadece iki sene önce Emevilere karşı Mekke'yi birlikte savunduğu) Abdullah bin Zübeyr'in elinden almıştır. Yine de, ona karşı keskin bir karşıtlığı yoktur. Hatta, (muhtemelen iki ateş arasında kalmamak için) Abdullah bin Zübeyr ile irtibata geçerek, ondan ilgili bölgenin umumi valiliğini ister. Yani, fethettiği bölgeyi ona bağlı olarak yönetmeyi daha doğru bulur. Ancak, Abdullah bin Zübeyr bu teklifi reddeder.

Kerbela'nın intikamı

Muhtar'ın bundan sonraki ilk büyük adımı, Hüseyin'in intikamını alma adına Ubeydullah bin Ziyad üzerine bir ordu göndermek olur. Ubeydullah, kısa bir süre önce ele geçirdiği Musul tarafındadır. Yezid bin Enes komutasındaki ordu, Temmuz ayında yola çıkar ve Ubeydullah'a erişemese de, onun gönderdiği orduya karşı net bir zafer kazanır.⁷⁶ Ancak, arkadan yeni bir birlik gelmektedir. Kufeliler, bu yeni birliğe mukavemet edebileceklerinden emin olamadıklarından, çatışmaya girmek yerine, geri dönmeyi tercih ederler.⁷⁷

Ordu Kufe'ye geri döndükten sonra, Muhtar, Ubeydullah'ın üzerine bu sefer İbrahim bin Malik El-Eşter komutasında daha geniş bir ordu gönderir. Ancak, ordu yola çıktıktan hemen sonra, Kufe'nin Arap eşrafi isyan eder. (22 Temmuz 686) İsyanın sebebi, Muhtar'ın mevaliye eşit davranmaya başlamasının ardından Kufe eşrafının şehirdeki statüsünün sarsılmış olmasıdır.⁷⁸

Bu gelişme üzerine, Muhtar derhal İbrahim'e haber ulaştırır ve İbrahim, ordusuyla birlikte Kufe'ye geri döner. Şehir yeniden kontrol altına alınır. Bu noktada, Muhtar, Hüseyin'in (çoğu Kufe eşrafi içinde bulunan) katillerinden intikam almak için bunun doğru bir zaman olduğunu düşünür. Bu amaçla, Kerbela'da katliama iştirak ettiği bilinen ne kadar insan varsa, hepsini öldürtüp evlerini yıktırmaya başlar. İlgili kişilerin tek tek evlerine gidilir. Kaçanların ise, peşlerine adamlar salınır. Yakalananlar, kimi zaman (el ve ayaklarının kesilip kan kaybından ölüme terk edilmeleri gibi) korkunç şekillerde öldürülürler. Öldürülenlerin çoğunun cesetleri yakılır. Canlarını kurtarabilenler, Kufe'nin takriben 450 kilometre güneydoğusundaki Basra'ya sığınır.⁷⁹

Bu olayların hemen ardından, İbrahim bin Malik El-Eşter, yarım kalan sefer yoluna yeniden çıkar. 5 Ağustos 686 tarihinde Musul yakınlarında Ubeydullah bin Ziyad'ın ordusu ile karşılaşır. Kendisinininkinden çok daha büyük olan bu orduyu mağlup eder.⁸⁰ Dahası, bu savaşta, hem Ubeydullah bin Ziyad hem de Husayn bin Nümeyr öldürülür. Ubeydullah'ın kafası, savaş sonunda kesilen diğer 70 kafa ile birlikte Kufe'ye, Muhtar'a gönderilir ve şehirde teşhir edilir.⁸¹

76 Zaferin ardından esir alınan 300 kişi ile ilgili anlatı, bu savaş özelindeki en ilginç detaylardan biridir. Savaşa hasta olarak giden komutan Yezid bin Enes, savaşın sonunda artık ölüm döşegindedir ve konuşacak hali dahi kalmamıştır. Ona esirleri ne yapacakları sorulduğunda, Yezid, zorla konuşarak, "Öldürün" der. Esirler öldürülmeye başlanır. Yezid'in sesini çıkararak hali kalmadığında, bu sefer, "Devam edin" dercesine eliyle işaret etmeye başlar. Buna da hali kalmadığında, kaşlarıyla işarete devam eder. Yezid, bu şekilde ölür. Esirlerin de tamamı öldürülür.

77 Komutan Yezid bin Enes'in ölümü de bu noktada etkilidir. Kufeliler, boyutunu kestiremedikleri bir riske girmek yerine, zafer kazanmış olarak geri çekilmeyi ve bu şekilde karşı taraf üzerindeki güçlü imajlarını ve psikolojik üstünlüklerini korumayı tercih ederler.

78 Mevalinin içinde bulunduğu (yukarıdaki dipnotta yer alan) şartların Muhtar idaresinde değişmiş olması, ilgili Arap eşrafın isyanının öncelikli nedenidir. İlgili kişiler, "Düne kadar emrimizde olan bu insanlar, şimdi sözümüzü dinlemez oldular" derler ve eski statülerinin daha fazla tehlike altına girmesini istemezler. Bu çerçevede, mevalinin kendilerinden farklı olduğu (örneğin, Arapça konuşmadığı) yönündeki ayrımcı ifadelerle rastlamak da zor değildir.

79 Basra, Abdullah bin Zübeyr'in kontrolündedir. Abdullah, Kufe'deki gelişmelerin ardından, kardeşi Mus'ab bin Zübeyr'i Basra'ya vali atamıştır.

80 Dicle'nin kollarından biri olan Hazir Nehri yanında gerçekleştiği için, bu savaşa Hazir Savaşı şeklinde atıfta bulunulur.

81 Aynı kafalar, sonra bir de Mekke'de teşhir edilecektir.

Kufe ve Musul'da yaşanan bu iki olay, Kerbela'nın intikamına yönelik ilk (ve belki de son) başarılı adımlar olur.

Bölüm 11: Muhtar'ın Sonu (687)

686 yılı itibariyle, sahada dört büyük aktör vardır:

- (1) Mekke, Medine ve Basra da dahil olmak üzere Arabistan yarımadasının en önemli şehirlerine hâkim olan **Mekke halifesi Abdullah bin Zübeyr**,
- (2) Suriye, Filistin ve Mısır'a hakim olan **Şam/Emevi halifesi Abdülmelik bin Mervan**,
- (3) Ali'nin oğullarından, açıktan halifelik mücadelesine girmeyen, şiddetten uzak duran ve (Muhtar bin Ebi Ubeyd aracılığıyla) Irak'ın önemli bir kısmı üzerinde nüfuz sahibi olan **Muhammed bin Hanefiyye**, ve
- (4) Arabistan Yarımadasının farklı bölgelerinde, Yukarı Mezopotamya'da (Cezire) ve kimi doğu eyaletlerinde etkili olan **iki müstakil Harici grup**.

Irak, 685 ila 691 yılları arasında, bu dört aktörün karşı karşıya geldiği başlıca bölge olur.⁸² Taraflar, bu karşılaşmalar neticesinde kimi zaman birbirlerine karşı mevzi kazanır, kimi zaman ise birbirlerini elimine ederler. Bu süreç sonunda ayakta kalan son güçlü aktör, müslümanların tek lideri (ya da, tek halife) olur.

Kufe ve Mekke arasındaki rekabet

Irak'taki ilk büyük çatışma, Muhtar bin Ebi Ubeyd ile Mekke halifesi Abdullah bin Zübeyr arasında gerçekleşir. Taraflar arasındaki ilişki, başlangıçta bir parça ölçülüdür. Ancak, çok geçmeden gerginlik (ve ardından da şiddet) tırmanır. Şöyle ki, 18 Ekim 685 tarihinde Kufe'yi ele geçiren Muhtar, Abdullah bin Zübeyr'in valisini makamından etmiş ve böylelikle şehrin Mekke ile idari bağlantısını kesmiş olur.⁸³ Ancak, bu gelişme, Abdullah bin Zübeyr'e karşı genel bir tavır değil, yerel bir kalkışma olarak da yorumlanmaya müsaittir. Dolayısıyla, Muhtar ile Abdullah bin Zübeyr arasındaki ilişkinin niteliği belirsizliğini korumaya devam eder.

Bu noktada, Abdullah bin Zübeyr, (Muhtar'ın reaksiyonunu test etme amacıyla) Kufe'ye yeni bir vali tayin eder. Muhtar'ın Mekke'den atanan yeni valinin otoritesini kabul etmesi, Mekke idaresine bağlı kaldığı anlamına gelecektir. Ancak, Muhtar, Mekke'den yola çıkan yeni valinin Kufe'ye girmesini engeller. Muhtar'ın adamları, Kufe yakınlarında yeni valiyi karşılarlar. Valiye nezaketle davranılır ve masrafları nedeniyle kendisine bir miktar para verilir. Ne var ki, vali, kendisine şehre girmesinin istenmediği ima edilse de, bu konuda bir parça kararlı davranır. Bu noktada, uzaktan atlılar belirir ve Kufe'ye giremeyeceğini anlayan vali, Basra'ya yönelir.⁸⁴

Bu olayın ardından, Muhtar, (muhtemelen Emevilere karşı ittifak kurabilme düşüncesiyle) Abdullah

82 O dönemdeki Irak, bugünkü Irak'ın siyasi sınırları ile örtüşmez ve (kabaca) güney Irak'a karşılık gelir. Basra, Kufe ve (Bağdat yakınlarındaki) Medain, ilgili bölgenin en önemli şehirleri durumundadır. Aynı şekilde, Suriye de, bugünkü Suriye'nin sadece batı kısmından ibarettir.

83 İlgili vali, Abdullah bin Muti'dir ve olayın ardından Basra'ya gider. Muhtar'ın Kufe'deki Kerbela suçlularına ya da Ubeydullah bin Ziyad'a yönelik söylemi ya da tavrı ise, Mekke ile ilişkilerinde çok önemli olmaz. Zira, Abdullah bin Zübeyr bu noktada Muhtar ile aynı yaklaşıma sahiptir.

84 Yeni valinin adı, Ömer bin Abdurrahman'dır.

bin Zübeyr'e bir mektup yazarak, Şamlıların Medine üzerine yürüdüklerini haber aldığını bildirir ve Medine'ye göndereceği bir birlik ile ona destek olmayı teklif eder.⁸⁵ Abdullah bin Zübeyr, cevaben, şayet halen kendisine biatlı ise, kendisine destek olmak adına birliklerini Medine'ye gönderebileceğini söyler. Muhtar'ın ve askerlerinin biat haberlerini alması durumunda, Irak'taki askerlerini geri çekeceğini de belirtir. Ancak, Muhtar'ın gerçek niyetinden ve dolayısıyla da, onun göndereceği ordunun Medine'de tam olarak ne yapacağından emin değildir. Bu nedenle de, her ihtimale karşı, Medine'ye Abbas bin Sehl komutasında bir birlik gönderir.

Medine'ye ilk önce Abdullah bin Zübeyr'in ordusu varır. Muhtar'ın ordusu da şehre vardığında, Mekke'den gelen ordunun komutanı Abbas bin Sehl, Irak ordusunun komutanı Şurahbil bin Vers'in ağzını arar. Şurahbil'e, öncelikle, Abdullah bin Zübeyr'e bağlı olup olmadığını sorar. Şurahbil'in olumlu yanıt vermesi üzerine de, o halde birlikte Emevi ordusu üzerine yürümeleri gerektiğini söyler. Ancak, Şurahbil, cevaben, kendisinden emir almayacağı, sadece Muhtar'dan gelen direktifler doğrultusunda hareket edeceği yönünde şüphe uyandırıcı sözler sarf eder. Bunun üzerine, Abbas ona güvenemeyeceğini anlar; fakat durumu ona belli etmez. Hatta, (takriben 1500 kilometrelik yoldan gelen) Kufelilere karınlarını doyurmaları için develer ve koyunlar hediye eder; kendilerini rahat ve emniyette hissetmelerini sağlar. Bir yandan da, adamlarıyla birlikte Kufelilerin konakladıkları yeri gözetlemeye başlar. Kufeliler silahlarını bırakıp, kendilerine hediye edilen hayvanlarla meşgul olmaya başlayınca, Abbas saldırı emri verir. Hazırlıksız yakalanan Şurahbil öldürülür. Eman dileyen Kufelilere ise dokunulmaz.

Bu gelişmeler üzerine, Abdullah bin Zübeyr'in Muhtar'a güvenmesi zorlaşır. Dahası, gerek Irak'ı büyük ölçüde kontrolüne alması, gerekse Muhammed bin Hanefiyye ve Ehl-i Beyt üzerinden meşruiyet bulması, Muhtar'ı daha ciddi bir rakip haline getirmiştir. Bu noktada, Abdullah bin Zübeyr, tavrını sertleştirir. 686 yılının Temmuz ayına denk gelen Hac mevsiminde Mekke'ye gelen Muhammed bin Hanefiyye'ye biat teklifini yineler.⁸⁶ Muhammed'in bu teklifi yeniden reddetmesi üzerine de, **onu ve adamlarını tutuklayıp, Zemzem kuyusu yakınlarındaki bir binaya hapseder. Dahası, binanın girişine odunlar yığdırır ve biat etmeyi reddetmesi durumunda hepsini canlı canlı yakacağını söyler.** Çaresiz kalan Muhammed bin Hanefiyye, Muhtar'a haber ulaştırarak yardım ister. Haberi alan Muhtar, derhal Mekke'ye özel bir birlik gönderir ve Muhammed'i kurtarır. İlgili birlik, Muhammed'in isteği üzerine Kabe civarında kan dökmez ve görevini tamamlar tamamlamaz Mekke'den ayrılır.

Muhtar'ın sonu

Mekke tarafının Kufe üzerine yürümesi, 686 yılının sonlarında olur. Abdullah bin Zübeyr'in Basra'ya vali atadığı kardeşi Mus'ab bin Zübeyr'in kara ve su üzerinden ilerleyen ordusu, farklı noktalarda yaşanan farklı çatışmalar sonrasında Muhtar'ın ordusunu yener ve Kufe'yi ele geçirir.⁸⁷ **Mus'ab'ın ordusu içinde, Temmuz ayında Muhtar'a isyan eden ve ardından da Basra'ya kaçan Kufe'nin Arap eşrafı da vardır.**⁸⁸

Basra ordusuna karşı koyamayan ve giderek geri çekilmek zorunda kalan Muhtar, adamlarıyla

85 Muhtar'ın Abdullah bin Zübeyr'den Irak'ın umumi valiliğini istemiş olması da, (siyasi nedenlerle de olsa) ipleri koparmama ve yaşananların ardından yeni bir formal ilişki kurma çabası olarak değerlendirilebilir.

86 Diğer yandan, Abdülmelik bin Mervan da Muhammed bin Hanefiyye'ye kendisine biat etmesi teklifinde bulunmaktadır. Ancak, Muhammed, (müslümanların çoğunun desteğini alamamış olduğu yönündeki aynı gerekçeyle) onun tekliflerini de reddeder.

87 Mezar, Harura ve Kufe'de bir dizi çatışma yaşanır. Savaşın başlarında, Fırat'ın suyunun kontrolüne dair detaylar, ayrıca ilginçtir. Şöyle ki, Basra ordusunun su yolunu da kullanması üzerine, Muhtar, Fırat nehrinin suyunu kestirir. Bunu, nehrin kavşak noktalarında bariyerler kurarak suyun Fırat'ın kollarına akmasını sağlayarak yapar. Bu şekilde, Basralıların tekneleri nehrin zeminine oturur.

88 Muhtar, Kerbela katliamına karışanlardan intikam almaya başlayınca Basra'ya kaçan Kufeliler için de aynı durum geçerlidir. Bu iki grup arasında birbirinden tamamen müstakil değildir.

birlikte sarayına sığınır. Bunun üzerine, Basra ordusu, onları kuşatma altına alır. Takriben dört ay süren kuşatma esnasında, (özellikle açlık nedeniyle) Muhtar'ın adamlarının önemli bir kısmı kaleden ayrılır. Muhtar, bir noktada, karşı tarafa, teslim olmaları durumunda kendilerine eman verip vermeyeceklerini sorar ve ancak Abdullah bin Zübeyr'e biat etmeleri durumunda kendilerine eman verilebileceği cevabını alır. Bunun üzerine, onların hükmünde yaşamaktansa, ölmeyi tercih edeceğini söyler. Yanındakilere de tavsiyesi aynı yöndedir. Onlara, kuşatma altında giderek daha da bitkin düşeceklerini, bu şekilde giderek daha da küçük düşmektense, dışarıya çıkıp onurlu insanlar olarak ölmenin evla olduğunu söyler. Kendilerine eman dahi verilse bunun çok mana ifade etmeyeceğini, zira Basra'dan dönen Kufe eşrafının intikam almak isteyeceğini hatırlatır. Bu nedenle de, kendisiyle birlikte gelmemeleri durumunda, ertesi gün dünyanın en sefil insanları durumuna düşeceklerini ve dışarıya çıkmaya cesaret edemedikleri için pişman olacaklarını söyler. Ardından, karısı Ümmü Sabit'ten kendisine güzel kokular getirmesini ister. Mezara hazırlanırcasına, elbiselerini, sakallarını bu kokuya bular. Dışarıya çıktığında, yanında sadece 19 kişi vardır.

Muhtar, orada çarpışarak ölür. (3 Nisan 687) Öldüğünde 67 yaşındadır. Cesedi teşhir edilir. Dahası, **eli, ölü bedeninden kesilerek alınır ve Kufe Camisi'nin duvarına çiviyle çakılır. Bu el, yedi seneden fazla bir süre boyunca, caminin duvarında o şekilde çakılı duracaktır.** (694 yılında Abdülmelik bin Mervan tarafından Irak'a vali atanan Haccac bin Yusuf, Kufe'ye geldiğinde duvara çakılı olan bu eli görüp, "Bu nedir?" diye soracak ve onun Muhtar'ın eli olduğunu öğrendikten sonra kaldırılmasını isteyecektir.)

Ertesi gün

Saraydan dışarı çıkmayanların ertesi gün başlarına gelenler, tıpkı Muhtar'ın tahmin ettiği gibi olur. Bu kişilerin bir kısmı, yakınları öldürülen eşrafça tanınır ve derhal intikam amacıyla öldürülür. Geriye kalanlar, tutuklanıp Mus'ab'ın önüne çıkarıldıklarında, içlerinden Buceyr bin Abdullah, Mus'ab'a, **aynı kibleye dönüp namaz kılan insanlar oldukları, tıpkı Suriyeliler ve Basralılar gibi kendilerinin de birbirlerine düşüp savaştıklarını, ve tıpkı zamanında onların yaptığı gibi şimdi de kendilerinin barışabileceklerini söyler ve merhamet diler.**

Zincirler içindeki bu insanların halinden etkilenen Mus'ab onları affedecek gibi olunca, bu sefer Basra'dan dönen Kufe eşrafı isyan eder. Mus'ab'a, onları serbest bırakamayacağını, onların, ölen yakınlarının kanlarına girdiklerini, ya onları ya da kendilerini seçmesini söyleyerek tepki gösterirler. Bunun üzerine Mus'ab öldürülmeleri yönünde karar alınca, esirlerin hepsi birden vaveyla etmeye başlar:

"İbn-i Zübeyr, bizi öldürme! Yarın Suriyelilere karşı bizi öncü kıtan yap. Vallahi ne sen ne de askerlerin yarın düşmanla karşı karşıya geldiğinizde biz olmadan yapamazsınız. Eğer biz [öncü kuvvet olarak] öldürülürsek, öldürülmeden önce onları sizin için zayıflatmış olacağız. Eğer onları yenerseniz, bu hem senin hem de beraberindekilerin faydasına olacak."

Esirlerin bu yakınmaları fayda vermez. Hepsini öldürülür. Sayıları 6.000'in üzerindedir.

Amra binti Numan'ın öldürülmesi

Muhtar'ın öldürülmesinin ardından yaşanan bir diğer trajedi ise, karısı Amra binti Numan'ın katlidir. Şöyle ki, Mus'ab, Muhtar'ın iki karısı Ümmü Sabit ve Amra binti Numan'ı yanına çağırır ve onlara Muhtar hakkındaki fikirlerini sorar. Ümmü Sabit, Muhtar hakkında Mus'ab ve beraberindekiler ile aynı fikirde olduğunu söyler. Bunun üzerine, onu serbest bırakırlar.

Amra binti Numan ise, kocasının Allah'ın salih bir kulu olduğunu söyler ve ona Allah'tan rahmet diler. Amra'nın Muhtar'ı bu şekilde övmesi üzerine onu hapsederler. Mus'ab, Amra hakkında

kardeşi Abdullah bin Zübeyr'e bir mektup yazar. Mektubunda, Amra'nın, merhum kocası Muhtar'ın bir peygamber olduğunu söylediğini iddia eder ve ona ne yapması gerektiğini sorar. Mekke'den gelen cevap üzerine de Amra'yı öldürtür.

Ölümünün duyulmasının ardından, Amra binti Numan hakkında ağıtlar yazılır.

*Bir atlı inanılmaz bir haber getirdi
Dindar ve asil bir kadının, Numan'ın kızının, ölüm haberini.
Çehresiyle, alçakgönüllüğüyle hoşnut edici,
karakteriyle, seciyesiyle, nesebiyle seçkin,
bir genç kadının ölüm haberini.
Said bin Abdurrahman*

*Gözlerimdeki en inanılmaz şey,
hür, açık tenli ve zarif boyunlu bir kadının katledilmesidir.
Hiçbir suçu olmasa da, bu şekilde öldürüldü.
Ah, ne üstün bir insan öldürüldü!
Bizlere, ölmek ve savaşmak takdir edilmiş,
faziletli kadınlara ise eteklerinden sürüklenmek
Ömer bin Ebi Rabia*

Bölüm 12: İkinci Fitne Döneminde Hariciler

Emevilerin Basra'ya hakim oldukları dönemde, şehrin valisi Ziyad bin Ebihi, Haricilere karşı gayet acımasız bir tavır sergiler. Ziyad, 673 yılında ölür. 675 yılında, bu sefer oğlu Ubeydullah bin Ziyad Basra valiliğine getirilir. Ubeydullah, babasından da acımasızdır. Harici isyanlarına bir son verebilme adına son derece sert yöntemlere başvurur. Basra Haricileri, bir noktadan sonra çözümünü Emevi zulmünden kaçmakta bulurlar. Mekke'ye, Abdullah bin Zübeyr'in yanına giderler ve 683 yılındaki Birinci Mekke Kuşatması'nda onunla birlikte Emevi ordusuna karşı Mekke'yi savunurlar. Ancak sene sonuna doğru kuşatma sona erdiğinde, bir süredir yardımcı oldukları Abdullah bin Zübeyr'in kanaatlerini daha yakından öğrenme ihtiyacı hissederler ve ona (babası) Zübeyr bin Avvam, Osman, Ali ve Talha bin Ubeydullah gibi ihtilafların merkezinde olagelmiş kişiler hakkındaki görüşlerini sorarlar. Abdullah bin Zübeyr, bu kişilerin hepsi hakkında olumlu görüş bildirir. Bunun üzerine, Hariciler onunla birlikte hareket etmeyi bırakır ve Mekke'yi terk ederek Basra'ya geri dönerler.

Basra halen Emevilerin kontrolündedir. Ancak, Hariciler, oraya gelmeleriyle birlikte şehri kontrolleri altına alır ve Emevilerin şehirdeki valisini öldürürler.⁸⁹ Bu olayından ardından, Hariciler ile Abdullah bin Zübeyr'e bağlı kuvvetler arasında bir dizi çatışma gerçekleşir ve şehir iki taraf arasında iki kez el değiştirir. Son olarak, Abdullah bin Zübeyr, Basra üzerine yeni bir ordu gönderince, Hariciler kendi içlerinde ihtilafa düşer ve bölünürler.⁹⁰ İçlerinden bir grup, bu yeni ordu ile savaşmak istemez ve Basra'da kalır. Diğerleri ise, 684 yılının Mayıs ayında (Basra'nın takriben 150 kilometre kuzeydoğusundaki) Ahvaz'a gider.

89 Öldürülen vali, Mesud bin Amr'dır. Mesud bin Amr, bir kısmı Umman'dan Irak'a göç etmiş olan Arap bir kabile olan Azdların lideridir. Ubeydullah bin Ziyad, Basra'yı bırakıp kaçmadan önce, yerine yardımcısı Mesud bin Amr'ı bırakmıştır. Mesud'u öldüren bir Harici de olsa, Azdlar, bu suikastı Temim kabilesinin organize etmiş olmasından şüphelenirler. İki kabile arasında çatışmalar çıkar, çok sayıda insan ölür.

90 Bu ordunun komutasına Müslim bin Ubeydullah atanır.

Ezrakiler

Ahvaz'a giden Hariciler, liderleri Nafi' bin Ezrak'tan ötürü, Ezrakiler (ya da Ezrakiyye, ya da Ezarike) olarak anılagelirler.⁹¹ Ezrakiler, Basralılarla olan mücadelelerinden galip çıkarlar.⁹² Ardından da, Fars bölgesinin önemli bir kısmını kontrolleri altına alırlar.⁹³ Ancak, Abdullah bin Zübeyr, onların üzerine bu sefer de (önemli bir komutan olan) Horasan valisi [Mühelleb bin Ebi Sufre](#)'yi sürer. Basralıların aksine, Mühelleb başarılı olur. Ezrakiler Ahvaz'dan doğuya doğru çekilirler.⁹⁴

Ömer bin Ubeydullah karşısındaki aldıkları bir diğer yenilgiyle, Fars'ın doğu ucu olan Kirman'a kadar çekilen Ezrakiler, burada toparlandıktan sonra 687 yılında yeniden batıya doğru ilerlemeye başlarlar.⁹⁵ Ahvaz'a kadar geldikten sonra, yönlerini kuzeybatıya çevirir ve (Bağdat yakınlarındaki) Medain'e varırlar.⁹⁶ Medain'de, kadın çocuk demeden öldürebildikleri herkesi öldürürler. Oradan İsfahan'a yönelir ve aylar boyunca yollarının geçtiği bütün bölgeleri bu şekilde terörize ederler. (Ezrakiler, kendilerinden olmayan herkesi yaş ve cinsiyet ayrımı yapmaksızın öldürme taraftarıdır. Bu düşünceleri, diğer Harici gruplardan ayrılma nedenlerinden biridir.)

Bu noktadan sonra, Ezrakiler için geri çekilme dönemi başlar. İlk olarak, İsfahan'da, Attab bin Verka komutasındaki bir ordu karşısında bozguna uğrarlar ve Ahvaz'a çekilirler.⁹⁷ Mus'ab bin Zübeyr, Haricilerin bir sonraki hedefinin Basra olmasını istemez. Bu nedenle de, (artık Cezire valisi olan) Mühelleb'den yeniden Haricilerle savaşmasını ister.⁹⁸ Bunun üzerine Basra'ya gelen Mühelleb, orada bir ordu hazırlar ve 691 yılının başlarında Haricilerin üzerine yürür. İki taraf arasında sekiz ay boyunca çatışmalar yaşanır. Ama herhangi bir net sonuç elde edilmez.

Bu çatışmalar yaşanırken, Emeviler, Suriye'den Irak üzerine yürürler. Ekim ayında gerçekleşen savaşta Mus'ab bin Zübeyr hayatını kaybeder. Irak, yaklaşık sekiz yıl aradan sonra yeniden Emevilerin hakimiyeti altına girer ve Ezrakiler, yeniden Emevilerle karşı karşıya kalırlar. İlk dönemdeki Emevi saldırılarını başarıyla bertaraf ederler.⁹⁹ Ancak daha sonra, kendi içlerindeki Arap ve mevali arasında ihtilaflar doğar ve ikiye ayrılırlar. Emeviler, her iki grubu da 698 yılında ortadan kaldırırlar.

91 Nafi' bin Ezrak eskiden beri Haricilerin lideridir. Bu nedenle, bu isimlendirme, ancak Basra'daki bölünmeden sonra bir mana ifade eder.

92 685 yılında Müslim bin Ubeys'in bu kez de Basra'dan Ahvaz üzerine yürümesinin ardından gerçekleşen savaşta, Haricilerin lideri Nafi' bin Ezrak ölür. Yerine, Ubeydullah bin Mahuz geçer.

93 Fars bölgesi bugünkü İran'a değil, İran'ın Ahvaz, İsfahan ve Kirman şehirleri ile Basra körfezi arasında kalan güney kısmına karşılık gelir.

94 Ezrakilerin ikinci lideri Ubeydullah bin Mahuz bu aşamada hayatını kaybeder ve yerine Züheyr bin Mahuz geçer.

95 Basra'nın takriben bir buçuk sene Muhtar bin Ebi Ubeyd'in yönetiminde kalması ve sonra yeniden Abdullah bin Zübeyr'e bağlanması bu dönemde olur.

96 Basra valisi Mus'ab bin Zübeyr, şehri Ezrakilerden koruma amacıyla, Ömer bin Ubeydullah'ı Basra ile Ezrakiler arasında tampon vaziyette konumlandırılmıştır. Ancak, Ezrakiler onu atlatarak Basra'ya yaklaşmayı başarırlar. Bunu haber alan Mus'ab, şehri koruma adına derhal ordusunu Basra'dan harekete geçirir. Atlatıldığını anlayan (ve kendisini bununla görevlendiren Mus'ab'ın tepkisinden korkan) Ömer bin Ubeydullah ise, birliğini toplar ve Ezrakilerin arkalarından yetişmeye çalışır. Arkalarından Ömer'in önlerinden de Mus'ab'ın onlara doğru gelmekte olduğunu haber alan Hariciler, bu şartlar altında savaşmalarının riskli olduğunu görünce, Ahvaz yakınlarında iken rotalarını değiştirerek Medain'e yönelirler.

97 Bu savaşta, Haricilerin lideri Züheyr bin Mahuz da hayatını kaybeder. Grubun yeni lideri, Katari bin Fücae olur.

98 [Cezire](#) eyaleti, Urfa, Mardin ve Musul şehirlerinin de bulunduğu Yukarı Mezopotamya bölgesini içerir.

99 Ezrakilere yönelik bu ilk saldırılar, Abdülmelik bin Mervan'ın Basra valisi Halid bin Abdullah tarafından yönetilir. Halid, Ezrakiler üzerine, ilk önce, kardeşi Abdülaziz bin Abdullah komutasındaki bir ordu gönderir. Ancak, Abdülaziz yenilgiye uğrar ve kaçır. Karısı ise, Ezrakilerin eline geçmiştir. Ezrakiler onu açık artırma satmaya karar verirler. Ancak, kadının Ezrakiler arasında bulunan yakınlarından biri, onun bu halinin kendileri için utanç konusu olmasını istemez ve kadını öldürür. Vali Halid, bu yenilgi sonrasında, (Abdülmelik bin Mervan'ın tavsiyesi doğrultusunda) yeni orduya (artık Emevilere biat etmiş olan) Mühelleb'i komutan atar. Mühelleb, Ahvaz yakınlarında gerçekleşen savaşta, Ezrakileri yenilgiye uğrattır.

Necdiler

Necdiler, doğuya hicret etmeyi kabul etmeyerek Basra'da kalmak suretiyle diğerlerinden ayrılan Harici gruptur. Liderleri Necde bin Amir'den hareketle bu şekilde anılırlar. (Kendilerine Necedat ya da Necdiyye de denir.)¹⁰⁰ Ezrakilerin Fars bölgesine gitmelerinin ardından, Necdiler de güneye yönelir ve ilk olarak Arap Yarımadası'nın ortalarındaki Yemame'de toplanırlar. Sonrasında, birbiri ardına gelen zaferlerle Bahreyn, Yemen ve Taif de dahil olmak üzere, Arabistan Yarımadası'nın büyük bir kısmını kontrolleri altına alırlar.

691 yılında yaşanan bir ihtilaf neticesinde, Necde'yi öldüren yardımcısı Ebu Füdeyk, hareketin yeni lideri olur. Ardından, Emevilerin Basra valisi Halid bin Abdullah, kardeşi Ümeyye bin Abdullah komutasındaki bir orduyu Ebu Füdeyk üzerine gönderir. Ancak, Ebu Füdeyk onu yener ve hatta cariyelerinden birini ele geçirir ve kendisine alır.¹⁰¹ Necdiler, Abdülmelik döneminin müteakip yıllarında ortadan kaldırılırlar.

Haricilerin Sonu?

Ezrakîyye ve Necdiyye, İkinci Fitne Dönemi'nde (680-692) Haricilerin en etkili olan iki koludur. Üçüncü olarak da, Yukarı Mezopotamya bölgesinde kısa süreli bir hakimiyet kuran, ancak Haccac tarafından ortadan kaldırılan Sufriyye kolundan söz edilebilir.

Harici grupların gücü Abdülmelik bin Mervan döneminde büyük ölçüde kırılır. Müteakip dönemlerde ciddi bir Harici hâkimiyetine ya da (bir iki [istisna](#) haricinde) büyük bir isyana rastlanmaz. Haricilerden günümüze dek sadece (daha uzlaşmacı olan) [İbadiyye](#) ve Sufriyye ekolleri gelebilmiştir. Ancak Sufriyelerin sayısı çok azdır.

Bölüm 13: Abdülmelik'in Irak'ı Fethi (691)

684 yılında Emevi tahtını devralan Mervan bin Hakem, Şam-Filistin-Mısır hattındaki Emevi egemenliğini sağlamlaştırmak dışında rakipleri ile çok fazla çatışmaya girmez. Onun ardından tahta çıkan Abdülmelik bin Mervan da, yönetiminin ilk yıllarında aynı doğrultuda hareket eder.¹⁰² Rakipleri ise, başta Irak olmak üzere çeşitli yerlerde birbirlerini zayıflatmakta ve/veya ortadan kaldırmaktadırlar. Bu mücadelelerin önemli ölçüde dışında kalmak, Emevilerin lehine olur. Nihayet, 689 yılında Abdülmelik Şam'dan doğuya doğru ilerlemeye başlar. Ancak, yarı yoldan Şam'a geri dönmesi gerekir. Zira, komutanı Amr bin Said, onun yokluğunda şehri ele geçirmiştir.

Amr bin Said'in sonu

Amr bin Said'in Şam'ı ele geçirmesi nedensiz değildir. 684 yılının Haziran ayında Şam yakınlarındaki Cabiye'de yapılan ve Emevi halifeliğinin Mervan bin Hakem ile devam etmesi kararı alınan toplantıda, Halid bin Yezid ve Amr bin Said yeni halifeye veliaht tayin edilmiştir.

Bu gelişmenin ardından, Amr, ikinci veliaht olarak Mervan'a hizmet etmeye başlar. Başarılı da olur. Örneğin, 684 yılında Mervan'ın Mısır seferine çıkmasını fırsat bilen Abdullah bin Zübeyr

100 Hicret konusu, Ezrakiler ile Necdiler arasındaki itikadi ayrılığın da temelini oluşturur. Ezrakiler, hicret etmemeyi küfür sebebi saymışlardır.

101 Bu şekilde, Halid bin Abdullah'ın komutan atadığı bir kardeşinin karısını Ezrakiler, diğer kardeşinin cariyesini ise, Necdiler ele geçirmiş olur.

102 Abdülmelik bin Mervan, 646 ya da 647 yılında doğar. Babası Mervan bin Hakem'in büyük etki sahibi olduğu Medine'de büyür. 683 yılında, Medinelilerin Emevi ailesi mensuplarını şehir dışına çıkarmalarının ardından yaşanan Harre Savaşı'na katılır. Bir dizi beklenmedik gelişme ve önce Yezid bin Muaviye, ardından da (babası) Mervan bin Hakem'in ani ölümleri sonrasında, 685 yılında Emevi halifesi olur.

kardeşi Mus'ab'ı Filistin üzerine gönderdiğinde, Amr, Mus'ab'ın ordusunun önünü keser ve orduyu yarı yolda mağlup eder. Bu gibi başarılarıyla öne çıkmasına rağmen, Mervan bin Hakem, Halid bin Yezid'i ve onu devreden çıkarır ve oğulları Abdülmelik ve Abdülaziz'i veliat atar. Mervan bu kararı aldıktan kısa bir süre sonra ölünce, Amr'ın hayatının seyri değişir. Şöyle ki, başlangıçta, Abdülmelik bin Mervan, babasının ilgili kararı doğrultusunda yeni Emevi halifesi olarak tahta çıktığında, Amr ona veliatı olma kaydı ile biat eder. Ancak, daha sonra, Abdülmelik'in de tıpkı babası Mervan gibi veliatı konusunda fikrini değiştireceğini sezince, Amr ona isyan eder ve Abdülmelik'in Şam'da bulunmadığı bir anda şehri ve Emevi hazinesini ele geçirir.

Bu gelişmeyi haber alan Abdülmelik, derhal geri döner ve şehri geri alır. Ardından da, Amr'ı evine çağırır. Amr, adamları ile birlikte gelir ve adamları dışarıda beklerken içeri girer. Abdülmelik'in adamları Amr'ı derhal zincire vururlar. Kısa bir süre sonra da Amr öldürülür.¹⁰³

Irak Seferi (691)

Abdülmelik, 691 yılında yeniden Irak üzerine yürür. Irak, 687 yılının Nisan ayından beri Abdullah bin Zübeyr'e bağlıdır.¹⁰⁴ Abdülmelik, ilk olarak (Deyr-i Zor'un hemen güneyindeki) Karkisiye'yi barış yoluyla alır. Ardından, Kufe'ye doğru ilerler. Kufe'nin yönetiminde, Abdullah bin Zübeyr'in kardeşi Mus'ab vardır.

Mus'ab ve Abdülmelik'in orduları, Bağdat'ın kuzeyindeki Meskin adlı şehirde karşı karşıya gelir. Meşhur komutan İbrahim bin Malik El-Eşter de Mus'ab'ın ordusundadır. Ne var ki, İbrahim, savaşın ilk anlarında öldürülür. Bu önemli kayıp üzerine, Kufe ordusu toparlanamaz.¹⁰⁵ Savaşın Şam ordusunun lehine sonuçlanacağı kısa sürede belli olur. Abdülmelik, vakit geçirmeden Mus'ab'a eman verir. Ancak, Mus'ab bunu kabul etmez. Kendi karakterindeki bir insanın savaş meydanını ya muzaffer olarak terk edeceğini, ya da savaşırken öleceğini söyler. Gerçi kaçma imkanı vardır; ama bunu da yapmaz. Kaçmak ya da karşı tarafa sığınmak zorunda kaldığı için arkasından alay edilmesini istemez.¹⁰⁶ Oğlu İsa da yanındadır ve o da babasını yalnız bırakmak istemez. Her ikisi de, savaş meydanında ölürler.¹⁰⁷ Savaşın ardından, Abdülmelik bedenlerinin gömülmesini emreder.

103 Bazı rivayetler, Amr bin Said'i bizzat Abdülmelik bin Mervan'ın öldürdüğü yönünde iken, kimi diğerleri Abdülmelik'in, yanında bulunanlardan birine Amr'ı öldürmesini emrettiğini aktarır. Konunun bir diğer önemi boyutu da, Amr ile Abdülmelik'in kardeş çocukları olmalarıdır. Amr, Abdülmelik'in halasının oğludur.

104 Irak Seferi öncesinde bazı enteresan olaylar da yaşanır. Halid bin Abdullah, Abdülmelik'e seferden önce Basra'ya gidip insanları onun yanına çekebileceğini söyler ve bu fikrinin kabul görmesi üzerine, küçük bir grupla gizlice Basra'ya gider. Malik bin Misma'nın evinde kalır ve onun himayesi altına girer. Ancak böyle bir himaye kabul görmez ve taraflar arasında çatışma çıkar. Halid'in yakınları onu korumaya gelince, çatışmalar uzar. Basra yakınlarındaki Cufra'da 24 gün süren çarpışmaların ardından bir noktada, Halid'in serbestçe Basra'dan çıkıp gitmesine izin verilmesi karşılığında ateşkes sağlanır. Ne var ki, Mus'ab olanları öğrenince Halid'e destek olan (ve o günden sonra Cufriyye olarak anılacak olan) Emevi yanlılarını derdest ettirir ve herbirine büyük hakaretler eder. (Bu hakaretler, ekseriyetle ilgili kişilerin nesebi, ırkı ve mesleki arkaplanlarını küçümseyen ve hatta enteresan sözlerle konuya annelerini de karıştıran türdendir.) Mus'ab, bu kişilerin herbirine 100 kırbaç vurdurur. Saçlarını ve sakallarını traş ettirir ve onları o halleriyle teşhir ettirir. Ardından, onları zorla karılarından boşattırır ve hepsini bir daha hür kadınlarla evlenmeyeceklerine yemin ettirir. Sonra, Şam'dan gelen Halid bin Abdullah'a himaye sunan Malik bin Misma'nın evini yıktırır. Malik'in evindeki eşyalara el koyar. El koyduklarından biri de, Malik'in cariyelerinden biridir. Mus'ab ilgili cariye'yi kendisine alır. Daha sonra, o cariye'den Ömer adında bir oğlu olur.

105 İbrahim bin Malik El-Eşter, Muhtar 687'de öldüğünden beri, Mus'ab bin Zübeyr ile birlikte hareket etmektedir. Muhtar'ın ölümünün ardından hem Mus'ab hem de Abdülmelik ona mektuplar yazarak kendisini yanlarına davet etmişlerse de, İbrahim, Mus'ab'ı tercih etmiştir. İbrahim, Abdülmelik'in mektup yazarak kendi tarafına geçmeye davet ettiği tek kişi değildir. Aksine, Abdülmelik, Irak'ın fethine dek, bölgenin ilerigelenlerine mektuplar yazarak davetlerde bulunmaya devam etmiştir. Bu davetler, Abdülmelik'in savaşı kazanmasına yardımcı olan faktörlerden biridir.

106 Dönemin kültürüne göre, savaşarak ölmek, kaçarak kurtulmaya ya da düşmanın verdiği emanı kabul etmeye göre daha şerefli bir durumdur.

107 Mus'ab'ın ölümünden iki kişi sorumludur: Za'ide bin Kudame ve Ubeydullah bin Ziyad bin Zabyan. Za'ide'nin

(Ekim 691)

Savaştan sonra

Zaferin ardından, Abdülmelik, Kufe'de biat alır. Kısa sürede, civar şehirler de Abdülmelik'e bağlanır. Abdullah bin Zübeyr'in elinde artık sadece Mekke ve Medine şehirleri kalmıştır.

Abdülmelik, (kardeşi) Bişr bin Mervan'ı Kufe'ye vali atar. Sefer öncesinde insanları Abdülmelik'in yanına çekmek için Basra'ya gelen Halid bin Abdullah ise, Basra'ya vali olur. İlgili mücadelede Halid ile birlikte hareket eden Ubeydullah bin Ebi Bekre ise, vali yardımcısı olarak atanır.¹⁰⁸

Zaferin akşamında, Abdülmelik, (Sasanilerden kalan) Havarnak Sarayı'nda büyük bir ziyafet verir.¹⁰⁹ Yemeğin bir anında, "Hayatımız ne kadar da güzel" dediği rivayet edilir.

Bölüm 14: Kubbetü's-Sahra

Emevi halifesi Abdülmelik bin Mervan, Kudüs'teki Hacerü'l-Muallak'ın üzerine bir yapı inşa ettirmek ister.¹¹⁰ 689 yılında çalışmalar başlar; 691 yılında eser tamamlanır. Hacerü'l-Muallak artık sekizgen bir yapının merkezindedir ve tam üzerinde bir kubbe vardır.

Kubbetü's-Sahra adı verilen bu yapı, bilinen ilk İslami sanat eseridir.¹¹¹ Ancak, yaygın güncel kanının aksine, bir cami değildir. Bir ziyaretgah olarak tasarlanmıştır. (İlgili mekan, kubbenin altındaki taşı çevreleyen daire şeklindeki bir seyir alanından ibarettir.) Bu noktada şu soru önemlidir: İslam dünyasının dokuz senedir bir iç savaşın içinde olduğu bir dönemde Emeviler neden böylesine estetik ve cazibedar bir ziyaretgah tasarlamayı düşünmüş olabilirler?

Güneyde Mekke, kuzeyde Kudüs

İlgili dönemin siyasi çekişmelerine bakıldığında, Kubbetü's-Sahra'nın dini olmaktan ziyade siyasi bir işlevi olduğunu görmek mümkün hale gelir. Şöyle ki, Emevilerin en büyük rakibi durumunda olan Abdullah bin Zübeyr, Mekke'dedir. Kâbe'de bulunmak ve haccın sorumluluğunu üstlenmek, ona ciddi bir meşruiyet kazandırır. Dahası, hac ya da umre nedeniyle İslam dünyasının farklı yerlerinden Mekke'ye gelen insanlar, onunla ve yakınlarıyla konuşmakta, onun perspektifine aşına

---

Mus'ab'ı öldürmekteki amacı, Muhtar'ın intikamını almaktır. Mus'ab'ın başını kesen Ubeydullah ise, kardeşi Nabi' bin Ziyad'ın intikamını almak istemiştir. Şöyle ki, kardeşi, bir başkası ile birlikte bir soyguna karışmış ve yakalandıktan sonra Mus'ab'ın memurlarından biri tarafından öldürülmüştür. Bunun üzerine, Ubeydullah ilgili memuru öldürmüş, ardından da Abdülmelik'in safına geçmiştir. (Ubeydullah hakkında nakledilen şu anekdot da ilginçtir: Ubeydullah, Mus'ab'ın kafasını Abdülmelik'e götürdüğünde, Abdülmelik onu ödüllendirmek ister. Ancak, Ubeydullah, Mus'ab'ı Abdülmelik için değil, kendi intikamını alma amacıyla öldürdüğünü söyler ve ödülü reddeder.)

108 Bu konuda bkz.: 104 numaralı dipnot

109 Havarnak Sarayı, Kufe'nin birkaç kilometre güneyindedir.

110 Hacerü'l-Muallak (Muallak Taşı), Musevilerin dua ederken yöneldikleri taştır. Taşın havada durur gibi görünmesinden (ya da bazı insanların gerçekten de havada durduğunu zannetmelerinden) ötürü ismi o şekilde anılagelmiştir. Musevi inancı, bu taşı doğrudan dünyanın yaratılışı ile ilişkilendirir. Çeşitli peygamberlere dair Tevrat'ta yer alan kıssalarda da bu taşın bahsi geçer. Örneğin, Museviler, Hz. İbrahim'in, oğlu İshak'ı Hacerü'l-Muallak'ın üzerinde kurban etmeye teşebbüs ettiğine inanırlar. (Hz. İbrahim'i Mekke ile ilişkilendiren anlatılar ise, Musevilere göre birer neolojizmdir. İslam öncesi döneme ait kaynaklarda da Hz. İbrahim ile Mekke'yi ilişkilendiren herhangi bir kayıt bulunmaz.) Hacerü'l-Muallak, müslümanlar için ise, ilk kible olması itibarıyla önemlidir. Hz. Muhammed'in bu taş üzerinden miraca yükseldiği yönünde bir görüş de vardır.

111 Arapçada sahr kelimesi, kaya anlamına gelir. Kubbetü's-Sahra ifadesi ise, "Kayanın Kubbesi" şeklinde Türkçeye çevrilebilir. (Burada kayadan kasıt, Hacerü'l-Muallaktır.) Bu noktada, Kubbetü's-Sahre ifadesinin daha doğru bir telaffuz olduğunu iddia etmek de mümkün. Ancak sahra kelimesi (ilgisiz de olsa) Türkçe konuşanların kulağına daha tanıdık geldiğinden Kubbetü's-Sahra şeklindeki kullanım daha fazla yaygınlaşmış olabilir.

olmakta ve neticede giderek daha fazla insan ona biat etmektedir. Şam'da bulunan **Emevi payitahtı ise, bu gibi saygı gören ve meşruiyet sunan öğelerden yoksun olduğu gibi, coğrafi konumu itibariyle de İslam dünyasının geri kalanından bir parça izole olmuş durumdadır.**

Hacerü'l-Muallak ekseninde yeni bir kutsal bir yapı ortaya çıkarmak, bu çerçevede daha farklı bir anlam kazanır. Zira, **Kubbetü's-Sahra, Emevi topraklarının da kutsallığını vurgulayarak (dinen) Kâbe'yi ve (siyaseten ise) Mekke'yi bir nebze dengeleyecektir.** Bir ziyaretgâh olarak cazibe merkezi haline geldiği ölçüde de, daha fazla insanı Emevilerin etki alanına alma adına bir fırsat sunacaktır.

Hicri üçüncü yüzyıl tarihçilerinden [El-Yakubi](#), Kubbetü's-Sahra'nın yapılış amacından [söz ederken](#), Mekke ve Kâbe'yi dengeleme konusunu bir adım daha ileri taşır. Abdülmelik bin Mervan'ın insanları hac için Mekke'ye gitmekten men ettiğini ve onları Kâbe yerine, (ziyarete layık üç mescitten biri kabul edilen) Kudüs'teki Mescid-i Aksa'yı ziyarete teşvik ettiğini yazar. Yine [El-Yakubi](#)'ye göre, **Abdülmelik, (Mescid-i Aksa'nın hemen yanbaşındaki olan) Kubbetü's-Sahra'yı Hacerü'l-Muallak'ın tavaf edilmesini sağlayacak şekilde tasarlatmıştır ve taşın etrafındaki dairesel seyir alanı bu amaca hizmet eder.**

El-Yakubi her ne kadar önemli bir tarihçi olsa da, Emevilere karşı eleştirel bir tavrı olması nedeniyle bu sözleri ihtiyatla karşılanabilir. Ancak, ilgili ifadeler, (doğru olmadıklarını dâhi kabul etsek) 800'lü yıllarda muhaliflerinin Emevileri nasıl algıladıkları konusunda bir fikir veriyor olmaları itibariyle dikkate değerdir.

Fil Vakası

Kubbetü's-Sahra'nın inşası, Fil Vakası ile benzerlikler taşır. Zira, Fil Vakası'nda da, Kâbe'ye alternatif bir yapı inşa eden bir siyasi lider vardır. Şöyle ki, Hıristiyan Habeşistan krallığına bağlı olan Yemen'in valisi [Ebrehe El-Eslem](#), [San'a](#) şehrine Kâbe'ye alternatif bir cazibe merkezi olmasını istediği büyük bir kilise yaptırır.¹¹² Ancak, bu kilise, Ebrehe'nin umduğu ilgiyi görmez. Bunun üzerine, Ebrehe, Mekke'yi ele geçirmenin ve Kâbe'yi yıkmanın daha kesin bir çözüm olacağını düşünür.¹¹³

Ebrehe, bu amaç doğrultusunda, bir ordu teşkil eder ve Yemen'den Mekke'ye doğru yola çıkar. [İbn-i İshak](#)'a göre, ordunun önünde Mahmud adlı bir fil de bulunur.¹¹⁴ Ordu Mekke'ye yaklaştığında, Mahmud ilerlemeyi reddeder. Mekke dışındaki istikametlere yöneltildiğinde yürüse de, Mekke'ye döndürüldüğünde ısrarla durur. Kısa bir süre sonra da, gökyüzünde (pençelerinde siccilden taşlar taşıyan) eabil kuşları belirir.¹¹⁵ [Fil Suresi](#), bu noktadan sonra yaşananları şöyle aktarır:

- (1) Rabbinin fil ashabına ne yaptığını görmedin mi?
- (2) Onların tuzaklarını boşa çıkarmadı mı?
- (3) Onların üzerine eabil kuşları göndermedi mi?
- (4) (Kuşlar) onların üzerlerine sert taşlar atıyorlardı.

112 Habeşistan krallığı, 615 senesinde bir grup Müslümanın hicret edeceği hıristiyan bir ülke olması itibariyle de hatırlanabilir. San'a ise, günümüzdeki Yemen'in başkentidir.

113 San'a şehrindeki takriben 1400 yıllık [Ulu Cami](#)'nin Ebrehe'nin yaptırdığı kiliseden dönüştürülmüş olduğu yönünde bir görüş de vardır.

114 Ebrehe'nin ordusundaki tek filin Mahmud olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Ordunun büyüklüğü için verilen 100,000 gibi rakamlar ise, epey abartılı olsa gerektir.

115 Sicil kelimesinin ne manaya geldiği tartışmalıdır. Bu nedenle, Türkçe meallerde, "pişirilmiş balçıktan taşlar", "sert tuğladan taşlar", "pişkin tuğladan taşlar", "kurumuş çamurdan taşlar" ve "sertleştirilmiş balçık taşları" gibi ifadeler yer alır. Bu görüşlerde ağırlıklı vurgulanan özellik sertlik olduğu için, ben (Edip Yüksel gibi) sadece "sert taşlar" demeyi tercih ettim.

(5) Böylece onları yenmiş ekin yaprağı haline getirdi.

Pek çok tarihçi, bu olayın (aynı zamanda Hz. Muhammed'in doğduğu sene olan) 570'te yaşandığı fikrindedir. İlgili seneyi 547'ye kadar geri çekenler de vardır.¹¹⁶

İki nokta

(1) Gerek Ebrehe'nin kilisesi, gerekse Abdülmelik'in Kubbetü's-Sahrası, ancak inşa edildikleri dönemde varolan dini ve/veya siyasi çekişmeler ekseninde anlamlandırabilecek eserler.¹¹⁷ Ancak özellikle Kubbetü's-Sahra, günümüzde, varlığını sonuç veren bağlamdan büyük ölçüde bağımsız algılanıyor. Bugün itibariyle Kubbetü's-Sahra pek çok Müslüman için artık Kudüs ya da İslami mimari merkezli konularda savunma psikolojisiyle sahip çıkılan bir eser durumunda.

(2) İnsanların Hacerü'l-Muallak'ı tavaf etmeleri (ya da en azından Abdülmelik'in onları böyle bir şeye zorlaması) ilk bakışta inanılmaz gelebilir. Ancak, böyle bir tavafın hiç gerçekleşmediğini bile varsaysak, insanların (ya da bir siyasi liderin) dini ya da kültürel nedenlerle bunu tasavvur edemeyeceğini iddia etmek zordur. Zira, "Bir taşın etrafında tavaf olur mu?" diye sormadan önce, (a) Kâbe'nin de dört taş duvardan oluştuğunu, (b) köşesinde bir taş bulunduğunu ve bu taşın tavafın her şavtında selamlandığını, (c) 630 yılına dek Arabistan Yarımadası'nın farklı yerlerinde bir köşesinde kutsal addedilen bir taş bulunan ve etrafı tavaf edilen küp şeklinde çeşitli mabedler bulunduğunu, (d) ibadet edilen kimi putların da taştan olduğunu (örneğin, Lat'ın küp şeklinde bir taş olduğunu ve tıpkı Kâbe gibi üzerinin örtüldüğünü), ve dolayısıyla (e) 600'lü yıllarda böyle bir ibadet şeklinin kültürel izlerinin gayet güçlü olduğunu hatırlamak gerekir.¹¹⁸

116 Fil Vakası bahsinde sıklıkla anlatılan bir yan öykü ise, Hz. Muhammed'in dedesi Abdülmuttalib ile Ebrehe arasında geçtiği rivayet edilen diyalogdur. Şöyle ki, Ebrehe Mekke'ye yaklaşınca, ordusunu şehre sokmadan önce, Mekkelilere ait olan bir grup deveye el koyar. Ayrıca, adamlarından birini şehre göndererek, hiç kimseye bir zarar vermeyeceğini, sadece Kabe'yi yıkmak istediğini bildirir. Bunun üzerine, o dönemde Kabe'den sorumlu olan Abdülmuttalib, ordusuyla şehrin dışında beklemekte olan Ebrehe'nin yanına gider ve Ebrehe'nin el koyduğu develerden kendisine ait olanları talep eder. Ebrehe, Abdülmuttalib'in Kabe hakkında herhangi bir talepte bulunmayıp sadece develerini istemesine şaşırır ve bu şaşkınlığını ifade eder. Bunun üzerine, Abdülmuttalib, kendisinin sadece develerinin sahibi olduğunu, Kabe'nin de bir sahibi bulunduğunu ve onu koruyacağını söyler.

117 Ebrehe'nin Kabe üzerine yürümesini değerlendirirken, Mekke'nin ticari önemine değinerek konuya ekonomik bir boyut getirenler de vardır. Ancak, Mekke'nin ticari bir merkez olduğu iddiası (her ne kadar İslami yazında sıklıkla yer alsada da) doğru değildir. Mekke ve Yemen, önemli ticaret yolları üzerinde yer almaz. Dolayısıyla, en fazla yerel seviyede bir rekabetten söz edilebilir.

118 [Lat](#), Mekke'nin takriben 90 kilometre güneydoğusundaki Taif şehrinde yer alır. Taifliler 630 yılında İslam'ı kabul edince, Hz. Muhammed'e Lat dışındaki putları kıracaklarını söyler, ancak Lat'ın bir süre daha durması için müsaade isterler. Hz. Muhammed ise, cevaben, İslam ile putların aynı anda varolamayacağını söyleyerek bu teklifi kabul etmez. Bunun üzerine, Taifliler, Lat'ı kendilerinden olmayan birinin kırması isterler. Hz. Muhammed, bu isteği kabul eder ve Mugire bin Şu'be ile Ebu Süfyan'a Taif'e giderek Lat'ı kırma görevi verir. Onlar da bir grup silahlı adamla birlikte ilgili bölgeye gidip (kazma gibi bir aletle) Lat'ı [kırarlar](#). Taiflilerin bu olayı korku içinde izledikleri nakledilir. Hatta bazı kadınlar üzüntüden ağlarlar. (Bugün itibariyle öneminin büyüklüğünün anlaşılması bir parça zor olsa da, o dönemde ilgili bölgenin halkı ve özellikle de dindarları için bu olayın dehşet verici olduğu muhakkaktır.) [Menat](#)'ın da benzeri bir öyküsü vardır. Menat, Medine'nin takriben 15 kilometre güneyindeki Müşellel adı bölgeye yakın olan bir sahilde bulunur. Ancak, Lat'ın aksine, bir taş değil, heykeldir. Daha çok Evs ve Hazrec kabilelerinin taptıkları bir put olsa da, civar bölgelerden de onu ziyarete gelenler vardır. Mekke'nin fethinin ardından, Menat'ı kırmakla görevlendirilen Sa'd bin Zeyd, yanına 20 atlı alarak yola çıkar ve bu görevi yerine getirir. Lat yeraltı, Menat ise kader tanrıçasıdır. Dahası, Lat ve Menat, [Uzza](#)'nın iki kızıdır ve ikisine birlikte ("İki Uzza" manasında) Uzzateyn denir. Uzza, bereket tanrıçasıdır ve Taif yolu üzerindeki Nahle'dedir. Uzza, Mekke'nin fethinin hemen ardından, 630 yılının Ocak ayında, Halid bin Velid tarafından [kırılır](#). (Bu noktada, enteresan olan bir diğer konu da, Arabistan Yarımadası'ndaki kimi pagan gelenekleri ile İslami hac vazifesi arasındaki bazı paralelliklerdir. Şöyle ki, İslam öncesi dönemde, yarımada'nın farklı yerlerinden Lat'ı ziyarete gelen putperestler, hediyeler bırakır, kurbanlar keserler. Dini ziyaret ve kurban bir arada düşünüldüğünde, bu yapılanın bir tür hac ibadeti olduğu söylenebilir. Hacıların, ziyaretlerinin ardından, Menat'a uğrayıp saçlarını keserek hacılarının bitirmeleri de, günümüzdeki hac ve umre ziyaretlerindeki saç kesme ritüeli ile aynı doğrultudadır.)

Mescid-i Aksa ekseninde bazı sorular

[İsra suresinde](#) bahsi geçen Mescid-i Aksa'nın, Kudüs'teki Mescid-i Aksa olduğundan neden bu kadar eminiz? Yukarıdakine benzer bir hikâyenin Mescid-i Aksa için de geçerli olabileceği ihtimalini hiç [dikkate aldık mı](#)? 621 senesinde [Harem-i Şerif](#)'te bir mescid mi vardı? Ya da, bugün Mescid-i Aksa dediğimiz yapının ne kadarı 621 yılı itibariyle oradaydı? Filistin'deki güncel ihtilaf göz önüne alındığında bu gibi sorular müslümanlar için özellikle rahatsız edici olabiliyor. Zira, Mescid-i Aksa ve Kubbetü's-Sahra hakkındaki bazı gerçekler, sürmekte olan ihtilafta müslümanların elini zayıflatabilecek türden.

Peki bu gerçekleri dikkate almak siyaseten işimize gelir mi? Ya da, şayet siyasi kaygılarımız bizi bazı gerçekleri örtmeye (ya da en azından göz ardı etmeye) yöneltebiliyorsa, bu tavrımıza bakarak Abdülmelik bin Mervan'ı daha iyi anlamaya başlayabilir miyiz?

Bölüm 15: Emevilerin Zaferi (692)

Abdülmelik bin Mervan, Irak'ın fethinin hemen ardından, (muhtemelen 691 yılının Kasım ayında) Mekke üzerine bir ordu gönderir. Ordunun başında (sonradan Haccac-ı Zalim adıyla meşhur olacak olan) [Haccac bin Yusuf](#) vardır. Abdülmelik, bir yandan da, Fars bölgesindeki valiler ile görüşüp onları kendi yanına çekmeye devam eder.

Haccac'ın ordusu Mekke'ye yaklaştıkça Abdullah bin Zübeyr'e bağlı birliklerle çatışır ve bu çatışmaların hepsinden galip ayrılır. Mekke tarafı ise, sürekli kaybeder ve geri çekilir. Haccac, 692 yılının Ocak ayında Taif'e varır ve kısa bir süreliğine oraya yerleşir. 25 Mart 692 tarihinde ise Mekke'ye yönelir ve şehri kuşatma altına alır. [İkinci Mekke Kuşatması](#), ilkinden dokuz sene sonra bu şekilde başlamış olur.

İkinci Mekke Kuşatması (692)

Mekke'yi kuşatma altına alan Haccac, karargâhını (şehrin hemen doğusundaki) [Arafat Dağı](#) üzerine kurar. Mayıs ayında hac mevsimi başladığında, haccı da o idare eder. Ancak, Kâbe, onun kontrolünde değildir. Bu nedenle, askerlerinin hac yapabilmeleri için Abdullah bin Zübeyr'den Kâbe'ye giriş izni ister. Abdullah bin Zübeyr, buna izin vermeyince de, (tıpkı dokuz sene önceki ilk kuşatmada olduğu gibi) mancınıklarla Mekke'yi taş yağmuruna tutar.¹¹⁹ Bu saldırı esnasında Kâbe yeniden hasar görür. Haccac, saldırıyı, ancak, orada bulunan (ikinci halife Hz. Ömer'in oğlu) [Abdullah bin Ömer](#)'in araya girmesi üzerine durdurur. Neticede, dışarıdan gelen hacılar dışında o sene her iki taraf da hac yapamaz. Zira, Haccac'ın ordusundakiler Kâbe'ye, Abdullah bin Zübeyr'in tarafındakiler ise Arafat'a gidemezler. Ancak Mekke'ye gelmiş bulunan çok sayıda hacı, Emevi ordusunun yaptıklarına şahit olunca Abdullah bin Zübeyr'e destek olmak ister ve hac mevsimi sona erdikten sonra Mekke'yi terk etmez.

Ne var ki, kuşatma altı aydan fazla sürer. Dolayısıyla da, şehirde kıtlık başgösterir. Mekke'de savunma yapanlar, aç kalınca, binek hayvanlarını kesip yemek zorunda kalırlar.¹²⁰ Kuşatmanın yedinci ayında, açlık artık dayanılmaz hale gelir ve insanlar kendilerine eman veren Haccac'a

119 Kuşatma süresince Mekke merkezine mancınıklarla yapılan saldırılardan biri esnasında, Haccac'ın ordusunun bulunduğu yerin yakınlarına arka arkaya iki kez yıldırım düşer. Haccac'ın adamlarından 12 kişi ölür. Askerler, yıldırımların semavi bir ceza olduğunu düşünerek korkarlar. Haccac ise, askerlere, kendisinin (Arabistan Yarımadasının Kızıldeniz sahil kısmı olan) [Tihame](#)li olduğunu hatırlatır, bu doğa olayının bu bölge için sıradışı olmadığını izah eder ve korkmalarını söyler.

120 İslam Ansiklopedisi, aç kalanların, Emevi ordusunun hakaret maksadıyla mancınıklarla onlara fırlattığı bir köpeği bile yemek zorunda kaldıklarını naklediyor.

sığınmaya başlarlar. Bu şekilde, toplamda 10.000 civarında insan Mekke merkezini terk ederek teslim olur. Teslim olanlar arasında Abdullah bin Zübeyr'in çocukları dahi vardır.

Abdullah bin Zübeyr'in sonu

Etrafında çok az insan kaldığını gören Abdullah bin Zübeyr, annesi (birinci halife Hz. Ebu Bekir'in kızı) [Esmâ](#)'nın yanına gider ve ona danışır. Annesi, Abdullah'a, tuttuğu yolun doğru olduğuna inanıyor ise teslim olmamasını tavsiye eder. Bunun üzerine, Abdullah bin Zübeyr dışarıya çıkar ve savaşıyor ölür. (4 Ekim 692)¹²¹

Direnişin bu şekilde sona ermesinin ardından, Haccac, Abdullah bin Zübeyr'in kafasını kestirir ve başsız bedenini çarpmıha gerdirerek teşhir eder. Abdullah'ın başı ise, önce Medine'de sergilenir; ardından da Şam'da bulunan Emevi halifesi Abdülmelik bin Mervan'a gönderilir.

İkinci Fitne Dönemi'nin sonu

Abdülmelik, artık Müslüman dünyadaki tek güçlü liderdir. Bu gelişmenin ardından, Muhammed bin Hanefiyye, halifelik için gerekli olduğunu söylediği Müslümanların çoğunun desteğini almış olma şartının artık gerçekleştiğini söyler ve Abdülmelik'e biat eder. İkinci Fitne Dönemi (680-692) bu şekilde sona erer.

Bölüm 16: Haccac'ın Kabe'ye Bugünkü Şeklini Vermesi

Kabe, hem birinci hem de ikinci Mekke kuşatmasında tahrip olur. 683 yılındaki birinci kuşatmanın ardından tamamen, 692 yılındaki ikinci kuşatmanın ardından ise kısmen yeniden inşa edilir. Bu inşalar keyfi olarak yapılmamakla birlikte, kimi önemli farklılıklar içerir.

Kabe'nin 605 yılındaki inşası

Kabe'nin 605 yılında (yani Hz. Muhammed'in İslam öncesi hayatı esnasında) gerçekleşen inşası, bu konuda önemli bir tarihi örnek teşkil eder. 605 yılında, Kabe'de bir yangın çıkar. Kabe o gün itibariyle ahşaptan olduğu için, tamamen yanar.¹²² Mekkeliler, Kabe'yi yeniden inşa etmek üzere harekete geçerler. Şehrin takriben 85 kilometre batısındaki Cidde'de o günlerde bir Bizans gemisi karaya vurmuştur. Bu geminin ahşabı, yeni Kabe'nin yapımında kullanılır.¹²³

Yeni Kabe, eskisinden farklıdır. Eski Kabe, yine küp biçiminde olsa da, insan boyunu çok fazla aşmayan, çatısız, ahşap bir yapıdır. Yeni Kabe'nin yüksekliği ise, öncekinin takriben iki katı kadar olur. Yapımında ahşabın yanı sıra, taş da kullanılır. Yapının tavanı ise, hurma dallarıyla örtülür.

Bu Kabe'nin yapımında (o tarihte henüz 35 yaşında olan) Hz. Muhammed'in de emeği bulunur. Hacerü'l-Esved'i Kabe'nin doğu ucuna koyma şerefının kime ait olacağı konusunda tartışma yaşandığında Hz. Muhammed'in bu soruna nasıl bir çözüm getirdiği hakkındaki meşhur anlatı da, bu inşa sürecinin son kısmına aittir.¹²⁴

121 Abdullah bin Zübeyr, öldüğünde 68 yaşındadır. Sadece birkaç gün sonra annesi Esmâ da ölür.

122 Yangın hadisesinden söz etmeyip, 605 yılında Kabe'nin yeniden ve daha büyük bir şekilde inşa edilmek üzere bilinçli olarak yıkıldığını aktaran anlatılar da vardır.

123 Yeni Kabe'nin inşası öncesinde eskisinin kalıntıları tamamen ortadan kaldırıldığında, yapının zemininde "deve büyüklüğünde" yeşil taşlar ortaya çıkar. İbn-i İshak bu noktada, *Lost* dizisindeki hadiseleri andıran bir olağanüstü vakaya yer verir. Anlatıya göre, orada bulunanlardan biri bu yeşil taşlardan birinin kenarını bir parça kazar, ardından da elinde bulunan bir sert ve uzun bir cismi oraya saplar ve ilgili cismi kaldıraç gibi kullanarak taşı zemininden kaldırmak ister. Ancak, taşın bir parça kıpırdamasıyla birlikte, bütün Mekke sarsılmaya başlar. Bunun üzerine orada bulunanlar korkarlar ve bu taşlara dokunmazlar.

124 Anlatıya göre, Hz. Muhammed, Hacerü'l-Esved'in bir örtü üzerine konmasını ve farklı kabilelerin temsilcilerinin örtüyü birlikte kaldırmalarını teklif eder. Örtü Kabe'nin doğu köşesine getirildiğinde de, taşı kendisi örtüden

Mekke'nin fethi

11 Ocak 630 tarihinde müslümanlar Mekke'yi fethederler. Fethin hemen ardından, o gün itibariyle 25 yaşında olan yeni Kabe'nin içindeki ve etrafındaki (360 tane olduğu rivayet edilen) putların tamamı kırılır. Bunun dışında, Hz. Muhammed, Kabe'nin içine girer, ellerini İsa ve Meryem'in tasvir edildiği fresklerin üzerine koyar ve elleriyle işaret ettiği bu freskler haricindekilerin tamamının temizlenmesini ister.¹²⁵

Kabe'nin yapısında ise, herhangi bir değişikliğe gidilmez. Hacerü'l-Esved de aynen korunur.

Birinci Mekke Kuşatması (683)

683 yılında Emeviler, Birinci Mekke Kuşatmasını gerçekleştirirler. Husayn bin Nümeyr komutasındaki Şam ordusunun mancınıklarla fırlattığı taşlar ve çıkan bir yangın sonucunda, Kabe büyük hasar görür. Kimi duvarları yıkılır. Hacerü'l-Esved ise kırılarak üç parçaya ayrılır.

Suriye ordusunun sene sonunda Mekke'yi terk etmesinin ardından, Abdullah bin Zübeyr, zaten büyük hasar görmüş olan Kabe'yi tamir etmek yerine yeniden inşa etmeye karar verir. Bu kararın bir nedeni de, annesi (ve birinci halife Hz. Ebu Bekir'in kızı) Esma'nın, Aişe'den naklettiği bir hadistir. Bu hadise göre, Hz. Muhammed, Mekke'nin fethinin ardından Aişe'ye, Kabe'nin aslında orijinal şeklini korumadığını söylemiş, hatta insanların İslam'a yeni girmiş olmamaları durumunda Kabe'yi yıkıp İbrahim'in inşa ettiği ilk şekliyle yeniden yapacağını söylemiştir.

683 yılındaki kuşatma esnasında Kabe'nin kısmen yıkılınca, Abdullah bin Zübeyr, bu tahribatın böyle bir yeniden inşa için iyi bir fırsat sunduğunu düşünür. Mevcut Kabe'nin 78 yıllık kısa geçmişine ve ağır hasarlı durumuna rağmen, bazı insanlar Kabe'yi yıkmaya fikrinden yine de çekinirler. Hatta, Abdullah ilgili çalışmayı başlattığında, başlarına bir şey geleceğinden korkarak oradan uzaklaşanlar olur. Ancak daha sonra herhangi bir şey olmadığını görünce, geri dönerek ona yardımcı olurlar.

Abdullah, Kabe'nin sadece duvarlarını değil, temelini dahi ortadan kaldırır. Bu yapıldığında, zeminde, "deve kadar büyük" ifadesiyle tasvir ettikleri kocaman taşlar görürler.¹²⁶ Ardından, Abdullah, Kabe'yi, Hz. Muhammed'in takriben 50 sene önce izah ettiği şekilde yeniden inşa ettirir. Bu yeni Kabe'nin belki de en önemli farklılığı, zemininin kuzeybatıya doğru takriben iki metre daha geniş olmasıdır. Bir başka deyişle, 684 yılının Kabesi, Hatim duvarı¹²⁷ ile bitmiştir.

Bunun dışında, yeni Kabe, 14 metre yüksekliğindedir. Duvarları taşlar ile örülmüştür ve bir tavanı da vardır. Abdullah, zemine diktirdiği üç yüksek sütun ile bu tavanı destekler ve böylelikle, tavanın bütün yükünün sadece duvarlara binmesini engeller. Ayrıca, Kabe'nin kuzey ucuna, tavana çıkan ahşap bir merdiven yaptırır. Yeni Kabe'nin (biri giriş, diğeri de çıkış için kullanılacak) iki de kapısı vardır. Bu kapılardan biri, bugünkü kapının olduğu yerdedir. Diğeri ise, bu kapının çaprazındaki köşededir.

Abdullah, bunlara ek olarak, kırılan Hacerü'l-Esved'in parçalarını yapıştırır, taşı gümüş bir mahfaza

---

arak yerine koyar.

125 İlgili fresklerin, Kabe'nin 605 yılındaki inşası esnasında Mekkelilere yardımcı olan Kıpti bir sanatkar tarafından yapıldığı rivayet edilir.

126 Kabenin temeli de ortadan kaldırıldığında zeminden bir ışığın yükseldiği yönünde anlatılar da vardır.

127 Hatim Duvarı, Kabe'nin Suriye'ye bakan tarafında, takriben 131 santimetre yüksekliğinde, yarım daire şeklindeki duvardır. Bu duvarın iç kısmı ile Kabe arasında kalan bölgeye Hicr adı verilir. Hicr alanı, Kabe'nin bir parçası kabul edilir ve bu nedenle, tavaf, Hatim Duvarının dışından yapılır. Hz. İbrahim'in karısı Hacer ve oğlu İsmail'in mezarlarının Hicr alanında olduğuna inananlar da vardır.

içine koyar ve yeniden eskiden bulunduğu yere yerleştirir.¹²⁸

İkinci Mekke Kuşatması (692)

Emevi ordusu dokuz sene sonra (bu sefer Haccac bin Yusuf komutasında) yeniden Mekke'yi kuşatır. Ordu, şehri yine mancınıklarla taşlar ve Kabe yine zarar görür.

Kuşatma bu kez Emevilerin zaferiyle sonuçlanır. Dolayısıyla, Kabe'yi tamir etmek de Emevilere düşer. Kabe'yi, (halife Abdülmelik bin Mervan'ın direktifleri doğrultusunda) Haccac tamir ettirir. Ancak, Haccac, tamirin bir parça ötesine geçerek, Kabe'yi İslam öncesi haline yaklaştırır. İlk olarak, Kabe'nin kuzeybatıya bakan duvarını yeniden geriye çekerek Hatim Duvarı ile Kabe'nin arasını yeniden açar. Bu duvara bitişik olan ahşap merdiven yerine de, taştan, yeni bir merdiven yaptırır. Abdullah'ın açtığı ikinci kapıyı da taşla ördürerek kapatır.¹²⁹ Birinci kapının ise alt kısmını (eskiden olduğu gibi) yerden yükselterek, ancak merdiven ile girilebilecek hale getirir.

Kabe, Haccac'ın verdiği bu şekli, bugüne dek korur. Aradan geçen yüzyıllar içinde Kabe çeşitli afetlerden zarar görse ve zaman zaman bakım altına alınsa da, neticede hep Emevilerin öngördüğü bu mimari esas alınarak onarılır.¹³⁰

Müteakip Tamirler

Hz. Muhammed'in Kabe'yi yıkıp yeniden yapmaktan söz etmesi, Kabe'nin taşına ya da ahşabına kıymet vermiyor olduğu şeklinde yorumlanmaya müsait. Ancak, insanların, 630 yılı itibariyle ancak 25 yıllık bir geçmişi olmasına ve bir önceki versiyonuna göre ciddi farklılıklar içermesine rağmen ilgili yapıyı bu denli benimsemiş ve dokunulmaz bellemiş olmaları özellikle dikkate değer. 684 yılında, Abdullah bin Zübeyr, büyük ölçüde zaten yıkılmış olan 605 yılı Kabesini tamamen yıkmaktan söz ettiğinde bazı insanların korkup kaçmaları da aynı derecede ilginç. (Fil Vakasına dair anlatıların da bu korkuda etkili olmuş olması muhtemeldir.)

Bu çekinceye başka örnekler verebilmek de mümkün. 1600 yılı civarında Kabe'nin Suriye'ye (ya da Hatim Duvarına) bakan duvarında çatlama olur. Konu, İstanbul'a bildirildiğinde, alimler ne yapacakları konusunda tereddütte kalırlar ve tamirat için cevaz vermekten çekinirler. Müteakip yıllarda ilgili duvarın yıkılma tehlikesi başgösterince, 1612'de Sultan I. Ahmed, tamir emri verir. Ne var ki, 1630 yılında büyük bir sel yaşanır ve Kabe sular altında kalır.¹³¹ Kabe'nin yıllar içinde

128 Hacerü'l-Esved'in başına gelenler de hikayesi ayrıca yazılabilecek kadar detaylıdır. 930 yılının Ocak ayına denk gelen hac mevsiminde (İsmaili mezhebine mensup bir grup olan [Karmatiler](#), Mescid-i Haram'ı basıp binlerce hacıyı öldürürler. (Bu baskın esnasında, Kabe'nin kapısını da tahrip ederler.) Karmatiler, baskının ardından, Hacerü'l-Esved'i alır ve (o yıllarda kendi kontrollerinde olan) Bahreyn'in Hecer adlı şehrine götürürler. Hacerü'l-Esved, 952 yılına kadar (yani 22 yıl) orada kalır. İnsanlar bu yıllar boyunca tavaf yaparlarken, Hacerü'l-Esved'in eskiden bulunduğu köşeyi sanki taş oradaymış gibi selamlamaya devam ederler. Hacerü'l-Esved'in Kabe'deki köşesine geri konması ise, ancak Abbasi yönetiminin Karmatilere yüklü bir ödeme yapmasıyla mümkün olur. Bir de, 1932 yılının Nisan ayına denk gelen hac mevsiminde yaşanan hazin bir öykü vardır: Abdüssettar bin Abdülgaffar adlı Afganistanlı bir hacı, Hacerü'l-Esved'in bir parçasını koparmayı başarır. Abdüssettar, ayrıca, Kabe'nin örtüsünden bir parça kesip alır ve Zemzem kuyusuna inen merdivenlerin bulunduğu yerden bir iki küçük gümüş parça çalar. Abdüssettar yakalanır. Onu yargılayan Suudi makamlar, 8 Temmuz 1932 tarihinde kendisini idam ederler. Abdüssettar'ın Hacerü'l-Esved'den kopardığı parça, 31 Ağustos 1932 tarihinde düzenlenen, üst düzey devlet görevlilerinin de katıldığı bir törenle yerine yapıştırılır.

129 Kabe'nin dört duvarında bugün itibariyle 1614 tane taş vardır.

130 Kabenin mimari yapısını gösteren bir çizim için bkz.: http://2.bp.blogspot.com/_RT2siFBjEE/TdY4g7ZQnkl/AAAAAAAAABfg/e4bZxcnHzQE/s1600/Architecture-of-Kaabah.jpg Kabe'nin içini gösteren bir dakikalık bir simulasyon videosu için bkz.: http://www.youtube.com/watch?v=e_X-E87D7eg

131 Kabe'nin bulunduğu yeri sel basması çok nadir değildir. Arabistan Yarımadası'nın güney kısmının coğrafi yapısı nedeniyle, Yemen tarafından gelen sular Mekke için her zaman sel tehlikesi oluşturur. Hatta, bu seller hac zamanına denk geldiğinde, hacıların yüzerek tavaf ettikleri de vakidir. 1630 senesini özel kılan, selin kendisi değil, Kabe'ye verdiği zarardır.

zayıflayan duvarları bu sele dayanamaz. I. Ahmed'in 18 sene önce tamir ettirdiği duvar, bu selde tamamen yıkılır. Diğer duvarlarda ise kısmı yıkımlar ve tahribat olur. Bu şartlar altında, daha geniş çaplı bir inşa ve tamir kaçınılmazdır. Ancak, inşa ve tamirde bulunanlar, mümkün merteye aynı taşları aynı yerlerde kullanmaya ve 692 yılından bu yana varolan şekle sadık kalmaya çalışırlar.¹³²

Bunun dışında, 1958, 1982 ve 1996 yıllarında Suudi Arabistan hükümetince Kabe'nin farklı kısımlarında çeşitli tamiratlar gerçekleştirilir. Bu tamiratlar, Kabe'nin taşlarının sökülmesini gerektirdiğinde, taşlar, tamir sonrasında tamamen aynı yere konabilmelerini temin edebilmek üzere numaralandırılır.

Bütün bu hassasiyetler, Kabe'nin güçlü tarihi mirasına yönelik saygı itibariyle takdire değer olsa da, ilgili taşların önemli bir kısmının Haccac bin Yusuf gibi zalimliğiyle meşhur bir Emevi valisi tarafından döşetilmiş olması bir parça ironiktir. Özellikle, 1600'lü yıllarda tamir gerektiren ve sonra da yıkılan kuzeybatı duvarı, tamamen Haccac döneminin eseridir.

Bazı Sorular

Acaba Kabe bugün bir doğal afet neticesinde yıkılacak olsa, Haccac'ın öngördüğü ve 694 yılından beri varolan İslam öncesi şekliyle mi inşa edilir, yoksa Abdullah bin Zübeyr'in Hz. Muhammed'in tarifi doğrultusunda inşa ettiği 684 Kabesi mi ihya edilir? Bu sorunun cevabı herhalde çok fazla tartışma götürmez. Ancak, asıl sorular da zaten bu noktada başlıyor:

(1) Kabe'nin bugünkü mimarisinin ortaya çıkış şekline dair bazı rahatsız edici gerçekler ortadayken, geleneği terk etmeyi insanlar için bu denli zor kılan faktörler neler olabilir? Konunun aslında ilgili gerçeklerin yeterince bilinmemesinden ileri geldiği söylenebilir mi? Eğer sebep bu ise, İslam dünyasının bu konuda ciddi bir bilinç kazanması durumunda, olası bir doğal afetin ardından 694 değil, 684 Kabesini inşa etmenin çoğunluk görüşü haline geleceği söylenebilir mi?

(2) Peki ya tarihi gerçeklere vakıf olmak zaten baştan insanların çoğunluğundan bekleyemeyeceğimiz bir şey ise? Yani, insanlar, çoğunlukları itibariyle, kendileri için önem arz eden kimi tarihi gerçekler hakkında bilgisiz ve meraksız iseler? Eğer durum bu ise, geleneğin hemen her zaman bir dinin orijinal prensiplerinin önüne geçmesi, hatta zaman içinde (istense dahi) dinden ayrılamayacak hale gelmesi kaçınılmaz olmaz mı?

(3) Bu şartlar altında, din ile gelenek arasına kesin bir çizgi çizilebileceğini düşünmek mümkün mü? Böyle yapmak yerine, *gelenek ile şekillendiği bilinenler* ve *gelenek ile şekillenmemiş olması daha muhtemel olanlar* gibi nisbeten daha temkinli ve mütevazı kategorilerden söz etmek daha gerçekçi olmaz mı?

(4) İlgili bir diğer önemli konu ise, dini gerçekliklerin algılanış ve anlamlandırılış şekli. Örneğin, Emevilerin Kabe'nin mimarisi konusunda yaptıkları, İslami mirası şekillendiren gözle görülür bir tasarruf durumunda. Gözle görülür olması, aslında bu tasarrufu son derece basit ve anlaşılır kılıyor. Ancak, "*Emeviler, dinin ve dini anlayışın bir parçası haline geldiği için bugün itibariyle fark dahi edemediğimiz neler yapmış olabilirler?*" gibi bir soru soracak olsak, bu soruya herkes ancak kendince bir cevap verebilir.

(5) Günde beş defa taştan bir yapıya dönüp ibadet etmek, bu yapının fotoğraflarını duvarlara asmak, uzun yolculuklara çıkarak (etrafında dönmek üzere) bu yapıyı ziyaret etmek ve/veya hazır oraya gitmişken bu yapının hatıra fotoğraflarını çekmek gibi adanmışlık ifade eden davranışlara rastlamak

132 Mümkün merteye aynı taşları kullanmaktan kasıt, sağlamlığını sürdüren taşları kullanmak ve yeni taşları, sadece kırılan ya da diğer nedenlerden ötürü iş görmez hale gelen taşların yerine kullanmaktır.

zor değil. Bir yapıya böylesine merkezi ve kutsal bir önem atfedenlerin nasıl olup da bu yapının başına asırlar boyunca neler geldiğini, mevcut şeklini nasıl aldığını, içinde nelerin bulunduğunu ya da etrafındaki öğelerin ne mana ifade ettiğini merak etmedikleri sorusu da bu noktada önemli. Zira, bu büyük ilgi ve ilgisizliğin aynı anda varolması, bir çelişki olarak anlaşılmaya müsait. Ne var ki, inanç, düşünmeden ziyade duyguyla ayakta duruyor ve o şekilde anlam buluyor ve yaşıyor. Benzeri bir duygu merkezli tavır diğer dinlerin bağlıları arasında da yaygın. Tevrat ve İncil'de aktarılan pek çok tarihi hadisenin gerçeklerle örtüşmediğinin bugün net bir şekilde ortaya çıkmış olmasına rağmen yüz milyonlarca insanın halen dini inanç ve pratiklerini sürdürmeleri, biraz da bu duygusallık (ve bu duygusallığın cevap verdiği kimi insani ihtiyaçlar) ile ilgili.

(6) Bütün bunlar Kubbetü's-Sahra hakkında bize neler söylüyor?

Sonuç

Bu çalışma, yaşanan ihtilafları ve çatışmaları aktarsa da, ilgili hadiseler üzerinden çok fazla değerlendirmede bulunmadı. Çünkü, amaç, bir değerlendirme ortaya koymaktan ziyade, üzerinden değerlendirmeler yapılabilecek bir tablo sunmaktır.

Bu tablo, farklı boyutları itibariyle incelenebilir. Örneğin, bir müslüman gruptaki erkekler başka bir müslüman gruptaki kadınları (ve özellikle de cariyeye statüsüne dahil edilenleri) ganimet kılmayı nasıl gerekçelendirebildiler? İslam öncesi döneme uzanan bu uygulama, İslamiyetle birlikte herhangi bir değişime uğradı mı? Kocalarını öldüren erkeklerle birlikte yaşamak zorunda kalan kadınlar neler hissettiler? Böyle bir tecrübe bazı kadınlar için kurtuluş, bazıları için kabus, bazıları için ise bir kabustan diğerine geçiş mi oldu? Bu konular gerektiği ölçüde anlaşılmış ve değerlendirilmiş değil. Bunun dışında, Kabe'nin (tamir amaçlı dahi olsa) yıkılmasını ya da Lat'ın kırılmasını insanlar için korkutucu kılan faktörler; Muhtar'ı, Mus'ab'ı ve Abdullah bin Zübeyr'i meşru görmedikleri bir güce biat etmektense öleceklerini bile bile huruca kalkışmaya yönelten dini ve kültürel arkaplan; ya da geçmişe dair (Kubbetü's-Sahra gibi) öğelerin farklı bağlamlarda yeniden inşası gibi pek çok konuda detaylı incelemelerde bulunmak mümkün.

Yaşanan ihtilaflar, muhtemelen daha epey bir zaman sona ermeyecek olan İslam ve demokrasi tartışması çerçevesinde ele alınmaya da müsait. Şöyle ki, üçüncü halife Osman bin Affan döneminin ortalarından itibaren, Emevilere karşı çıkanlar, haksızlık ve zorbalıkla mücadele ettiklerini düşünüyorlar. Muaviye'nin ölümünün ardından ise, bir hanedanın halifeliği ele geçirmesine müsaade etmeyip şura sistemini geri getirme isteği de ön planda.

Bu noktada, **ilgili çatışmaların müslümanlar arasında gerçekleşiyor ve kimi dini öğeler de içeriyor olmasından hareketle, bütün bu hadiseleri dini ihtilaflardan ibaret görme hatasına düşmemek de ayrıca önemli.** Yaşananları biraz daha dikkatle incelemek, güç ve çıkar arayışı, adalet talebi, acımasızlık, düşman addedilenlere duyulan güvensizlik ve etnik aidiyet üzerinden duyulan yakınlık gibi bir dizi gayet tanıdık faktörü de görebilmeyi mümkün kılıyor. Bu faktörlerin tanıdık olması, insan tabiatının farklı yönlerini yansıtmaları ve dolayısıyla da her dönemde güncel olmaları ile ilgili: (1) Arapların Acemleri algılayış şekilleri, (2) devlet görevlerine atamalar yapılırken akrabaların kayırılması, (3) gelir dağılımındaki bazı adaletsizliklerin de katkısıyla gerçekleşen 656 Medine isyanı, (4) kabileler arasındaki dostluk ve düşmanlıklar, (5) Şam'ın Mekke'ye, Mekke'nin de Şam'a güvenmemesi, ama diğer yandan hem Şam'ın hem de Mekke'nin kendi içinde ayrışmalar yaşaması... Sayısı çoğaltılabilecek bu gibi örnekler, belli sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel ve psikolojik arkaplanlara sahip olan ve benzerlerine her devirde kolaylıkla rastlanabilen türden gelişmeler.

Ne var ki, müslümanlar arasında yaşanan her ihtilaf ya da çatışmaya derhal dini bir hüviyet atfetmek ve konuyu sadece o çerçeveye indirgemek, halen sıklıkla yapılan bir hata. İlgili hatanın, bazen konuya olan yabancılıktan, ama belki ondan çok önce, hakkında çok şey bilinmeyen grupları sadece en belirgin özellikleriyle algılamaktan ileri geldiği söylenebilir. Türkiye özelinde ise, bunlara ek olarak bir de Araplara yönelik ırkçı tavırların dikkate alınması gerekli.

Araplara yönelik ırkçılık

Araplara yönelik ırkçılık, Türkiye’de hem dindar hem de seküler kesim içinde yaygın. Zira, Aleviler, gayrimüslimler ya da eşcinseller hakkında çirkin ve aşağılayıcı sözler sarf etmenin yanlış olduğu artık yavaş yavaş anlaşılrsa da, Araplar’a yönelik küçük düşürücü ifadeler henüz ayıplanmıyor – ki bu da muhtemelen ırkçılığın yanlışlığının halen prensip değil, ezber seviyesinde algılanıyor olması ile ilgili.

Türkiye’nin dindar kesiminin Arap kimliğine yönelik olumsuz tavrı, ekseriyetle, İslam’ı en doğru anlayan ve İslam’a en çok hizmet edenlerin Türkler olduğu yönündeki temelsiz (ve arogan) bir tavırda ifade buluyor. Bu tavrın seküler Türklere karşı ise, Arapları birbirlerini yiyen ilkel bedeviler olarak nitelendirmek. Bu ilkel atfı, Arapları en basit seviyede bir entelektüel ilgiyi dahi hak etmeyen bir kitle olarak görmeyi de olağanlaştırıyor. Örneğin, çalışmanın *Kerbela* başlıklı yazısına sosyal medya üzerinden gelen bir tepki şöyleydi: “**allahın arabı 1500 sene önce taht kavgasına düşmüş bana ne bundan (sünni kökenli bir ateistim)**”

Böyle bir tepkiye doğrudan bir cevap verebilmek zor. Ama bu tepkinin içerdiği varsayımları nazara verme adına birkaç soru sormak iyi olabilir:

1. Tarihe insanlığın ortak mirası olarak bakmak mı gerekir, yoksa farklı milletlerin tarihleri arasında bir hiyerarşi kurmak ve hiyerarşinin alt basamaklarına yerleştirdiğimiz milletlerin tarihleriyle ilgilenmemek daha mı doğru olur?
2. Iraklı bir araştırmacının Osmanlı Devleti’nin Fetret Devri hakkında yazdığı bir yazıya bir başka Iraklı, “allahın türkü 600 sene önce taht kavgasına düşmüş bana ne bundan” diyecek olsa, böyle bir tepkiyi ne derece makul (ve nezih) buluruz?
3. Arap kültür ve medeniyetinin Türklerinkinden daha az zengin olduğundan neden bu kadar eminiz?
4. Böyle bir yorum yapan bir insan neden ateist olduğunu belirtme ihtiyacı hisseder? Şiiilerle sünniler arasındaki ayrışmaya temel teşkil eden hadiselerden biri konusunda taraf tutmadığını dile getirme amacıyla mı? Şayet sebep bu ise, “bana ne bundan” demek, objektiflik midir? Avrupa’daki mezhep savaşları hakkında yazılmış bir yazıya biri çıkıp da, “allahın batılısının kavgasından bana ne” gibi bozuk imlali bir tepki verse ve sonra da parantez içinde herhangi bir hıristiyan mezhebine mensup olmadığını (ya da inançsız olduğunu) belirtse, bu kişi hakkında ne düşünüyoruz?
5. Kerbela gibi sosyolojik ve kültürel manada derin izler bırakmış olan tarihi olaylara “bana ne” diyerek sistemli bir şekilde yabancı kalırsak, içinde yaşadığımız toplumu (ve aslında dünya nüfusunun takriben dörtte birini şu ya da bu derecede etkileyen kimi gerçeklikleri) anlayabilmemiz mümkün olur mu? Bu, kişisel inançtan bağımsız bir konu değil mi?

Sonsöz

İslam dini, 610 ila 632 yılları arasında doğdu. Ancak, bu 22 yıllık dönemi sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için, öncesi ve sonrası hakkında da bilgi sahibi olmak gerekli. Zira, 610 yılı önemli bir milat olsa da, her şeyin başı değil. Bir başka deyişle, ilgili 22 yıla dair gerçekliklerin önemli bir kısmı 610 öncesinde de zaten mevcuttu. Örneğin, kadınların savaş sonrasında ganimet kılınması ya da hırsızların ellerinin kesilmesi gibi uygulamalar, İslam’ın getirdiği yenilikler arasında yer almıyor.

632 sonrası ise, öncesindeki dönemlere dair birden fazla anlatı ortaya çıkarmış olması itibariyle

önemli. Bu anlatıların herbirinin, önceki dönemlerin nasıl anlaşılması gerektiğine dair kaygılarla da şekillenmiş olması ise, 632 sonrasında daha da önemli kılıyor.

Bu çalışma, bu kritik dönemin ilk 60 yılını ele aldı ve bu şekilde sadece ilgili yılları değil, bu yılların öncesini ve sonrasında da aydınlatmaya çalıştı.